АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ

Шоквартальний науковий часопис
студентського наукового товариства
"GAUDEAMUS"
Міжрегіональної Академії управління персоналом

№2 2018

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ

№ 2, 2018

Щоквартальний науковий часопис
студентського наукового товариства
“GAUDEAMUS”

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2018

№ 2
2018

Заснований в 2018 році
Періодичність виходу
4 рази на рік

Рекомендовано Вченою Радою Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом",
м. Київ (Протокол № 7 від 22 лютого 2018 р.)

До друку приймаються наукові матеріали, що відповідають вимогам до публікації в даному виданні.
Редколегія здійснює літературне та наукове редагування матеріалів.
Відповідальність за добір та викладення фактів в публікаціях несуть автори, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавці.
Усі права стосовно опублікованих матеріалів залишено за редакцією.
Передрук можливий за згоди редакції та з посиланням на джерело.
Засновник —
СНТ "GAUDEAMUS"
ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

Адреса для кореспонденції:
Міжрегірнальна Академія управління персоналом (МАУП)
03039, Київ-39,
вул. Фрометівська, 2,
корп. 23 МАУП
e-mail: tuman2014@ukr.net

РЕДАКЦІЙНА РАДА

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Студент III курсу спеціальності "Медична психологія"
В. Х. Коваленко

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
О. М. Олексенко — Голова СНТ "GAUDEAMUS", студент V курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
С. С. Іванова — староста студентського наукового гуртка "Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація", магістр, докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Л. В. Сібір — магістр кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
К. М. Дорошина — студент III курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
В. В. Гладкий — магістр права, магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Є. М. Рогачук — магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".

ЕКСПЕРТНА РАДА

ГОЛОВА ЕКСПЕРТНОЇ РАДИ:
І. П. Бідзюра — д-р політ. наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "МАУП".

Члени експертної ради:
Н. В. Грабовенко — канд. пед. наук, доц., заступник директора Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
О. Л. Шопша — канд. психол. наук, доц., завідувач кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Т. М. Вакуліч — канд. психол. наук, доц., професор МКА, заступник завідувача кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Н. В. Коляденко — д-р мед. наук, доц., проф. кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", керівник студентського наукового гуртка "Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація" кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
А. М. Грись — д-р психол. нвук, професор, керівник студентського наукового гуртка з практичної психології кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Ю. О. Мєлков — д-р філ. наук, завідувач кафедри філософії та політології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ***В. Х. Коваленко***

Романенко Євген Олександрович – проректор МАУП, доктор наук із державного управління, професор.

Ви тримаєте в руках № 2 щоквартального наукового часопису СНТ “GAUDEAMUS”, який надає гарну можливість для спілкування, обміну думками та ідеями, знаннями та практичними навичками, сприяє підвищенню професіоналізму молодих науковців.

Бідзюра Іван Павлович – директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук ПрАТ “ВНЗ “МАУП”, доктор політичних наук, професор.

Завдяки невтомній праці навчально-педагогічного колективу кафедри психології, зокрема О. Л. Шопші, Т. М. Вакуліч, Н. В. Коляденко, читач має змогу ознайомитись із науковими дописами в другому номері журналу. Для змісту розміщених у ньому публікацій притаманні інноваційний і компетентний підхід, креативність практики і вірність неоціненному доробку наших попередників.

Коляденко Ніна Володимирівна – доктор медичних наук, доцент, професор кафедри психології, керівник студентського наукового гуртка “Арт-терапія, Психокорекція, Реабілітація” Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук ПрАТ “ВНЗ “МАУП”.

Шановні колеги! Швидко плине час, завершується навчальний рік, і виходить уже другий номер нашого щоквартального часопису “Академічна студія”. Можна бачити, як вдосконалюється рівень публікацій, і разом із цим росте популярність журналу. Хочеться відмітити, що він дійсно є тим “тренажером”, де студенти і докторанти вчаться подавати результати своїх досліджень у вигляді тез і статей, здобувають досвід наукових дискусій, висвітлюють інформацію про наукові події. СНТ “GAUDEAMUS” і студентський науковий гурток кафедри психології “Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація” живуть активним, насиченим життям, мають багато цікавих перспективних планів, в реалізації яких важливе місце посідає розвиток наукових видань. Слідкуйте за анонсами, долучайтеся до участі в семінарах, конференціях і публікаціях. Успішність “Академічної студії” обумовлена студентським самоуправлінням, і можна з упевненістю стверджувати, що молоді науковці МАУП становлять потужний потенціал майбутнього вітчизняної науки.

НАШІ ПРИВІТАННЯ

Вітаємо Голову СНТ “GAUDEAMUS”, студента V курсу кафедри психології ПрАТ “ВНЗ “МАУП” Олексенко О. М. з успішним виступом на студентській олімпіаді з психології в м. Переяславі!

Вітаємо старосту студентського науковго гуртка “Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація” Іванову С. С., “МІС ДОСКОНАЛІСТЬ” МАУП, із захистом магістерського диплому та вступом до докторантури!

АНОНС

На наступний, 2018/19 навчальний рік, СНТ “GAUDEAMUS” і студентський науковий гурток кафедри психології “Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація” анонсують наступні цікаві події.

За ініціативи Київського міського зоопарку, члени студентського наукового гуртка “Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація” беруть участь у наукових дослідженнях із зоопсихології та зоотерапії. Розроблено концепцію оздоровчого впливу середовища міського зоопарку в урбаністичному просторі, складено банк тестів і проводиться моніторинг динаміки психоемоційних станів різних категорій досліджуваних в процесі відвідування зоопарку. В рамках даного проекту, на жовтень 2018 р. заплановано конференцію “Психологічно-оздоровчий вплив середовища міського зоопарку”, яка буде проходити в науково-просвітницькому відділі Київського зоопарку. Матеріали конференції, а також тематичні статті з зоопсихології та зоотерапії, будуть опубліковані в щоквартальному часописі “Академічна студія” № 3.

3 грудня 2018 р., до Міжнародного дня людей з інвалідністю, кафедра психології ПрАТ “ВНЗ “МАУП” та СНТ “GAUDEAMUS” організовують Міжнародну конференцію “Особливі сім’ї особливих дітей” (Психологічні проблеми сімей, які виховують дітей з інвалідністю). Заявки на участь у конференції подавати на кафедру психології. Форму заявки та орієнтовну програму конференції буде опубліковано на сторінці кафедри психології в ФБ, режим доступу: https://www.facebook.com/groups/psychologists.maup. Матеріалам конференції та проблемі інвалідності буде присвячено випуск часопису “Академічна студія” № 4.

Орієнтовно на квітень/травень 2019 р. заплановано Міжнародну конференцію “Психологічні проблеми планування сім’ї та сучасних репродуктивних технологій”, матеріали якої також будуть опубліковані в часописі “Академічна студія”.

Запрошуємо фахівців і молодих науковців до участі в конференціях. За поточною інформацією слідкуйте на дошці оголошень і на сторінці кафедри психології в ФБ.

ЗМІСТ

Абсалимова Равана Низамеддин кизы.
Особенности филогенеза психики человека 7

Бережна Є. Р.
Медико-психологічна проблема вживання психоактивних речовин 15

Бондарук А. Т.
Медико-психологічний аспект готовності дошкільників до навчання в школі 18

Булкіна А. О.
Вплив механізмів психологічного захисту на формування психосоматичних порушень 27

Гладкий В. В.
Осмислення свободи та її меж у діагностиці нормативності особистості 30

Годованець О. В.
Проблема агресивної поведінки як прояву ПТСР в учасників бойових дій 33

Дорошина К. М., Дорошина А. М.
Традиційне японське чайне дійство як метод зниження рівня тривожності та агресії 48

Зубрицький Д. О.
Проблеми трансформації націоналізму в сучасній Україні: від етнічного до політичного 60

Іванова С. С., Траченко В. А., Коляденко Н. В.
Медико-психологічні фактори розвитку реабілітаційного потенціалу хворих на синдром Ретта 65

Коваленнко В. Х.
Судово-психологічна експертиза: роль і значення в контексті практики вирішення юридичного конфлікту 75

Малік А. В.
Насильство над дітьми в сім'ї як соціально-педагогічна проблема 78

Мирзезаде Орхан Мехди оглы.
Эффект Барнума-Форера 97

Паніматченко Є. Р.
Особливості феномену самотності в дорослому та юнацькому віці 107

Пономар І. В.
Індивідуально-психологічні особливості підлітків з інтернет-залежною поведінкою 109

Посівнича Д. Р.
Особливості міжособистісних конфліктів у підлітковому віці *113*
Рогачук Є. М.
Делінквентна сексуальна поведінка: фактори та установки *120*
Харламов О. О.
“Темна тріада”: макіавеллізм, нарцисизм, психопатія *122*

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ “УКРАЇНА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ, ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ” *125*
Вертелецький В. В.
Концептуальна модель сучасної гібридної війни в системі тероризму *125*
Гак К. В.
Спільна міграційна політика України та ЄС *135*
Гончарова А. С.
Аналіз сучасної зовнішньополітичної діяльності Королівства Бельгії та оптимізація нової зовнішньополітичної доктрини на сучасному етапі *145*
Довженко О. П.
Сутність, структура, механізм маніпулювання свідомістю в сучасних міжнародних відносинах *153*
Золотова А. В.
Зовнішня політика США наприкінці XX – на початку XXI століття *164*
Коваленко Б. М.
Концептуальні засади та історичний розвиток нейтралітету Австрії ... *175*
Король М. І.
Інтеграція мусульманських суспільств у сучасній Європі *188*
Панфілова В. В.
Австрійська провінція Тіроль: від злиденності до економічного зростання — позитивні та негативні тенденції. Західний досвід ведення туризму *190*
Таран Л. О.
Передумови розпаду Австрійсько-Угорської імперії *193*
Терещенко Т. М.
Інтеграція мусульманських спільнот у Європейський простір: проблеми та перспективи *203*
Тихоненко О. В.
Європейський досвід впровадження гендерної політики в систему державного управління *215*

УДК 159.92

АБСАЛИМОВА РАВАНА НИЗАМЕДДИН КИЗЫ
студент кафедры психологии ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Научный руководитель: д-р мед. наук, доцент Коляденко Н. В.

ОСОБЕННОСТИ ФИЛОГЕНЕЗА ПСИХИКИ ЧЕЛОВЕКА

***Ключевые слова*:** психика, филогенез, зоопсихология

Аннотация. Статья посвящена теоретическому анализу вопроса происхождения и развития психики человека, ее филогенеза в процессе эволюции, а также экспериментальному выявлению сходства и различий с психикой животных.

Актуальность темы исследования исходит из необходимости и важности для психологической науки понимания сущности и эволюции человеческой психики.

Цель исследования — теоретико-аналитическое рассмотрение особенностей филогенеза психики человека в сравнении с животными.

Менталитет современных людей не является изначальным и постоянным качеством человеческой психики. Он развивался и изменялся в процессе эволюции, и является результатом развития социальной среды. Социально-экономические условия создают новые качества в структуре человеческой психики, отличные от предыдущих. То есть, психика не является чем-то постоянным, она зависит от конкретных исторических обстоятельств, в которых одни свойства человеческой психики развиваются, в противоположность другим, которые как бы "заморожены". Человеческий мозг представляет собой сложное образование живой материи, способной развиваться и активно реагировать на внешние воздействия. Усложнение условий окружающей среды ведет к повышению чувствительности и формированию эмоций. Филогенез психики человека отражается в инстинктивных, наследуемых формах выражения.

Так, элементарный, простой одноклеточный организм реагирует на стимулы внешней среды движением. Окружающая среда может оказывать биологическое воздействие на одноклеточные живые организмы, что приводит к изменению их протоплазмы. Среди реакций простейших организмов выделяют таксисы — двигательные реакции в ответ на односторонне действующий стимул (такие реакции свойстенны свободно передвигающимся организмам, некоторым клеткам и органоидам), и тропизмы — реакции ориентирования клетки. Оба эти понятия могут использоваться как синонимы. Различают

разные способы реагирования на биологические факторы, в частности: фототропизм — изменение направления роста органов растений или положения тела (органов) у животных в зависимости от направления падающего света; термотропизм — движение растений или частей растения в ответ на изменение температуры; хемотропизм — рост или движение растения, вызванные реакцией на химический раздражитель, тенденция выбора определенной физико-химической среды; топотропизм — тенденция к движению под влиянием механического раздражителя.

Возникновение психики у живых существ вызвано изменениями, связанными с их приспособлением к окружающей среде. Адаптация нового существа к внешней среде не вызывает анатомических изменений, но изменяет его поведение.

Поведение многих живых существ является инстинктивным и вызвано естественными потребностями. В контексте окружающей среды, сложная врожденная форма реакции называется инстинктами. Инстинктивное поведение — это врожденное поведение, характерное для конкретного вида. Многие ученые считают, что инстинкты неизменны и остаются неизменными в процессе адаптации. Но этот подход неверен. И. П. Павлов показал, что в процессе развития живых существ существовала индивидуальная адаптация. В частности, в жизненном цикле простейших условные рефлексы возникают у отдельных индивидуумов, однако они недолговечны.

В эксперименте было доказано, что условные рефлексы появляются в зависимости от биологических потребностей, например, связаны с потребностями в питании, когда условия жизни не изменяются. Но усложнение условий жизни также меняет поведение живых существ, которые приспосабливаются к этим условиям. Например, наличие препятствия между животным и кормом стимулирует попытки преодолеть это препятствие и получить корм.

Изменение поведения под влиянием условий жизни вызывает у животных соответствующие анатомо-физиологические изменения.

Наряду с инстинктивными поведенческими формами существуют индивидуальные, изменчивые формы, а также интеллектуальное поведение.

Наивысший уровень поведения у животных — это интеллектуальное поведение, суть которого состоит в том, чтобы отражать сложные отношения между отдельными объектами. Однако интеллектуальное или психическое поведение животных, разумеется, имеет иное качество, чем человеческий разум. Обезьяна (шимпанзе) в различных экспериментах научается использовать различные предметы (палку, бочку) как орудия труда для того, чтобы достать банан. Практика показывает, что обезьяна успешно справляется с такими задачами. Нахождение обезьяной решения проблемы демонстрирует в эксперименте общий признак интеллектуального поведения животного. Второй важный аспект заключается в том, что обезьяна выполняет его быстро и независимо от количества повторений. Третья особенность интеллектуального поведения — найти решение проблемы. Например, если в одном

случае обезьяна берет плод через барьер, в другом ей надо найти подходящий вспомогательный предмет, например, использовать палку. Одним из ярких аспектов поведения обезьян является то, что они могут сочетать несколько действий, что было доказано в соответствующих экспериментах. Таким образом, четвертая особенность интеллектуального поведения животного заключается в способности выполнения задачи в несколько подготовительных этапов. То есть, интеллект создается, когда происходит процесс подготовки, и та или иная операция выполняется путем объединения нескольких этапов.

Интеллектуальное поведение основано на использовании его в новых, разных обстоятельствах, а не на попытках и усилиях. Например, курица бежит вдоль металлического забора и случайно находит выход.

Животные и птицы ведут себя индивидуально, совершают различные движения в поисках способа решения задачи, и эти движения не являются случайными. Эксперименты показывают, например, что обезьяна может "мыслить", исходя из ситуации, и решать ее.

Каково восприятие окружающей среды для животных с интеллектуальным поведением? Первый этап исследования интеллектуального поведения является подготовкой к следующему, второму этапу, — определить отношение животного не только к восприятию разных вещей, но и к отношениям между ними. Анатомо-физиологические изменения происходят в результате развития интеллектуального поведения животного. Это связано с изменениями головного мозга, прежде всего его лобной доли, поражение которой нарушает это поведение.

Интеллектуальное поведение достигает наивысшего уровня у человекообразных обезьян. Его можно рассматривать как конечный эволюционный предел умственного развития животных и начало человеческого сознания. Как видно из вышесказанного, интеллектуальное поведение высокоразвитых животных напрямую связано с материальными потребностями. Но человеческая деятельность полностью отличается от них.

Важной особенностью интеллектуального поведения животных является нахождение решения проблемы, а также применение этого опыта в других ситуациях. Один из атрибутов, связанных с поведением обезьяны, состоит в том, что он может сочетать ряд действий. Однако важным различием между человеком и животными является различие в чувствах. Также, в отличие от животных, человек заранее продумывает план, создает нужные инструменты и поддерживает необходимые условия его использования, а также обучает других людей. Таким образом, третий отличительный признак человеческой умственной деятельности — передача другим общественного опыта. И животные, и люди приобретают личный опыт в различных условиях, которые создаются в процессе жизни, но только людям свойственно принятие, передача и накопление общественной практики, получаемые ребенком с момента рождения, развитие которой составляет большую часть человеческой психики.

Абсалімова Р. Н. кизи, студент кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Особливості філогенезу психіки людини.**

***Ключові слова*:** психіка, філогенез, зоопсихологія.

***Анотація*.** Статтю присвячено теоретичному аналізу питання походження та розвитку психіки людини, її філогенезу в процесі еволюції, а також експериментальному виявленню схожості та різниці з психікою тварин.

Absalimova R. N. kizi, student of the Department of Psychology, PJSC "Higher Educational Institution "MAUP". **Features of phylogeny of the human psyche.**

***Keywords*:** psyche, phylogeny, zoopsychology.

Abstract. The article is devoted to theoretical analysis of the issue of the origin and development of the human psyche, its phylogeny in the process of evolution, as well as the experimental discovery of similarity and difference with the animal psyche.

ƏBSƏLIMOVA RƏVANƏ NIZAMƏDDIN QIZI
PrAT "VNZ "MAUP" Psixologiya şöbəsinin tələbəsi"
Elmi məsləhətçi: tibb elmləri doktoru, dosent Kolyadenko N. V.

İNSAN PSİXİKASININ FİLOJENESİSİNİN MÜDDƏALARI

***Açar sözlər*:** psixoloji, filogeniya, zoopsixologiya.

Annotasiya. Məqalə insan ruhunun mənşəyi və inkişafı, təkamül prosesində filogenezi məsələsinin nəzəri təhlili və heyvanların ruhu ilə oxşarlıq və fərqliliklərin eksperimental şəkildə müəyyənləşdirilməsinə ayrılmışdır.

Tədqiqat mövzusunun vacibliyi psixoloji elm üçün insan psixikasının mahiyyətini və təkamülünü anlamaq üçün vacibliyə və əhəmiyyətə əsaslanır.

Tədqiqatın məqsədi insan filogenezinin xüsusiyyətlərinə nəzərən nəzəri və analitik baxımdır.

Müasir insanların psixi xüsusiyyətləri heç də insan psixikası üçün əbədi olan bir keyfiyyət deyildir. Onlar ictimai mühitin, şəraitin inkişafı nəticəsində dəyişir. Sosial-iqtisadi şərait insan psixikasında əvvəlkilərdən fərqli yeni keyfiyyətlər yaradır. Yəni insan psixikası əbədi, dəyişməz olaraq qalmır. Istənilən konkret tarixi şəraitdə insan

psixikasının bəzi xüsusiyyətləri inkişaf edir, şəraitlə ziddiyyət təşkil edənlər isə sanki "dondurulur".

Cansız, qeyri-üzvü materiyadan başlamış ən ali mürəkkəb materiya olan insan beyninə qədər hər cür materiya maddi aləmin ümumi keyfiyyəti olan inikas (əksetdirmə), başqa sözlə, təsirə cavab vermə qabiliyyətinə malikdir. Inikasın forması materiyanın varlıq formasından asılıdır.

Cansız materiyada baş verən keyfiyyət dəyişiklərinə əsasən canlı materiya yaranır və o, daha mürəkkəb xassəyə – qıcıqlanma xassəsinə malik olur. Bu xassə canlıların xarici təsirlərə fəal reaksiyalarına imkan verir. Qıcıqlanmanı inkişafı həyat şəraitinin mürəkkəbləşməsi nəticəsində həssaslıq artmış, tədricən duyğular yaranmışdır.

Psixikanın filogenezdə inkişafı əksetdirmənin həssaslıq artmış, tədricən duyğular yaranmışdır. Psixikanın filogenezdə inkişafı əksetdirmənin tropizm, instinktiv, həyatda qazanılan və intellektual davranış formalarında təzahür etmişdir. Elementar qıcıqlanma sadə, birhüceyrəli orqanizmlərdə özünü göstərir və onların mühüm təsirinə hərəkatla cavab verirlər. Mühit canlı orqanizmə bioloji təsir göstərə bilər ki, bunun nəticəsində həmin orqanizmin protoplazmasının xassəsi dəyişir.

Bioloji amillərə özünəməxsus cavab vermək üsulları tropizmlər və ya taksislər adlanır. Tropizmlərin aşağıdakı növlərini fərdləndirirlər:

Fototropizm – canli organizm işiğin təsiri ilə hərəkətetmə meyli;

Termotropizm – işğin təsiri ilə hərəkətetmə meyli;

Xemotropizm – müəyyən fiziki-kimyəvi mühiti seçməyə meyli;

Topotropizm – mexaniki qiciqlandiricilarin təsir ilə hərəkət etmə meyli və s.

Canlılarda psixikanın təşəkkül tapması onların mühitə uyğunlaşa bilmələri ilə bağlı olan dəyişiklərdən yaranır. Yeni canlının xarici mühitin təsirinə uyğunlaşması anatomik dəyişikliklərə səbəb olmur, sidəsə olaraq onun davranışı dəyişir.

Bir çox canlıların davranışı instinktiv davranışdır və təbii tələbatdan doğur. Mühitin müəyyən şəraitinə qarsı mürəkkəb anadangəlmə reaksiya forması instinktlər adlanır.

Instinktiv davranış müəyyən bir növün hamisi üçün xarakterik olan anadangəlmə davranışdır. Bir çox alimlər hesab edirlər ki, instinktlər dəyişməzdir və canlıların fərdi qaydada mühitə uyğunlaşması prosesində dəyişməz qalır. Lakin belə yanaşma səhvdir. İ. P. Pavlov göstərir ki, canlıların inkişafının bütün dövrlərində fərdi uyğunlaşma olmuşdur. Bu canlıların (məsələn, bağırsaq boşluqlarında) həyat prosesində ayrı ayrı fərdlərdə müvəqqəti əlaqələr – şərti reflekslər yaranır. Məsələn, kağız parçasını aktiniyaya yaxınlaşdirsaq onu tutub udar, lakin bir neçə təkrardan sonra hətta, kağızı ağız boşluğuna almadan kənara atır. Lakin yaranan bu cür əlaqələr qısamüddətli olur, tezliklə sönür. Canlıların davranış xüsusiyyətləri inkişafın ilk mərhələsində müxtəlif xassəli şeylərin təsirindən yaranırdı. Məsələn, məlumdur ki, həşərat tora düşən kimi hörümçək dərhal onun yanına qaçır və tikanını ona batırır. Hörümçəyin belə davranışı nə ilə bağlıdır? Aparılmış xüsusi təcrübələr göstərir ki, torun tərpənməsi həşəratı öz ovuna doğru çəkir. Hərəkət olmadıqda isə "ovuna" tərəf getmir. Bunlar isə qidalanma tələbatı ilə bağlıdır. Yeni bioloji tələbatdan doğur. Lakin bu həyat şəraitinin dəyişməlisə, tələbatın ödənilməsi ilə dəyişir.

Yaşayış şəraitinin mürəkkəbləşməsi canlıların davranış tərzini də dəyişdirir. Yəni o, bu və digər şəraitə uyğunlaşır. Məsələn, əgər məməli heyvanlarla yem arasında sədd çəkilərsə, o həmin səddi necə olsa keçib yem əldə etməyə cəhd edir. Sədd götürüldükdə sonra isə birbaşa yeməyə doğru gedir.

Həyat şəraitinin təsiri altında heyvanlarda davranışın dəyişməsi ciddi şəkildə onlarda anatomik-fizioloji dəyişikliyə səbəb olur. İlk hall heyvanlarda, xüsusilə məməlilərdə yeni, dana plastik davranış forması yaranır. Heyvanların bir növündə müvəqqəti əlaqələrin yaranması sahəsində fərdi fərqlər tez, daha kəskin, digərlərində isə gec baş verir. Bu, heyvanların təkamül səviyyəsindən asılıdır. Fərdi davranış üçün mühitin ayrıları xassələrinin (temperatur, rəng, iy və s.) deyil, tam əşya şəraitinin təhlili və tərkibi zəruri olur. Məsələn, toyuqla dən arasında tor çəkilsə, toyuq həmin toru dimdikləməyə başlayır. əgər belə demək mümkünsə, "vəziyyətdən çıxış yolu axtarmır". Lakin nisbətən daha yüksək inkişaf etmiş qarğa belə etmir, bir neçə cəhddən sonra arakəsmənin ətrafına dolanmaqla səddi keçir, yemi götürür.

Ali heyvanlarda instinktiv davranış forması ilə yanası, fərdi, dəyişkən formalı davranış – vərdişlər və intellektual hərəkətlər də mövcuddur. Vərdişlər inkişafın ən aşağı pilləsində belə özünü göstərir. Lakin acıq-aşkar ifadə olunan vərdişlər yalnız baş beyin qabığına malik olan heyvanlarda müşahidə edilir.

Heyvanların vərdişləri həm anadangəlmə, həm də təsadüfi hərəkəti siqnalların təkrari prosesində möhkəmlənir. Məsələn, pişik yeşikdən çıxmaq üçün pedalı basmalıdır. O bunun üçün bir neçə üçün pedalı basmalıdır. O bunun üçün bir neçə uğursuz cəhd edir. Lakin təsadüfən pedala toxunur, qapı açılır. Sonrakı təcrübələrdə o getdikcə daha az səhv edir. Beləliklə, onda vərdiş yaranır.

Ali heyvanlarda davranışın ən yüksək səviyyəsi intellektual davranışdır. Intellektual davranışın əsasini ayrıları cisimlər arasındakı mürəkkəb münasibətləri əks etdirmək təşkil edir. Lakin heyvanların intellektual və ya əqli davranışı təbii ki, insan ağlından fərqli keyfiyyətə malikdir. Ali heyvanların, məsələn, insanabənzər meymunların intellektual davranışı müxtəlif eksperimentlər yolu ilə öyrənilmişdi. Meymun (şimpanze) q.f.sd. yerləşdirilir. Qəfəsin çölündə isə banan, portağal və s. Qəfəsin içərisinə isə çubuq qoyulur. Meymun meyvələri yalnız çubuğun köməyi ilə götürə bilər. Meymun ilk növbədə meyvələri əlləri ilə götürməyə çalışır. Təbii ki, bu cəhdlər heç bir nəticə vermir. Sonra meymun sakitləşir. Bu dəfə o, meyvələri gözünə sataşan çubuğun köməyi ilə əldə etmək istəyir: ağacla meyvələri qəfəsə yaxınlaşdıra. Nəhayət o meyvələri götürür.Digər eksperimentlər də eyni üsulla aparılır. Məsələn, qəfəsin tavanından banan asılır. Yaxınlıqda boş yeşiklər qoyulur. Bananın götürülməsi üçün yeşiklər bananın qoyulduğu yerə gətir ilməlidir. Təcrübə göstərir ki, meymun bu işin öhdəsindən uğurla gəlir.

Beləliklə, əgər əməliyyatın aşağı səviyyəsində çoxsaylı səhv və sınaq nəticəsində təsadüfi uğurlu hərəkət tədricən möhkəmlənirsə, aparılan təcrübədə meymun tam müvəffəqiyyətsizliyə uğrayır və problemin həllini qəflətən tapir. Bu, heyvanların intellektual davranışının ümumi əlamətidir. Ikinci mühüm cəhət isə ondan ibarətdir ki, təcrübə təkrar keçirilərsə, onun bir dəfə icra olunmasına baxmayaraq, meymun onu tez və səhvsiz yerinə yetirir.

Intellektual davranışın üçüncü xüsusiyyəti isə məsələnin həll olunma yolunun tapılması ilə bağlıdır. Məsələn, əgər birinci təcrübədə meymun meyvələri çubuğun köməyi ilə götürürsə, digər təcrübədə çubuq tapmadıqda uyğun gələn bir əşya tapıb ondan istifadə edir.

Meymun davranışında diqqəti cəlb edən cəhətlərdən bir də onun bir neçə aktı birləşdirə bilməsi ilə bağlıdır. Bunu aşağıdakı təcrübə də sübut edir.

Meymunun yerləşdiyi qəfəsdən bir qədər aralıda yem qoyulur, lakin bu ağaca da meymunun əli çatmır. Qəfəsin içərisində isə bir qədər qişa əl ağacı qoyulur. Lakin bu ağacı qəfəsə çəkmək olar. Qidanı əldə etmək üçün meymun ilk növbədə qəfəsin içindəki əl ağacı ilə daha uzun olan ağacı, onun vasitəsilə yemi götürə bilər. Təcrübə göstərir ki, meymun bu tapşırığın öhdəsindən uğurla gəlir. Beləliklə, heyvanların intellektual davranışının dördüncü xüsusiyyəti tapşırığın uğurlu həlli üçün hazırlıq mərhələsinin keçirilməsi ilə bağlıdır. Yəni ilk növbədə ağacı, daha sonra yemi əldə etmək olar. əvvəlcə qişa, sonra uzun ağacı, daha sonra isə qidanı götürə bilərsən. Özlüyündə bir ağacın, daha sonra digər ağacın götürülməsi heç də meymun üçün cəzbedici deyil. Buna görə də heç bir bioloji məna kəsb etmir. Bu, hazırlıq mərhələsi heç də öz-özünə yaranmır. Yəni adi halda ağac meymun üçün heç bir məna kəsb etmir.

Yem və ağac arasındakı münasibətin uzlaşdırılmasıdır. Əgər meymun başqa bir vasitə tapa bilsə, ağac onun üçün heç bir bioloji məna kəsb etməz.

Beləliklə, üçüncü mərhələyə keçərkən daha mürəkkəb əməliyyat yerinə yetirmir. Davranış aktında vahid prosesdə birləşdirələr hissələrə ayrılır. Göründüyü kimi, intellekt o zaman yaranır ki, hazırlıq prosesi keçilsin, bu və ya digər əməliyyat, vərdişi birləşərək həyata keçirilsin. İntellektual davranış cəhd və sınaq üzərində deyil, yeni, fərqli şəraitidə ondan istifadə üzərində qurulur. Məsələn, metal tor çəkilmiş çəpərdən toyuq necə keçir? Bayıra çıxmaq üçün o kor-koranə şəkildə o tərəf bu tərəfə qaçır. Nəhayət, təsadüf nəticəsində o çıxış yolunu tapır. Ali heyvanlar (quşlar) isə özlərini fərdli şəkildə aparırlar. Onlar da bir sıra sınaq hərəkətləri edirlər. Lakin bu sınaqlar kor-koranə deyil, əməliyyat hərəkətləridir. Qapısı bağlı qəfəsdən çıxmaq üçün meymun öyrəşdiyi, əvvəllər istifadə etdiyini fırladır. Bu, səmərə verməddikdə lingi gəmirməyə başlayır. Daha sonra isə o yeni metod axtarır və çıxmaq üçün düzgün həll üsulunu tapir. Bu situasiya göstərir ki, meymun vəziyyətdən çıxmaq, onu həll etmək üçün "düşünə bilir". Intellektual davranışa malik olan heyvanlar üçün ətraf aləmin inikası necə baş verir?

Intellektual davranışın ilk mərhələsi növbəti, ikinci mərhələyə hazırlıqdır. Növbəti mərhələ isə heyvanin yalnız ayrıları şeyləri qavraması yox, həm də onlar arasındakı münasibəti müəyyənləşdirməkdir. Heyvanın intellektual davranışının inkişafı nəticəsində onda anatomik-fizioloji dəyişiklik baş verir. Bu ilk növbədə baş beyində gedən dəyişikliklərə bağlıdır. Inkişaf daha çox beynin alın nahiyəsində müşahidə olunur. Meymun beyninin bu sahəsi götürüldükdə o hətta iki mərhələli əməliyyatı yerinə yetirə bilmir. Intellektual davranış insanabənzər meymunlarda özünün ən yüksək səviyyəsinə çatır. Onu heyvanların psixi inkişafının son həddi, insan şüurunun başlanğıc sərhəddi də hesab etmək olar.

Yuxarıda deyilənlərdən göründüyü kimi ən yüksək intellektual davranışa malik olan heyvanların da davranışı bilavasitə maddi tələbatların ödənilməsi ilə bağlıdır. Insan fəaliyyəti isə onlardan keyfiyyətcə tamamilə fərqlidir.

Intellektual davranışın üçüncü xüsusiyyəti isə məsələnin həll olunma yolunun tapılması onun digər vəziyyətlərdə də tətbiq olunması ilə bağlıdır. Məsələn, əgər birinci təcrübədə meymun meyvələri çubuğun köməyi ilə götürürsə, digər təcrübədə çubuq tapmadıqda uyğun gələn bir əşya tapıb ondan istifadə edir. Meymun davranışında diqqəti cəlb edən cəhətlərdən bir də onun bir neçə aktı birləşdirə bilməsi ilə bağlıdır. Bunu aşağıdakı təcrübə də sübut edir.

Meymunun yerləşdiyi qəfəsdən bir qədər aralıda yem qoyulur. Ondan bir qədər yaxınlıqda isə ağac qoyulur, lakin bu ağaca da meymunun əli çatmır. Qəfəsin içərisində isə bir qədər qişa əl ağacı qoyulur. Lakin bu ağacın köməyi ilə kənardan uzun ağacı qəfəsə çəkmək olar. Qidanı əldə etmək üçün meymun ilk növbədə qəfəsin içindəki əl ağacı ilə daha uzun olan ağacı, onun vasitəsilə yemi götürə bilər. Təcrübə göstərir ki, meymun bu tapşırığın öhdəsindən uğurla gəlir. Beləliklə, heyvanların intellektual davranışının dördüncü xüsusiyyəti tapşırığın uğurlu həlli üçün hazırlıq mərhələsinin keçirilməsi ilə bağlıdır. Yəni ilk növbədə ağacı, daha sonra yemi əldə etmək olar. Əvvəlcə qısa, sonra uzun ağacı, daha sonra isə qidanı götürülməsi heç də hisslərin inkişafında da gerçəkliyin daha adekvat inikas üsulu mövcuddur. Ona görə də heyvanla insan arasındakı 4-cü mühüm fərd hisslərdə özünü göstərən fərqdir.

Insan psixikasının heyvanların psixikasından ən başlıca fərdi onların inkişaf etmə şəraitindən ibarətdir. Əgər heyvanlar aləminin inkişafı ərzində psixikanın inkişafı bioloji təkamül qanunu üzrə getmişdisə, insana məxsus psixikanın insan şüurunun inkişafı ictimai – tarixi inkişaf qanununa tabe olur.

Hər bir fərd öz düşdüyü şəraitdən asılıdır. Heyvanlar arasında böyümüş uşaqlar heyvani reaksiya təzahür etdirmiş və onlarda insanı heyvanlardan fərqləndirən xüsusiyyətləri müşahidə etmək mümkün olmamışdır. Bununla belə sürüdən kənar düşən, tənha qalan meymun balası yenədə də özünü meymun kimi aparır, insan isə o zaman insana çevrilir ki onun inkişafı adamlar arasında keçmiş olsun.

Meymunun insana sürünün cəmiyyətə çevrilməsinə təsir edən amil əmək fəaliyyəti olmasıdır. Konkret əyani əməli şəraitidə heyvan da alət düzəldir, konkret şəraitdən kənarda isə həyvan heç vaxt aləti bir alət kimi fərqləndirmir, ehtiyat üçün onu qoruyub saxlamır, alət mövcud şəraitdə öz rolunu oynayıb qurtaran kimi o meymun üçün bir alət kimi mövcudluğunu itirir. Heyvandan fərqli olaraq insan əvvəlcədən düşünülmüş plan üzrə alət yaradır, tələb olunan yerdə ondan istifadə edir və qoruyub saxlayır. Bundan başqa insan bir adamın həmin alətdən istifadə etmək qaydasını öyrənir və başqalarına öyrədir.

Insanın psixi fəaliyyətinin 3-cü fərqləndirici əlaməti ictimai təcrübəni başqalarına verməkdən ibarətdir. Həm heyvan həm də insan həyatin bəxş etdiyi cürbəcür şəraitlərdə şəxsi təcrübə əldə edir lakin yalnız insan ictimai təcrübəni mənimsəyir. Insan psixikasını ən çox ona verilmiş ictimai təcrübə inkişaf etdirir. Uşaq doğulduğu gündən alətlərdən istifadə etmək qaydalarına ünsiyyət qaydalarına yiyələnir.

УДК 159.9+615.015.6+364.272+178

Є. Р. БЕРЕЖНА
студент 1 курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Коляденко Н. В.

МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Одними з найбільш поширених хвороб нашого часу є психологічні та поведінкові порушеня, що пов'язані зі вживанням психоактивних речовин, синдромом залежності та з абстинентним синдромом (що є більш відомим як "синдром відміни"). Статистика та соціологічні дослідження свідчать, що повністю вирішити проблему залежності досить складно, тому що вона вже вийшла за межі медицини, стала насамперед соціальною, що й обумовлює ***актуальність теми*** нашого дослідження.

Мета дослідження — теоретичний аналіз медико-психологічної проблеми вживання психоактивних речовин.

Відомо, що навіть одноразове прийняття наркотику може призвести до його систематичного вживання. Воно пов'язане зі збільшенням вживаної дози, зростанням толерантності, що є ознакою формування наркозалежності.

Проблема наркозалежності тісно пов'язана зі зростанням злочинності. На жаль, найчастіше в тенета наркотичних речовин потрапляють підлітки та молодь. За даними джерел наукової літератури, вікова група наркозалежних у пострадянських країнах коливається в діапазоні 15–30 років, тоді як в Америці та Канаді вживання наркотиків частіше починається в 12–13 років.

Особливу тривогу в суспільстві викликає вживання психоактивних речовин особами підліткового віку. Якщо кілька років тому психоактивні речовини вживали переважно асоціальні люди, то тепер це молоді особи з благополучних сімей, студенти, особи, які мають стабільну хорошу роботу.

Якщо для дитини значну роль відіграє насамперед оточення, вулиця або люди які нав'язують вживання психоактивних речовин, то, очевидно, це пов'язане з наявністю насамперед проблеми внутрішньосімейних взаємин. Відомо, що характер базується і формується на фоні виховання в сім'ї.

Отже проблеми в сім'ї, соціальному житті, які на даний момент в нашому суспільстві займають майже не найважливішу позицію, також незайнятість, не залученість в якісь соціальні моменти, найчастіше призводять підлітків до зміни векторів інтересів. Тоді вони можуть потрапити в ту чи іншу ситуацію, та зіткнутися зі зловживанням психоактвних речовин, причому спочатку з'являється середовище спілкування, а вже потім з'являється наркотик.

Ряд дослідників свідчать про те, що зловживання лікарськими препаратами посідає, за поширеністю, друге місце після канабісу. Кількість залежних від лікарських препаратів значно перевищує кількість залежних від героїну, кокаїну, галюциногенів та інших різновидів наркотиків. В результаті дослідження "Відношення молоді до наркотиків", яке було проведене в США в 2006 р., було виявлено, що батьки менше роз'яснюють дітям про небезпеку зловживання лікарськими засобами, ніж щодо вживання наркотичних речовин. Тому багато підлітків вважають, що, наприклад, вживання знеболювальних препаратів жодним чином не пов'язане з серйозними ризиками для здоров'я. Насправді, заборона на вільний продаж рецептурних препаратів існує в більшості країн, однак із його виконанням є значні складнощі. Найчастіше суворо за рецептом відпускаються лише препарати, що підлягають обліку та з особливих переліків. Проблема також полягає в тому, що рецепти нерідко виписують без зазначення даних пацієнта, що робить можливим придбання рецептурного препарату іншою людиною. Виписаний рецепт на препарат діє зазвичай протягом 60 днів, але також може бути дійсним і протягом року, з урахуванням періодичної купівлі ліків. За законом, в перелік рецептурних препаратів повинні потрапляти біля 70 % лікарських засобів. Це не лише психотропні та наркотичні препарати, а й усі антибіотики, гормональні засоби (в тому числі контрацептиви), сильнодіючі знеболювальні, ампельні лікарські форми, ряд серцево-судинних препаратів, ліків для діабетиків тощо. Але, на жаль, наразі немає точного переліку лікарських препаратів, які можуть знаходитись у вільному продажі.

Зловживання психоактивними речовинами рано чи пізно призводить до того, що з'являється спочатку психічна (психологічна), а потім і фізична залежність. Психологічну залежність можна описати як вживання речовини для досягнення приємного ефекту (ейфорії, бадьорості, відчуття безпеки та закоханості), а також позбавлення від поганого внутрішнього самопочуття, напруження. Фізична залежність проявляється в тому, що при невживанні речовини виникає сильний фізичний дискомфорт, потужний біль у кістках і суглобах, відмова від прийому їжі. Це прояви абсинентного синдрому, або "ломки". Виявляється, що фізичні страждання наркомана під час абстинентного синдрому неможливо порівняти з психологічними. Найчастіше фізичний біль під час ломки є уявним і фантомним. Коли на початковій стадії вживання людина отримує неймовірне задоволення від наркотику, вона й уявити собі не може наслідки відмови. Але, коли замість насолоди приходить ломка, хворий починає розуміти, що наркотик не дасть йому бажаних задоволень. Після початку розвитку абстинентного синдрому, "кайф" від наркотику взагалі зникає, і наркоман змушений приймати препарати, щоб позбутися страждань.

Симптом абстиненції, як такі, маючи схожі механізми розвитку, тим не менше, мають свої особливості, є індивідуальними для кожної вживаної наркотичної речовини.

На одній із стадій залежності, у людини виникають ознаки деградації особистості, значно знижується коло інтересів, виявляється егоїзм, грубість, зниження сили волі, поступово всі думки та дії приводять до вживання, змінюєть-

ся світогляд і відбувається моральне розкладання. Вживання психоактивнрих речовин також негативно впливає на самооцінку та ціннісні орієнтації людини, тобто, залежні люди сприймають себе зовсім не так, як є насправді. Залежний переконаний, що він контролює ситуацію з уживанням, і в будь-який момент може відмовитися від хімічних речовин. Людина повністю заперечує проблему свого захворювання та вважає її скороминучою. Знову-таки, коливання самооцінки залежить від різновиду вживаного наркотику, але наслідки її дестабілізації є однаковими. Залежна людина сприймає себе позитивно лише при певних умовах, і врешті-решт її самооцінка занадто знижується. При вживанні психоактивних речовин, самооцінка може підвищуватися на певний період часу. Залежна людина або переоцінює свої сили в плані контролю свого вживання психоактивних речовин (що найчастіше є хибним сприйняттям дійсності), або повністю перестає вірити у власні сили та можливість упоратися з наявними проблемами. Найчастіше таке коливання призводить до летального наслідку, тому що людина знаходиться в повній прострації. Також неадекватна самооцінка може стати причиною як початку вживання психоактивнрих речовин, так і його продовження. Тому, допомога фахівця при виникненні тих чи інших психологічних порушень, має велике значення. При реабілітації наркозалежного, робота з самооцінкою відіграє одну з важливих ролей, тому що стабілізація внутрішнього стану людини суттєво впливає на її подальше життя.

Однією з проблем лікування наркозалежних людей є проблема їх гарного вміння маніпулювати оточуючими. При цьому, маніпуляцію починають використовувати не лише залежна людина, а й також її родичі. Маніпуляція залежної людини спрямована на те, щоб якомога бистріше та легше забезпечити собі доступ до хімічних речовин. Подібна поведінка допомагає залежним не лише задовольняти свої потреби, але й також не відчувати провину за негативні ситуації, в які вони потрапляють. Способи маніпуляції стають все більш серйозними, так само як і проблема залежності. Маніпулятор звертається до найжорстокіших методів по відношенню до оточуючих (насамперед, членів родини), тому що знає їх слабкі сторони та любов до себе. Чим більше його люблять, тим більше він буде користуватися цією любов'ю. Також методи маніпуляції вживають і родичі залежної людини. В такому разі можна сказати, що маніпуляція не завжди є негативною, тому що вона іноді має вимушений характер виховання. Однак вона завжди негативно впливає на взаємини між людьми.

Висновки. Проблема зловживання психоактивними речовинами в наш час є актуальною насамперед тому, що поширюється серед підлітків і молоді, негативно впливаючи на психічне та фізичне здоров'я та спричиняючи зростання злочинності. Проблема залежності є не лише медичною, але й психологічною та соціальною, тому потребує відповідних адекватних комплексних втручань. Слід брати до уваги зловживання не лише наркотичними речовинами, але й загальновживаними лікарськими препаратами, до яких також виникає залежність. У вирішенні проблеми залежності слід враховувати як психологічні особливості залежної людини, так і специфіку її мікросоціального оточення, внутрішньо сімейні відносини.

УДК 159.9+373.29+37.032

А. Т. БОНДАРУК
студент магістратури кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Коляденко Н. В.

МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ГОТОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

***Ключові слова*:** освітній простір, старші дошкільники, готовність до навчання в школі, індивідуально-психологічні особливості дитини, психологічні технології.

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми медико-психологічних особливостей готовності дитини до шкільного навчання. Саме від того, наскільки дитина розвинена фізично, психічно, розумово і особистісно, а також відомостей про стан здоров'я дитини, і буде залежати, з якого віку необхідно починати навчання в школі. Вивчення медико-психологічних аспектів готовності дошкільників до навчання у віці шести років у порівнянні з дітьми, яким виповнилося сім років, у теоретичному та практичному плані робить актуальним таке дослідження.

Актуальність теми. Від того, наскільки дитина розвинена фізично, психічно, розумово і особистісно, а також відомостей про стан здоров'я дитини, залежить, із якого віку необхідно починати її навчання в школі. Тому актуальним є вивчення медико-психологічних аспектів готовності дошкільників до навчання у віці шести років у порівнянні з дітьми, яким виповнилося сім років, у теоретичному та практичному плані.

Постановка проблеми. Вступ до школи і початковий період навчання викликають перебудування всього способу життя та діяльності дитини. Цей період важкий для шестирічних дітей. Спостереження фізіологів, психологів, педагогів показують, що серед першокласників є діти, які через індивідуальні психологічні особливості важко адаптуються до нових умов, лише частково можуть упоратися, або не можуть зовсім, з розкладом роботи та навчальною програмою.

Теоретико-методологічною основою даного дослідження є філософські, соціальні, медико-психологічні та психолого-педагогічні теорії і положення, зокрема: теорія особистості як суб'єкта діяльності і поведінки Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна; теорія культурно-історичного розвитку Л. С. Виготського; теорія розвивального навчання молод-

ших школярів Б. Д. Ельконіна; праці, присвячені дослідженню поведінки і способів її формування А. Н. Леонтьєва.

Об'єкт дослідження — індивідуально-психологічні особливості дитини. Для навчальної діяльності дитина потребує відповідного рівня сформованості елементарних понять, а саме вміти узагальнювати та диференціювати предмети й явища, разом з батьками планувати свою діяльність та здійснювати самоконтроль, бути зрілою у фізіологічному та психологічному сенсі, досягти відповідного рівня.

Предмет дослідження — медико-психологічні особливості готовності дитини до шкільного навчання.

***Мета дослідження*:** дослідити медико-психологічні особливості шкільної готовності та визначити оптимальний вік початку шкільного навчання дитини.

***Завдання дослідження*:** здійснення аналітичного огляду джерел наукової літератури з проблеми шкільної готовності та її медико-психологічних аспектів, проведення порівняльного емпіричного дослідження медико-психологічних особливостей шкільної готовності дітей 6-ти та 7-річного віку, розроблення програми психокорекції, спрямованої на підвищення психологічної готовності дитини до шкільного навчання, та оцінка її ефективності.

Аналіз досліджень і публікацій. Готовність дитини до навчання у школі — це складне утворення, необхідний і достатній рівень психічного розвитку дитини, що забезпечує успішність виконання учбової діяльності в групі однолітків. Ця проблема в різних аспектах вивчалася вітчизняними та закордонними фахівцями.

Кожному віковому етапу психічного розвитку властива своя провідна діяльність, у якій, за О. М. Леонтьєвим, передусім задовольняються актуальні потреби індивіда, формуються мотиваційні, пізнавальні, ціле утворювальні, операційні, емоційні та інші процеси [15].

У вітчизняній психології опрацювання проблеми готовності до шкільного навчання представлена в працях Л. І. Божович, Д. Б. Ельконіна, В. К. Котирло, Н. Г. Салміної, В. Д. Шадрикова, Н. І. Гуткіної та ін. [7; 8; 11; 13; 17].

Психологічні новоутворення дитини, які сформувалися в її ігровій діяльності, є, на думку багатьох психологів, важливими критеріями готовності дитини до навчання у школі [8].

Серед новоутворень, які дозволяють дитині перейти до навчальної діяльності, а дорослим — визначити ступінь готовності дитини до цього переходу, психологи називають:

- певний тип довільності (І. В. Забігайлова, В. К. Котирло, Є. Є. Кравцова, Н. Ф. Талізіна) [7];
- рівень володіння засобами, передусім — знаково-символічними (Д. Б. Ельконін, Н. Г. Салміна) [17];
- рівень сформованості поза ситуативно-особистісного спілкування (Є. Є. Кравцова, М. І. Лісіна, Н. Г. Салміна) [16];
- вміння враховувати позицію іншої людини (Д. Б. Ельконін) [17];

- здатність до узгоджених дій із урахуванням позиції іншого — дорослого та однолітків (Г. А. Цукерман) [8];
- “внутрішня позиція школяра” (Л. І. Божович) [11];
- здатність до підкорення правилам і вимогам дорослого (Д. Б. Ельконін, Є. М. Бохорський) [17].

Л. І. Божович у складному комплексі якостей, із яких формується готовність до школи, виділяє два компоненти [10]:

- особистісна готовність, що характеризується рівнем розвитку мотиваційної сфери, сприйняттям власної соціальної позиції школяра, позитивним ставленням до вчителя, однолітків і до себе, а також достатнім рівнем розвитку довільної поведінки;
- інтелектуальна готовність, що визначається необхідним рівнем розвитку пізнавальної сфери.

За основу готовності до шкільного навчання береться певний базис розвитку, без якого дитина не може успішно вчитися у школі — це інтелектуальна, емоційна, соціальна зрілість; особистісна, а саме мотиваційна, вольова готовність, тобто достатньо високий рівень розвитку сфери довільності. Також успішність психічного розвитку особистості дитини, ефективність її навчання значною мірою залежить від урахування її медико-психологічної готовності.

Результати власних досліджень. В процесі дослідження використовувались емпіричний, психодіагностичний, аналітичний, статистичний методи.

Дослідження проводилося серед вихованців гуртка “Підготовка до школи” Комунального позашкільного навчального закладу “Центр художньо-естетичної творчості учнівської молоді” Дніпровської міської ради м. Дніпра.

Рандомізованим чином було відібрано дві групи дітей, які були співставні за статевим складом, станом здоров’я, соціальними показниками, але відрізнялися за віком. До першої досліджуваної групи увійшли 44 дитини 2012 року народження, тобто віком 6 років (25 хлопчиків та 19 дівчаток). Другу групу склали 47 дітей, народжених у 2011 р. — віком 7 років (26 хлопчиків та 21 дівчаток). Всі досліджувані діти виховуються в повних сім’ях, у яких відносини характеризуються довірою та взаємоповагою. Сім’ї благополучні, соціально-побутові умови задовільні. Всі досліджувані діти практично здорові, їх фізичний і розумовий розвиток відповідають віковим нормам.

Діти відвідують дошкільні групи позашкільного навчального закладу, де вони розподіляються на пари та малі групи чисельністю до 3–4 осіб, групи за інтересами, що характеризуються активним спілкуванням, взаємовпливом і довірчими стосунками між членами цих груп. Є також діти, які відчувають труднощі в міжособистісних взаємодіях, у спілкуванні. Проте, переважна більшість дітей активно залучена в навчальний процес у даному дошкільному закладі, характеризується працьовитістю, відповідальністю. При цьому, в навчальних групах спостерігається атмосфера змагальності, яка допомагає досягати успіхів в безпосередньо освітній діяльності. Серед дітей є впевнені в собі, допитливі, доброзичливі, що допомагає їм успішно вчитися і вибудовувати відносини з вихователями і педагогами.

В якості психодіагностичного матеріалу, для дослідження психологічної готовності дошкільників до шкільного навчання, нами було обрано такі валідні [20] методики: Інтерв'ю "Чарівний світ"; Методика "Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань"; Методика "Ставлення дитини до навчання в школі"; Методика виявлення особистісної готовності до шкільного навчання А. Л. Венгера, що складається з наступних субтестів: "Дорисуй мишкам хвости", "Намалюй красиві рівні кульки, потім розфарбуй їх" та "Намалюй ручки для парасольок", де мишачі хвости, кульки та ручки є елементами літер; Імітація написаного тексту (варіант завдання з тесту "Шкільної зрілості" А. Керна та І. Ирасека).

В результаті дослідження за методикою "Чарівний світ" встановлено, що в дітей 7-річного віку психологічні якості, що є важливими для процесу адаптації до шкільного навчання, є значно більш розвиненими, ніж у дітей 6-річного віку. В 6-річному віці діти важче адаптуються до нової ситуації, мають проблеми в установленні продуктивних контактів із незнайомими людьми, недостатньо мотивовані до виконання завдань і не готові їх вирішувати, не прагнуть досягати кращих результатів, тоді як діти 7-річного віку легше сприймають ситуацію, швидко до неї адаптуються, активно встановлюють продуктивний контакт, цікавляться завданням, охоче його виконують і намагаються показати кращі результати. Вони більш схильні до узагальнень, побудова висловлювань більш логічна та граматично правильна.

За методикою "Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань" встановлено, що 6-річні діти ще не готові до самостійного, усвідомленого орієнтування в навколишньому світі, їхня загальна орієнтація та наявні побутові знання є недостатніми для того, щоб добре адаптуватися в шкільному середовищі.

Результати дослідження за методикою "Особистісна готовність до шкільного навчання" показали, що в дітей 6-річного віку ще недостатньо сформованими є самоконтроль, навчальна мотивація та інші елементи навчальної діяльності, тобто, вони психологічно недостатньо готові до початку шкільного навчання.

Рисункова методика — субтестові завдання А. Л. Венгера — дозволила виявити незрілість психофізіологічної сфери дітей 6-річного віку для початку шкільного навчання.

В результаті дослідження за методикою "Імітація написаного тексту" ("Він їв суп") А. Керна та І. Ирасека дітьми 6-річного та 7-річного віку встановлено, що переважну більшість дітей 6-річного віку можна вважати лише умовно готовими до шкільного навчання. В той же час, майже половина досліджуваних дітей 7-річного віку (42,5 %) є цілком готовими, психологічно зрілими, до початку шкільного навчання.

В 7 років дитина вже і фізіологічно, й психологічно більше готова бути залученою до процесу шкільного навчання, тоді як 6-річки виявляють незрілість як пізнавальної сфери, так і психомоторики та інших психофізіологічних показників.

Неврахування даних психологічних особливостей дітей 6-річного віку при початку в цьому віці шкільного навчання, становить ризик зриву адаптаційних механізмів, що може призвести до розвитку психологічних порушень у вигляді невротичних реакцій та психосоматичних розладів. Недостатня психологічна готовність 6-річних дітей до шкільного навчання може спричинити в них проблеми орієнтування в навчальному процесі та як наслідок — підвищення рівня ситуативної та особистісної тривожності.

Діти 7-річного вікує психологічно більш зрілими, готовими до сприйняття нових ситуацій, встановлення продуктивного контакту з іншими людьми, конструктивного вирішення поставлених завдань. Отже, для дітей 7-річного віку початок шкільного навчання є значно меншим стресогенним чинником, ніж для 6-річок.

Діти, психологічно не готові до початку шкільного навчання, потребують пильної уваги і контролю в початковий період навчання, а також відповідної розвиваючої психокорекційної допомоги, спрямованої на вдосконалення дрібної моторики та розуміння завдань вчителя.

Діти, які виявилися умовно готовими до шкільного навчання, серед яких переважно 6-річки, потребують пильної уваги і контролю в початковий період навчання. Завданням психолога є надання їм розвиваючої психокорекційної допомоги, спрямованої на сприйняття форми прописних літер і вдосконалення дрібної моторики, малювання візерунків за зразком, заняття з дрібними деталями (складання мозаїк та моделей, плетіння, вишивання, малюнок).

Ті ж діти, які взагалі не готові до шкільного навчання, серед яких є як 6-річки, так і 7-річки, потребують додаткових занять, особливої уваги в початковий період навчання. Психокорекційна робота має бути спрямована на формування навчальних навичок, розуміння завдань учителя, освоєння малювання та письма тощо, а також на профілактику негативних адаптаційних реакцій і психосоматичних проявів.

Нами в дітей 6-річного віку виявлена недостатня готовність до спілкування, обов'язкового і точного виконання завдань, складність адаптації, що свідчить про незрілість психіки 6-річок. Вони реагують на виникнення необхідності встановлення нових контактів скутістю та напруженістю спілкування, намаганням взагалі уникнути ситуації. Отримані результати є наочною ілюстрацією того, що в 6-річному віці діти важче адаптуються до нової ситуації, мають проблеми в установленні продуктивних контактів із незнайомими людьми, недостатньо мотивовані до виконання завдань і не готові їх вирішувати, діти не прагнуть досягати кращих результатів.

Програма психологічної корекції розроблена нами з урахуванням медико-психологічних особливостей дітей 6-річного віку та сприяє формуванню їх психологічної готовності до шкільного навчання, тому що базується на висновках емпіричного дослідження. При розробці психокорекційної програми, як базовий, використаний "Збірник навчальних програм з позашкільної освіти соціально-реабілітаційного напряму школи ранньої розвитку "Ма-

люк", рекомендований Міністерством освіти і науки України (лист МОН від 30.01.2018 № 1/11-1020) [20]. Крім того зміст корекційної програми розроблено з урахуванням змісту освітніх ліній нової редакції Базового компоненту дошкільної освіти: "Дитина в соціумі"; "Дитина в природному довкіллі"; "Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі"; "Гра і дитина" [1]. Новизною психокорекційної програми є синтез ігрової та пізнавальної діяльності, спрямованість її змісту на активне використання ігрових форм та методів, що стимулюють розвиток розумових і творчих здібностей вихованців.

Завдання та вправи, згідно тематичного змісту психокорекційної програми, були спрямовані на розвиток допитливості, продукування мотивації до виконання завдань та готовності їх вирішувати, а також пізнавальної та розумової активності, збагачування знань[1; 3–6; 9; 20]. Ми спонукали дітей до творчості, до прагнення діяти, сприяли практичній спрямованості отриманих знань.

В результаті проведення психокорекційної роботи, статистично достовірно змінилися показники шкільної готовності 6-річних дітей, досліджувані за методикою "Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань", зокрема, якщо до психокорекції значна частина досліджуваних 6-річних дітей виявили неготовність до школи, то після психокорекції вони змогли дати правильні відповіді на більше ніж половину тестових запитань, а отже, можуть вважатися, за даною методикою, такими, що готові до шкільного навчання. Це свідчить про сприяння психокорекції процесу адаптації дитини до шкільного середовища й навчального процесу, а отже, запобігає виникненню стресових реакцій, проблем адаптації, стресогенних невротичних і психосоматичних розладів у першокласників.

Висновки. Вплив психокорекційних втручань на особистісну готовність дитини до шкільного навчання, а саме зміну мотивації, розуміння дитиною сутності шкільного навчання як важливої змістовної діяльності — є важливим і ефективним засобом підвищення особистісної готовності дитини до шкільного навчання.

Психокорекційні заняття позитивно вплинули й на показники психофізіологічної готовності до шкільного навчання дітей 6-річного віку. Психокорекційні заняття сприяють зростанню зрілості дітей 6-річного віку, їх психофізіологічній готовності до шкільного навчання.

Однак, не можна нехтувати тим фактом, що окремі діти 6-річного віку навіть після проведеної психокорекції залишаються, за тестовими показниками, неготовими до школи. В таких дітей виявляються досить значні проблеми з розумінням завдань учителя (психолога), освоєнням малюнка та письма. Отже, такі діти потребують не лише поглибленої уваги та індивідуальних додаткових психокорекційних занять, але й консультації профільних медичних фахівців на предмет поглибленої діагностики з метою з'ясування причини недостатньої психофізіологічної зрілості та відгуку на психокорекційні заняття.

Бондарук А. Т., студент магистратуры кафедры психологии ПрАТ "ВНЗ "МАУП". Медико-психологический аспект готовности дошкольников к обучению в школе.

***Ключевые слова*:** образовательное пространство, старшие дошкольники, готовность к обучению в школе, индивидуально-психологические особенности ребенка, психологические технологии.

***Аннотация*.** Статья посвящена анализу проблемы медико-психологических особенностей готовности ребенка к школьному обучению. Именно от того, насколько ребенок развит физически, психически, умственно и личностно, а также сведений о состоянии здоровья ребенка, и будет зависеть, с какого возраста не обходимо начинать обучение в школе. Изучение медико-психологических аспектов готовности дошкольников к обучению в возрасте шести лет по сравнению с детьми, которым исполнилось семь лет, в теоретическом и практическом плане делает актуальным такое исследование.

Bondaruk A. T. Medical-psychological aspect of preparadness of preschoolers to training in school.

***Keywords*:** educational space, senior preschoolers, readiness for schooling, individual psychological characteristics of the child, psychological technologies.

***Annotation*.** The article is devoted to the analysis of the problem of medical and psychological features of the child's readiness for schooling. Depending on the much the child is developed physically, psychically, mentally and personally, as well as information about the health of the child, and will depend on the age at which to begins chooling. The study of medical and psychological aspects of the readiness of preschool children to study at the age of six years compared with children who are seven years old, in theory and practice makes such a study relevant.

Список використаних джерел

1. *Базовий* компонент дошкільної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — К.: МОН, 2012.
2. *Вікова* психологія : підручник / за ред. проф. Г. С. Костюка. — К. : Рад. школа, 1976. — 268 с.
3. *Інтелектуально* обдаровані дошкільнята : підтримка та супровід / І. Карабаєва, Т. Яценко, А. Пасічник. — К. : Шкільний світ, 2011. — 128 с.
4. *Карасьова К. В., Піроженко Т. О.* Світ дитячої гри: навч.-метод. посіб. / К. В. Карасьова, Т. О. Піроженко. — К: Шкільний світ, 2010. — 128 с. (Бібліотека "Шкільного світу").

5. *Карасьова К. В., Піроженко Т. О.* Ігровий простір дитини: навч.-метод. посіб. / К. В. Карасьова, Т. О. Піроженко. — К: Шкільний світ, 2010. — 128 с. (Бібліотека "Шкільного світу").
6. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк [ред. Л. М. Проколієнко]. — К.: Рад. школа, 1989. — 456 с.
7. *Котирло В. К.* Початковий період у навчанні школярів / В. К. Котирло. — К.: Знання, 1985. — 48 с.
8. *Токарева Н. М. Шамне А. В.* Вікова та педагогічна психологія: навч.посібник [для студ. внз] / Н. М. Токарева, А. В. Шамне. — К., 2017. — 548 с.
9. *Яловська О.* Пальчики дошкільнят: розвиваємо руку, розвиваємо мозок / О. Яловська. — Тернопіль : Мандрівець, 2010. — 228 с.
10. *Божович Л. И.* Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Л. И. Божович [ред. Д. И. Фельдштейн]. — М.: Ин-т практической психологии; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1997. – 276 с.
11. *Божович Л. И.* Психологическое развитие школьника и его воспитание / Л. И. Божович, Л. С. Славина. — М. : Педагогика, 1979. — 176 с.
12. *Выготский Л. С.* Проблема возраста / Л. С. Выготский // Собрание соч.: в 6 т. — М.: Педагогика, 1984. — Т. 4. : Детская психология [ред. Д. Б. Эльконин].
13. *Гуткина Н. И.* Психологическая готовность к школе: учеб. пособие / Н. И. Гуткина. — СПб.: Питер, 2004.
14. *Запорожец А. В.* Значение ранних периодов детства для формирования детской личности / А. В. Запорожец // Принцип развития в психологии. — М.: Наука, 1978. — 264 с.
15. *Леонтьев А. Н.* К теории развития психики ребенка / А. Н. Леонтьев // Избр. психол. труды : в 2 т. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. — Т. 1.
16. *Лисина М. И.* Проблемы онтогенеза общения: монографія / М. И. Лисина // Науч.-исслед. ин-т общей и пед. психологии Акад. пед. наук СССР. — М.: Педагогика, 1986. — 144 с.
17. *Эльконин Д. Б.* Детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Д. Б. Эльконин [ред.-сост. Б. Д. Эльконин]. — 4-е изд., стер. — М.: Изд. центр "Академия", 2007. — 384 с.
18. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб: Питер Ком, 1999 (Серия "Мастера психологии").
19. *А.-Я. Психология*: тесты, тренинги, словарь, статьи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://azps.ru/tests/3/test4.html
20. *Збірник* навчальних програм з позашкільної освіти соціально-реабілітаційного напряму школи ранньої розвитку "Малюк". "Рекомендовано Міністерством освіти і науки України" (лист МОН від 30.01.2018 № 1/11-1020) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: file:///C:/Users/antonina.antoninacom.000/Downloads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA%20(2).pdf

Referenses

1. *Bazoviy* komponent doshkíl'noí osvíti Ukraíni // Ínformatsíyniy zbírnik Mínísterstva osvíti í nauki Ukraíni. — K.: MON, 2012.
2. *Víkova* psikhologíya: pídruchnik / Za red. prof. G. S. Kostyuk. — K.: Rad. shkola, 1976. — 268 s.
3. *Íntelektual'no* obdarovaní doshkíl'nyata: pídtrimka ta suprovíd / Í. Karabaêva, T. Yatsenko, A. Pasíchnik. — K. : Shk. Svít, 2011. — 128 s.

4. *Karas'ova K. V., Pírozhenko T. O.* Svítdityachoí griv: navchal'no-metodichniy posíbnik / K. V. Karas'ova, T. O. Pírozhenko. — K: Shk. svít, 2010. — 128 s. — Bíblíoteka "Shkíl'nogo svítu".
5. *Karas'ova K. V., Pírozhenko T. O.* Ígroviy prostír ditini: navchal'no-metodichniy posíbnik / K. V. Karas'ova, T. O. Pírozhenko. — K: Shk. svít, 2010. — 128 s. — Bíblíoteka "Shkíl'nogo svítu".
6. *Kostyuk G. S.* Navchal'no-vikhovnyy protsess í psikhíchniy rozvitok osobistostí / Grigoríy Savich Kostyuk; zared. L. M. Prokolíênko. — K.: Rad. Shk., 1989. — 456 s.
7. *Kotirlo V. K.* Pochatkoviy período u navchanní shkolyarív / V. K. Kotirlo. — K.: Znannya, 1985. — 48 s.
8. *Tokareva N. M., Shamne A. V.* Víkova ta pedagogíchna psikhologíya: navchal'niy posíbnik [dlya studentív vishchikh navchal'nikh zakladív] / N. M. Tokareva, A. V. Shamne. — K., 2017. — 548 s.
9. *Yalovs'ka O.* Pal'chiki doshkíl'nyat: rozvivaêmo ruku, rozvivaêmo mozok / O. Yalovs'ka. — Ternopíl': Mandrívets', 2010. — 228 s.
10. *Bozhovich L. I.* Problemy formirovaniya lichnosti: Izbrannyye psikhologicheskiye trudy / L. I. Bozhovich [red. D. I. Fel'dshteyn]. — M.: Institut prakticheskoy psikhologii, Voronezh: NPO "MODEK", 1997. — 276 s.
11. *Bozhovich L. I.* Psikhologicheskoye razvitiye shkol'nika i yego vospitaniye / L. I. Bozhovich, L. S. Slavina. — M.: Pedagogika, 1979. — 176 s.
12. *Vygotskiy L. S.* Problema vozrasta / L. S. Vygotskiy // Sobraniye sochineniy: v 6 t. — M.: Pedagogika, 1984. — T. 4.: Detskaya psikhologiya [red. D. B. El'konin].
13. *Gutkina N. I.* Psikhologicheskaya gotovnost' k shkole: ucheb. posobiye / N. I. Gutkina — SPb.: Piter, 2004.
14. *Zaporozhets A. V.* Znacheniye rannikh periodov detstva dlya formirovaniya detskoy lichnosti / A. V. Zaporozhets // Printsip razvitiya v psikhologii. — M.: Nauka, 1978. — 264 s.
15. *Leont'yev A. N.* K teorii razvitiya psikhiki rebenka / A. N. Leont'yev // Izbr. psikhol. trudy: v 2 t. — M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1983. — T. 1.
16. *Lisina M. I.* Problemy ontogeneza obshcheniya: monografíya / M. I. Lisina; Nauch.-issled. in-t obshchey i ped. Psikhologii Akad. ped. nauk SSSR. — M.: Pedagogika, 1986. — 144 s.
17. *El'konin D. B.* Detskaya psikhologiya: ucheb. Posobiye dlya stud. vuz / D. B. El'konin [red.-sost. B. D. El'konin]. — 4-ye izd., ster. — M.: Izdatel'skiy tsentr "Akademiya", 2007. — 384 s.
18. *Rubinshteyn S. L.* Osnovy obshchey psikhologii / S. L. Rubinshteyn. — SPb: PiterKom, 1999 (Seriya "Mastera psikhologii").
19. *A.-YA. Psikhologiya*: testy, treningi, slovar', stat'i [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: http://azps.ru/tests/3/test4.html
20. *Zbírnik* navchal'nikh program z pozashkíl'noí osvíti sotsíal'no-reabílítatsíynogo napryach' shkoli rann'oí rozvitku "Malyuk". "Rekomendovano Mínísterstvom osvíti í nauki Ukraíni" (list MON víd 30.01.2018 № 1/11-1020) [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: fayl: /// C: /Users/antonina.antoninacom.000/Downloads/% D0% 97% D0% B1% D1% 96% D1% 80% D0% BD% D0% B8% D0% BA% 20% D0% 9C% D0% B0% D0% BB% D1% 8E% D0% BA% 20 (2) .pdf

УДК 159.9+616-952

А. О. БУЛКІНА
Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя
м. Ніжин, Україна

ВПЛИВ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ПОРУШЕНЬ

Механізми психологічного захисту працюють у тій чи іншій мірі в кожної людини. Вони виконують функцію стража нашого психічного здоров'я, нашого "Я" від впливу стресів, невдач, підвищеної тривожності; від неприємних руйнівних думок, від зовнішніх і внутрішніх конфліктів, що викликають негативне самопочуття.

Крім захисної функції, психологічний захист людини може нести і руйнівний вплив на особистість, він може не давати особистості рости і розвиватися, досягати успіхів у житті. Це відбувається при частому повторенні захисного механізму в подібних життєвих ситуаціях, але деякі ситуації, хоч і схожі з тією, що спочатку викликала механізм захисту, все ж його не потребують, тому що людина здатна свідомо вирішити цю проблему.

Внаслідок психологічних захистів, якщо не вирішувати психологічну проблему, можуть виникати психосоматичні захворювання (захворювання, першопричиною яких з'явилися емоційні травми). Зростає внутрішня напруженість, тривожність. Тому ***актуальним є дослідження*** механізмів психологічного захисту та їх вплив на формування психосоматичних порушень.

Метою даної роботи є аналітичний огляд джерел наукової літератури з проблеми психосоматичних порушень і значення в їх формуванні механізмів психологічного захисту.

Уявлення про психологічний захист було введено З. Фрейдом і розроблялося його дочкою А. Фрейд. У психологічній літературі представлені різні розуміння цього поняття. Р. А. Зачепицький визначає психологічний захист як "пасивно-оборонні форми реагування в патогенній життєвій ситуації", В. Ф. Басін — як "психічну діяльність, спрямовану на спонтанне позбування наслідків психічної травми". Найбільш часто наводиться визначення В. А. Ташликова: захисні механізми — це "адаптивні механізми, спрямовані на редукцію патогенної емоційної напруги, що оберігають від хворобливих відчуттів і спогадів та подальшого розвитку психологічних і фізіологічних порушень".

Ряд авторів підкреслюють роль психологічних факторів у етіопатогенезі психосоматичних захворювань серцево-судинної системи і шлунково-кишкового тракту (Губачев Ю. М., Стабровский Е. М., 1981). При цьому в механізмах розвитку хронічного емоційного напруження істотне значення надається не тільки певним особистісним факторам, а й особливостям формування механізмів психічної адаптації (Басин Ф. В., 1969; Соложенкіна В. В., 1980 та ін.).

Залежно від типу внутрішньої картини хвороби (ВКХ), перш за все, особливостей концепції власного захворювання, у хворих з психосоматичними розладами можуть формуватися різні механізми психічної адаптації. При чисто соматичній концепції хвороби, провідними механізмами психологічного захисту є витіснення, заперечення, соматизація і регресія. Багато з таких хворих, заперечують участь психологічних факторів у розвитку їх захворювання, або надають їм другорядного значення. Дія механізму витіснення призводить до того, що за фасадом соматичних скарг важко виявити приховані психотравмуючі проблеми і переживання, а також придушений страх перед хворобою та її наслідками. При психогенній концепції свого захворювання, пацієнти з психосоматичними розладами надавали істотне значення емоційним чинникам у розвитку і збереженні хвороби, однак джерело бачили в психотравмуючому ставленні до них оточуючих, несприятливих обставинах життя, іноді звинувачували лікарів у несвоєчасній діагностиці хвороби та неналежному лікуванні. Поряд із захисними механізмами витіснення і заперечення, для даної категорії пацієнтів характерні проекція і раціоналізація. Поведінка таких хворих набуває рис інфантильності, покірливості, безпорадності, залежності від оточуючих.

На думку Т. В. Кагахі (1979), для хворих із психосоматичними захворюваннями характерне формування найбільш жорстких і архаїчних захисних реакцій, спрямованих проти переживання афекту; ці хворі нездатні висловлювати негативні почуття, особливо агресивність. Багато пацієнтів із такою патологією розглядають психологічний конфлікт як ознаку слабкості характеру, а емоційні проблеми — як рівнозначні симуляції; типовим для них є ставлення до прояву залежності, як до чогось ганебного. Хворим притаманний високий емоційний контроль, за яким виявляються прагнення до відмови від висловлення власних потреб, залежність, розчарування, гнів, а також усвідомленість своєї безпорадності. Включення в захисну діяльність механізму раціоналізації знижує гостроту травмуючих переживань. В цілому, психологічний захист у хворих на психосоматичні розлади, на відміну від людей які страждають на неврози, характеризується більш глибокою неусвідомлюваністю, пасивністю та ригідністю. З іншого боку, в частини хворих з цією патологією частіше, ніж ухворих на неврози, зустрічаються гнучкі та більш свідомі способи подолання хвороби та стресових ситуацій.

Різними авторами описується понад 20 механізмів психологічного захисту, зокрема: витіснення, придушення, сублімація, інтелектуалізація, раціоналізація, заперечення, проекція, заміщення, ідентифікація з агресором,

регресія, компенсація і гіперкомпенсація, реактивне утворення, зворотне почуття та їх складові, тощо. Як доводить значна кількість досліджень, постійне повернення до одних і тих самих механізмів психологічного захисту, а також використання їх як способу уникнення боротьби та невтручання у глибинне вирішення проблеми, може призвести до ряду психосоматичних розладів та хвороб.

Таким чином, неусвідомлюване використання одних й тих самих механізмів захисту призводить до розвитку психосоматичних захворювань різної етіології.

УДК 159.9+123

В. В. ГЛАДКИЙ
магістр права, магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Коляденко Н. В.

ОСМИСЛЕННЯ СВОБОДИ ТА ЇЇ МЕЖ У ДІАГНОСТИЦІ НОРМАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В процесі діагностування особистості, клінічний психолог звертається до певних критеріїв нормативності (як відомо, в контексті психології досить строго розмежовується психічна нормальність та аномальність), що дозволяють проводити межу між нормою та патологією. У той же час, важливо звернути увагу на те, що в даний час у рамках психіатрії (і медицини взагалі) ще не сформульовано універсального розуміння терміну "патологія", також, як і дефініції поняття "норма". Закономірним чином ускладнює процес діагностування нормативності особистості, відповідно, відсутність в клінічній психології єдиного переліку критеріїв, що допомагав би психологам діагностувати психічну норму та патологію. Тому дане питання є ***актуальним***.

Метою нашої роботи є, на основі аналізу теоретичних джерел, спроба окреслити загальні питання суб'єктивного критерію нормативності особистості, сконцентрувавши свою увагу на окремому його елементі — розумінні свободи та її меж. Водночас, нами не ставиться за мету докладно викласти проблеми діагностування нормативності, так само ми не будемо в цій праці в повній мірі викладати перелік критеріїв нормативності особистості, що нами створюється.

Насамперед, слід зазначити, що суб'єктивний критерій нормативності особистості являє собою групу елементів, якими є ціннісні маркери, котрими керується (повинна керуватись) будь-яка особа. Необхідність використання в діагностичному процесі вказаного критерію пояснюється тим, що людина являє собою ціннісну структуру, оцінку якої в кожному конкретному випадку складно недооцінити.

Фундаментальним ціннісним маркером, що входить до складу суб'єктивного критерія нормативності особистості є "розуміння свободи та її меж" (далі — "маркер свободи"). Надзвичайно важливо звернути увагу на те, що, в найбільш загальному сенсі, свобода є атрибутом особистості, який виражений, з одного боку, в здатності особи обирати (зокрема, відмовитися від вибору) доступні варіанти будь-чого (моделі поведінки, дії, предмети об'єктивної дійсності тощо), а з іншого боку — в можливості особи здійснювати свою здатність обирати та реалізовувати свій вибір довільно, вільно від впливу

зовнішніх факторів, що спотворюють її логіку здійснення вибору та подальших маніпуляцій з вибором. Іншими словами, свобода — це стан особистості, в якому вона реалізує себе в повній мірі, задовольняючи власні потреби, інтереси, керуючись лише своїми потребами та інтересами.

В той же час, важливо враховувати той факт, що сучасна людина продовжує жити в суспільстві, підкорятися дисципліні, встановленій суспільством, а також існуючому правопорядку, який:

• обмежує її свободу. Рамки свободи, котрі зумовлені практичною необхідністю уникнення анархії в суспільстві та практики задоволення прав і законних інтересів однією особою за рахунок прав і інтересів інших осіб, об'єктивно створюють бар'єри для свободи людини (зокрема, безпосереднім обмеженням свободи як наслідком настання юридичної відповідальності; це питання нами вже було детально викладено в межах наукової статті "Проблемы универсального понимания термина "юридическая ответственность": исторический контекст" та в доповіді, представленій у співавторстві із В. В. Пузановою, — "Дегуманизация осужденных к лишению свободы: криминологический и психологический контекст"), що спричиняють психофізіологічний дискомфорт для обмеженої в своїй свободі людині. За таких умов, людина не є вільною в повній мірі, будучи обтяженою вимогами нормативної поведінки та фактичним приматом публічного над приватним, що комплексно необхідно для забезпечення завершення циклу допустимо ідеального людського існування;

• забезпечує реальність задоволення людських потреб і законних інтересів у законний спосіб. У доправовому суспільстві зовні вільною могла бути лише та людина, яка придушувала свободу інших і за потреби припиняла існування всіх потенційно здатних обтяжити її свободу, тобто, в суспільстві об'єктивної нерівності лише мала кількість людей могла бути вільною, в той час як правове суспільство забезпечує рівність і допустиму свободу/несвободу людей у рівній мірі. Іншими словами, справедливість несвободи людини в сучасному суспільстві забезпечується справедливістю рівності людей перед законом, що наділяє кожного однаковими рамками свободи.

Викладене підтверджує, що відчуття людиною свободи, розуміння нею соціальної сутності свободи та її рамок безпосередньо відображає нормативність цієї людини. Більш докладно розмірковуючи над зазначеною проблемою, відзначимо, що нормативність особи в контексті "маркеру свободи", позначає, що людина гармонійно осмислює:

- обмеженість власної волі та свободи людини взагалі. Означене визначається умежах наступних питань: Чи має Ваша свобода рамки? Чи обмежена свобода людини взагалі? Чи повинна свобода людини бути обмеженою? тощо;
- межі власної свободи. Якісне осмислення особою цих меж проявляється у відповідях на питання: Де закінчується Ваша свобода? Чи вважаєте Ви справедливими існуючі рамки Вашої свободи? Де, як Ви вважаєте, повинна закінчуватися свобода людини (Ваша свобода)? Які Ваші ін-

тереси та потреби (також — й інших людей) не повинні бути обмежені, а які можуть (або повинні) бути обмежені, в якій мірі та чому? тощо;

- законний процес задоволення власних прав, свобод і законних інтересів у рамках свободи. Прояснити осмислення сутності та змісту даного процесу особою допоможуть наступні питання: Яким чином людині слід задовольняти свої інтереси, досягати своїх свобод, реалізувати власні права? Чи допустимо для Вас досягати цілей за допомогою хабара та інших засобів, які "оптимізують" процес досягнення мети? Як Ви вважаєте, чи часто люди звертаються до такої "оптимізації" процесу досягнення цілей? Чи можна виправдати їх дії? тощо;
- законну реакцію на подолання незаконних бар'єрів, що обмежують свободу людини. Дане можна визначити, зокрема, в рамках наступних питань: Що можна віднести до незаконних обмежень свободи? Чи була Ваша свобода раніше незаконно обмеженою, як і коли? Які висновки Ви винесли з досвіду, коли Вашу свободу було обмежено у незаконний спосіб? Чому виникають незаконні обмеження свободи? Чи можуть бути незаконні обмеження свободи людини справедливими? Чи обмежували Ви свободу людини незаконним способом, вважаючи це цілком справедливим? Що необхідно робити у разі, коли Вашу свободу незаконно обмежують? тощо.

Висновки. Звичайно, використовуючи суб'єктивний критерій нормативності особистості самостійно, не можна поставити діагноз, так само як і зробити висновок про наявність у відповідної особи певного захворювання. Поряд із тим, вказаний критерій (який не повинен використовуватися фрагментарно, тобто, неефективним є використання лише окремих маркерів, що охоплені змістом цього критерію; відірвано від інших критеріїв) дозволить прояснити питання про відхилення в психічному стані відповідної особи.

УДК 159.9+616.8-008.615

О. В. ГОДОВАНЕЦЬ
студент магістратури ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Коляденко Н. В.

ПРОБЛЕМА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ПРОЯВУ ПТСР В УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

***Ключові слова*:** посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), учасники бойових дій, агрессивна поведінка.

Аннотація. Статтю присвячено теоретичному аналізу та практичному дослідженню проблеми агресивної поведінки як прояву ПТРС в учасників бойових дій, а також розрбці ефективних способів її психокорекції.

Актуальність дослідження. Проблема виявлення індивідуально-особистісних особливостей агресивності людей з ПТСР, в основі якої лежить особистісна спрямованість (її змістовне наповнення), є актуальною і дуже нагальною, оскільки відкриває можливість більш тонкої диференціації агресивності людей з ПТСР з метою подальшого проведення ефективної профілактичної роботи з ними. В сучасній науковій літературі є значна кількість робіт, присвячених проблемі дослідження агресивності. В центрі уваги дослідників перебувають такі аспекти, як механізми засвоєння і закріплення агресії, умови її проявлення, індивідуальні та статеві особливості агресивності, способи запобігання агресивної поведінки (К. Бютнер, Л. В. Зубова, М. А. Ісаєва, О. В. Кобзєва, Ю. Б. Можгинський, А. Налчаджян, А. А. Реан, Т. Г. Румянцева, Ф. С. Сафуанов, Л. М. Семенюк, Е. В. Тарасова, А. А. Ушанова, І. А. Фурманов та ін.). Проблема індивідуально-особистісних особливостей агресивності людей з ПТСР розкривається, в основному, в контексті дослідження різних форм поведінки, що відхиляється (С. А. Беличева, А. І. Долгова, М. І. Єнікеєв, В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, А. Р. Ратинов, Д. І. Фельдштейн та ін.). Проблема дослідження полягає в тому, що, не дивлячись на зусилля багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, які внесли значний вклад у вивчення агресивності людей з ПТСР, виявляється явний недолік як теоретичних напрацювань, так і власне емпіричних досліджень проблеми індивідуально-особистісних особливостей агресивності людей з ПТСР і взаємозв'язку з базовими властивостями особистості (спрямованістю), що відображає зміст ціннісно-мотиваційної сфери, як основи всіх проявів особистості і визначення психолого-педагогічної роботи з людьми з ПТСР асоціальної спрямованості (діагностичний, прогностичний тагнос-

тичний аспекти). Актуальність даного дослідження зумовлена, по-перше, високою соціально-економічною значущістю проблеми в сучасному суспільстві; по-друге, потребою в цілісному теоретико-методологічному аналізі та інтеграції різних напрямів у сфері вивчення психологічних наслідків перебування людини в травматичних ситуаціях і диференційованому підході до розуміння цього феномену; по-третє, необхідністю розробки науково обґрунтованої класифікації посттравматичних змін у психіці людини, що особливо важливо при виборі об'єктів психокорекційної і психотерапевтичної роботи.

Об'єктом нашого дослідження є ПТСР учасників бойових дій.

***Предмет дослідження*:** психологічні особливості проявів агресії в структурі ПТСР в учасників бойових дій та способи їх подолання.

***Мета дослідження*:** визначити психологічні особливості переживання наслідків стресу з проявом агресії учасниками бойових дій, розробитита оцінити ефективність відповідної психокорекційної програми.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішувалися такі ***завдання***:

1. На основі теоретичного аналізу наукової літератури визначити психологічні особливості ПТСР в учасниківбойових дій.
2. Провести емпіричне дослідження особливостей переживання наслідків стресу та агресії в структурі ПТСР в учасників бойових дій та проаналізувати його результати.
3. Розробити, впровадити та оцінити ефективність програми психологічної корекції подолання проявів агресії учасниками бойових дій.

Для реалізації мети і завдань були використані такі ***методи і методики дослідженн***я: аналітичний метод — теоретичний аналіз джерел наукової літератури щодо змісту понять "агресія" та "посттравматичний стресовий розлад" і основних особливостей їх проявів в учасників бойових дій; емпіричний, психодіагностичний методи — тестування з використанням наступних методик: виявляли схильність до конфліктності і агресивності за методикою "Особистісна агресивність і конфліктність"Е. П. Ільїна і П. А. Ковальова; рівеньдозволеної агресії за Тестом рівня легітимізованої агресії С. Н. Єніколопова, Н. П. Цибульського, шкали особистісної та ситуативної тривожності (Спілбергер-Ханіна); діагностували посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) за допомогою Міссісіпської шкали для оцінки посттравматичних реакцій; статистичний метод — методики математико-статистичної обробки отриманих даних та їх якісної інтерпретації.

Вивчення проблеми людської агресії сходить до початкового періоду формування філософського знання. В історії дослідження проблеми агресивності можна зафіксувати ряд ключових точок зростання.

Агресивність — системна соціально-психологічна властивість, що формується в процесі соціалізації особистості і яка набуває при цьому, в залежності від впливу біологічних, психологічних і соціальних факторів, конструктивний (соціалізований) або дезадаптивний характер.

Через велику кількість травмуючих подій останніх років у всьому світі, можливо і навіть ймовірно, що число осіб, у яких буде діагностовано ПТСР,

збільшиться протягом наступного десятиліття, і це може стати однією з найбільш значущих проблем охорони здоров'я нашого століття. Це обумовлено також і тим серйозним фактом, що ознаки ПТСР рідко зникають повністю.

Відомо, що ПТСР характеризується трьома групами основних симптомів: нав'язливими переживаннями з приводу травматичної події; прагненням уникати будь-яких ситуацій, що нагадують про травматичну подію, підвищеної фізіологічної реактивністю організму і емоційною збудливістю.

Відновлення здоров'я при ПТСР — тривалий і дорогий процес, що породжує необхідність розробки нових парадигм і теоретичних моделей, поглиблення знань клінічних проявів, пошуку нових і досконалих підходів лікування.

Організація дослідження та його результати. Дослідження проводилося з чоловіками віком 20–40 років. 45 досліджуваних складали експериментальну групу та були учасниками бойових дій на сході країни й проходили лікування в Головному військовому клінічному госпіталі. 44 досліджуваних, аналогічно експериментальній групі — чоловічої статі, віком від 20 до 40 років, студенти денної та заочної форми навчання ННІМВСН МАУП, не приймали у часть у бойових діях на сході та склали контрольну групу.

За методикою "Особистісна агресивність і конфліктність" ми виявляли схильність бійців до конфліктності і агресивності, як особистісних характеристик. Результати наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники особистісної агресивності і конфліктності при ПТСР

Шкали	Експеременталь на група	Контрольна група	*t*-критерій
запальність	15 ± 1,3	9 ± 0,4	42,43*
напористість і наступальність	4 ± 0,8	11 ± 0,7	49,5*
вразливість	20 ± 0,3	6 ± 0,2	98,99*
непоступливість	2 ± 2,1	13 ± 1	77,78*
безкомпромісність	11 ± 1,5	9 ± 0,7	14,14*
мстивість	4 ± 0,3	11 ± 0,7	49,53*
нетерпимість до думки інших	6 ± 1,6	13 ± 0,4	49,5*
підозрілість	17 ± 1,4	6 ± 1,1	77,78*

*відмінність статистично значима ($p < 0,05$).

З таблиці 1 можна зробити висновок, що у бійців високий рівень вразливості (20 ± 0,3), підозрілості (17 ± 1,4) і запальності (15 ± 1,3), що загалом вказує на високий рівень конфліктності. Натомість такі показники, як напористість, наступальність (4 ± 0,8) і непоступливість (2 ± 2,1) нижче норми, що означає недостатній рівень позитивної агресивності, яка необхідна у стосунках для відстоювання своїх переконань, для демонстрації власної честі і гідності, задоволення потреб. Такі показники, як мстивість (4 ± 0,3) і нетерпимість до думки інших (6 ± 1,6) у бійців також на низькому рівні.

Це означає низький рівень негативної агресивності, яка є деструктивною для стосунків. В групі порівняння виявлені низькі показники за шкалами вразливості (6 ± 0,2), підозрілості (6 ± 1,1) і середні показники за шкалами запальності (9 ± 0,4) та безкомпромісності (9 ± 0,7), що вказує на помірний рівень конфліктності в другій групі. Наступальність (11 ± 0,7) і непоступливість (13 ± 1) у другій групі на середньому рівні, тобто достатній рівень позитивної агресивності. Мстивість (11 ± 0,7) і нетерпимість до думки інших (13±0,4) також на середньому рівні, отже, загальний рівень негативної агресивності в другій групі також помірний. За результатами статистичного аналізу, не виявлено значущої різниці між двома групами за шкалами безкомпромісності та нетерпимості до думки інших.

Отже, за результатами тестування ми виявили, що у учасників бойових дій недостатній рівень позитивної агресивності, спрямованої на відстоювання власної позиції і власної гідності, натомість високий рівень конфліктності, в основі якої лежить схильність до образ, вразливість та підозрілість.

За методикою легітимізованої агресії С. Н. Єніколопова, Н. П. Цибульського ми визначали ставлення досліджуваних до проявів агресії. Результати наведені у таблиці 2 та рис. 1, рис. 2.

Таблиця 2

Показники легітимної агресії при ПТСР

Шкали	ЕГ	КГ	t-критерій
політика	119,7	105,4	101,12*
особистий досвід	69,93	62,11	55,30*
виховання	42,6	41,97	4,45*
спорт	44	39,54	31,54*
ЗМІ	41,33	36,20	36,27*
інтегральна шкала	164,44	165,61	8,27

*відмінність статистично значима ($p < 0,05$).

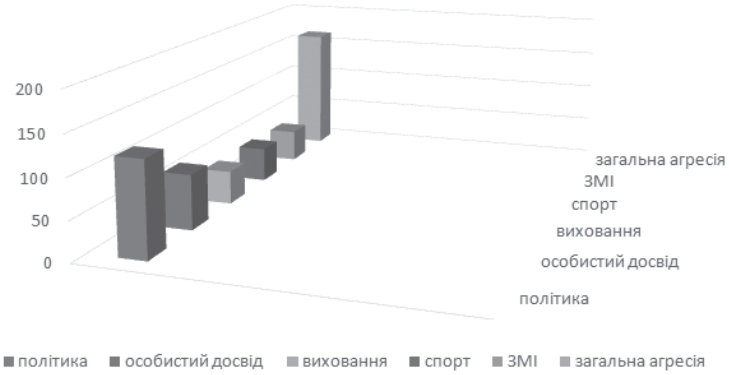

Рис. 1. **Середні показники шкал легітимізованої агресії військовослужбовців**

З таблиці 2 та рис. 1, рис. 2 можна зробити висновок, що в учасників бойових дій, виявлено незначне вираження агресії за шкалами: виховання — 42,6,

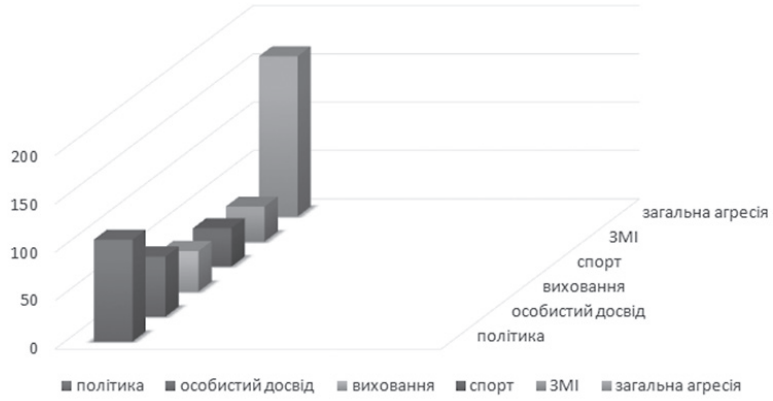

Рис. 2. **Середні показники шкал легітимізованої агресії контрольної групи**

спорт — 44, засоби масової інформації — 41,33. Середня значущість вираження агресії за шкалами: політики — 119,7 і особистий досвід — 69,93. Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою — 164,44. Натомість у групі порівняння показники характеризуються незначним вираженням агресії за шкалами: виховання — 41,97, спорт — 39,54, засоби масової інформації — 36,2. Середня значущість вираження агресії за шкалами: політика — 10,4 і особистий досвід — 62,11. Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою — 165,61.

В таблиці 3 представлені отримані результати за методикою оцінки рівня особистісної та ситуативної тривожності (за методикою Спілбергера-Ханіна).

Таблиця 3

Особливості показників рівня особистісної та ситуативної тривожності у досліджуваних контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп (за методикою Спілбергера-Ханіна)

Ситуативна тривожність						**Особистісна тривожність**					
високий		**середній**		**низький**		**високий**		**середній**		**Низький**	
ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
40 %	5 %	35 %	65 %	25 %	30 %	30 %	5 %	35 %	55 %	35 %	40 %

З таблиці 3 видно, що в групі тих досліджуваних, які повернулися з зони АТО, у більшості високий рівень тривожності (у 40 % чоловіків). Висока ситуативна тривожність викликає порушення уваги, іноді — тонкої координації. Вона припускає схильність до прояву тривоги в ситуаціях оцінки компетентності людини. Цей стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Такий стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічним у часі. В цьому випадку слід понизити суб'єктивну значущість ситуації і завдань і перенести акцент на осмислення діяльності і формування відчуття упевненості в успіху. Середній рівень ситуативної тривожності був діагностований у 35 % досліджуваних бійців. Таку тривожність можна позначити, як регульовану і здатну компенсуватися. У цьому випадку

людина самостійно виробляє достатньо ефективні способи, що дозволяють справлятися з наявною у неї тривожністю. Низький рівень був виявлений у 25 % досліджуваних чоловіків основної групи. Низька тривожність вимагає підвищення уваги до мотивів діяльності і підвищення почуття відповідальності. Іноді низька тривожність є результатом активного витіснення високої тривоги з метою показати себе з кращого боку. Що стосується особистісної тривожності, то у групі середній рівень був діагностований у 35 % чоловіків. Певний рівень тривожності — це природня і обов'язкова особливість активної діяльності особистості. У кожної людини існує свій оптимальний, або бажаний, рівень тривожності. Оцінка людиною свого стану у цьому відношенні є для неї суттєвим компонентом самоконтролю та самовиховання. Низький рівень особистісної тривожності проявився у 35 % респондентів. Це свідчить про те, що особистість не схильна сприймати загрозу своєму престижу, самооцінці в широкому діапазоні ситуацій. Таких людей більше стимулює повідомлення про невдачу. Ймовірність виникнення у них станів тривожності значно нижча, хоча і не виключена, що в окремих, особливо важливих випадках, тривожність може збільшуватися. Високий рівень особистісної тривожності проявився у 30 % бійців. Це відображає їх схильність до тривоги і передбачає наявність тенденції сприймати досить широкий спектр ситуацій як загрозливий, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Як схильність особистісна тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, що розцінюються людиною як небезпечні, пов'язані зі специфічними ситуаціями погрози його престижу, самооцінці, самоповазі. Високотривожні люди емоційно гостріше реагують на повідомлення про невдачу, працюють у стресових ситуаціях або в умовах дефіциту часу, відведеного на рішення задачі. Їм притаманний страх невдач, тому для них більш стимулюючою силою володіє повідомлення про успіх, ніж про невдачу.

У більшості досліджуваних контрольної групи було виявлено середній рівень тривожності (у 65 % респондентів). Низький рівень був виявлений у 30 % студентів. Низька тривожність сигналізує про те, що випробуваний потребує підвищення почуття відповідальності та усвідомленні реальних мотивів власної діяльності. Але іноді дуже низька тривожність є свідченням активного витіснення особистістю високої тривоги з метою показати себе в "кращому світлі". Особи, що належать до категорії високотривожних (5 % респондентів КГ), схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати вираженим станом тривожності.

Що стосується особистісної тривожності, то у групі студентів низький рівень був діагностований у 40 % респондентів, це свідчить про те, що дані обстежені не схильні сприймати загрозу своєму престижу, самооцінці в широкому діапазоні ситуацій. Ймовірність виникнення у них станів тривожності значно нижче, хоча і не виключено, що в окремих, особливо важливих випадках, тривожність збільшитися. Середній рівень був діагностований у 55 % респондентів контрольної групи. Цей вид тривожності характеризується низьким порогом виникнення тривоги.

В цілому, тривожність є суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості. Найбільш яскраво тривожність проявляється в осіб при нервово-психічних і важких соматичних захворюваннях. У здорових осіб проявляється в разі переживання наслідків психотравм, у багатьох осіб з поведінкою, що відхиляється (так званих акцентуйованих особистостей).

Високий рівень проявився у 5 % чоловіків контрольної групи. Дуже висока особистісна тривожність може свідчити про наявність невротичного конфлікту, який за несприятливих умов здатний спровокувати емоційні зриви і навіть психосоматичні захворювання. Завжди слід пам'ятати, що значні відхилення від рівня помірної тривожності вимагають особливої уваги. За допомогою визначення *t*-критерія Стьюдента, виявлені достовірні відмінності показників рівня тривожності між ЕГ та КГ ($t = 4{,}7$ при $p \le 0{,}01$).

Отже, за результатами методики Спілбергера-Ханіна, в обстежених учасників бойових дій виявлені висока ситуативна тривожність, на фоні середньої та низької особистісної тривожності. За психологічною літературою відповідного напрямку, учасники бойових дій характеризуються високим рівнем тривожності. Тривога може проявлятися на психосоматичному рівні — ломота у спині, спазми шлунку, сильний головний біль.

З метою оцінки вираженості посттравматичних стресових реакцій в учасників бойових дій була використана Міссісіпська шкала оцінки ступеня вираженості посттравматичних стресових реакцій. Усі результати були занесені до таблиці 4 і наочно представлені на рисунку 3.

Таблиця 4

Рівень впливу травматичного досвіду в досліджуваних із ПТСР

Рівень впливу	Учасники бойових дій		Чоловіки, що не брали участь в бойових діях		*t*-критерій
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%	
Мінімальний	0	0	25	56,8	176,78
Сильний	10	22,23	19	43,2	63,64
Дуже сильний	35	77,77	0	0	247,49

Отримані дані свідчать про те, що бійці, які повернулися із зони бойових дій мають показники, що перебільшують норму. Немає жодного опитаного, на якого б участь у бойових діях мала б мінімальний вплив. На 22,23 % бійців ця ситуація мала сильний, а на 77,77 % — дуже сильний вплив. Тобто у них ступінь вираженості симптомів ПТСР досить висока. Цей факт можна розглядати як свідчення наявності психотравмуючих ситуацій і недостатність психологічних ресурсів для переробки травмуючого досвіду, а також як недостатню психологічну підготовку до участі в бойових діях.

Після повернення із району проведення антитерористичної операції у більшості військовослужбовців може спостерігатися підвищена дратівливість, настороженість, невмотивовані спалахи агресії, труднощі зі сном та інші порушення функціонування когнітивної, мотиваційної, емоційно-во-

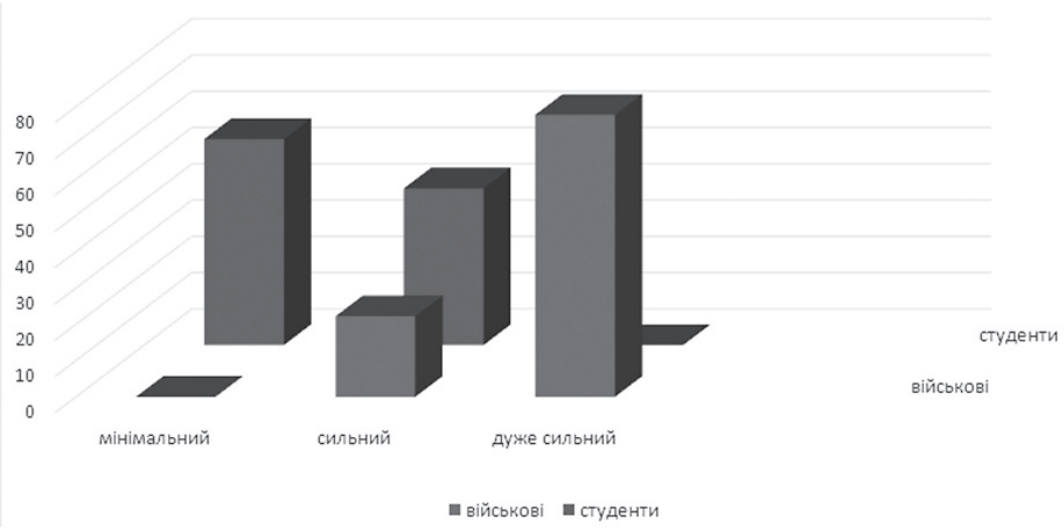

Рис. 3. **Показники рівня впливу травматичного досвіду при ПТСР в порівнянні з контрольною групою**

льової й комунікативної сфер особистості. Спроби учасників АТО самостійно впоратися із зазначеними симптомами не завжди приносять позитивні результати, а у подальшому можуть призводити до появи і загострення психосоматичних порушень, девіантної поведінки, соціальної ізоляції. Зазначене, як правило, негативно впливає на соціально-психологічний клімат в сім'ї та колективі, у якому працює військовослужбовець, провокує конфліктні ситуації та знижує ефективність діяльності.

Тому психологічні допомога зазначеній категорії осіб має спрямовуватися на подолання негативних психоемоційних станів, усвідомлення отриманого травматичного досвіду і створення нових життєвих перспектив.

Серед існуючих форм надання психологічної допомоги (індивідуальна, групова, колективна чи сімейна) використання групової динаміки є найбільш розповсюдженим, оскільки травматичний досвід часто негативно впливає на здатність військовослужбовця налагоджувати й підтримувати конструктивну міжособистісну взаємодію. У свою чергу, застосування групових форм психологічної допомоги сприяє подоланню військовослужбовцями почуття провини, безпорадності й емоційного відчуження, відновленню довіри та здібностей до налагодженя й підтримання доброзичливих відносин із оточуючими. Група може стати великим ресурсом для людини, яка травмована. Ця форма терапії дозволяє подолати почуття соціальної ізоляції та "іншості", що відчувають клієнти.

Забезпечення фаховою психологічною допомогою та реабілітацією учасників антитерористичної операції є важливою складовою їх соціальної реадаптації. У випадку недостатньої уваги та ненадання вчасної психологічної допомоги в суспільстві значною мірою мже посилитися соціальна напруга та погіршиться криміногенна ситуація.

В процесі надання учасникам бойових дій психологічної допомоги також можна використовувати різноманітні методи та техніки, розроблені в межах психотерапії. Проте основними способами, що рекомендовані науковцями й

практиками для індивідуальної і групової профілактики психічних травм, є навчання прийомам саморегуляції (аутогенне тренування, м'язова релаксація, дихальні вправи тощо) та застосування психологічних технік (десенсибілізація та переробка рухами очей; ослаблення травматичного інциденту; візуально-кінестетична дисоціація).

Також у науковій та психотерапевтичній літературі ми знаходимо чимало використання арт-терапії у роботі з наслідками психічної травми, що є ефективним способом їх подолання. Великим є спектр зображувальних матеріалів, що застосовуються у роботі з клієнтами, які зазнали психічної травми. Вагомі результати дає робота з глиною, із восковою крейдою, можна використовувати олівці, фарби, роботу з гримом, усе, що дає можливість клієнтові виразити свої почуття. Залучення клієнта до арт-терапевтичної роботи, перенос почуттів клієнта на образотворчі матеріали та образи, дозволяє створити безпечний (у тому числі, фізично) простір і надає можливості для відреагування травматичного матеріалу, рефлексії та когнітивного рівня припрацювання травматичного досвіду з опорою на метафори та засоби символічного дискусу.

Метою соціально-психологічної еабілітації учасників бойових дій є досягнення більш високого рівня психосоціальної реабілітації. Під цим розуміється, по-перше, досягнення кращого озуміння свого стану, по-друге, формування навичок активної саморегуляції (здатність адекватно виражати свої почуття та думки у вербальній і невербальній формах). Важливим є компонентом психосоціальної реадаптації демобілізованих військовослужбовців є зміцнення почуття "Я", опанування учасниками бойових дій прийомів психічної саморегуляції сприяє розширенню їхніх індивідуальних можливостей у подоланні стрес-факторів завдяки підвищенню рівня стресостійкості, зняттю емоційної напруги, зменшенню негативних емоцій, виробленню позитивних установок й мобілізації організму на оптимальне функціонування в екстремальних умовах. У свою чергу, використання психологічних технік дає їм змогу зменшити чутливість до обставин пережитої екстремальної події, знизити інтенсивність страху й рівень тривожності, подолати дезадаптивні форми поведінки.

Мета психокорекційної програми — усвідомлення та навчання конструктивним методам управління агресією військовослужбовців.

Корекційна робота в групі відбувається не тільки на поведінковому рівні, але й на особистісному, тим самим зачіпає глибинні шари індивідуальності.

Програма має десятиденне оформлення. Традиційні тренінгові процедури — рольові ігри, різного роду заняття, дискусії, міні-лекції, поєднано з психотерапевтичними.

Представлена концепція тренінгу дає можливість більш усвідомлено ставитися до агресивних проявів людини, ідентифікувати, диференціювати, прийняти, підтвердити і керувати агресією. Це дозволяє істотно побити свою внутрішню свободу, відповідальність, збалансування гармонічності, що, безумовно, сприяє особистому зростанню, поведінковій ефективності та продуктивності.

Оптимальна кількість учасників групи — 10–12 осіб.Періодичність заняття визначається психологом, але не рідше одного разу на тиждень. Програма розрахована на 10 занять.

Для перевірки ефективності корекційно-розвивальної програми з профілактики стресових розладів була проведена повторна діагностика за тими ж методиками.

Після проведення психокорекційної програми у учасників бойових дій:

- знизився рівень запальності (11,11 ± 0,8);
- підвищився рівень напористості до нормативних показників (8,88 ± 1,1);
- знизився рівень вразливості (8,88 ± 1,6);
- підвищився рівень непоступливості до нормативних показників (8,88 ± 1,7);
- знизився рівень підозрілості, але залишився більшим за нормативний (11,11 ± 0,4).

У групі порівняння, в якій не проводилася психокорекційна програма, показники змінилися несуттєво.

Отже, в учасників бойових дій підвищився рівень позитивної агресивності, який був заниженим. Позитивна агресивність спрямована на прийняття активної ролі у конфліктах, відстоювання власної позиції, донесення своїх переконань до співрозмовника, висловлювання власних потреб та побажань. Натомість, знизився рівень негативної агресивності, яка є деструктивною, і проявляється в мстивості, запальності, дратівливості, конфліктності, нетерпимості до інших, схильності до образ.

Було проведене повторне дослідження за методикою легітимізованої агресії С. Н. Єніколопова, Н. П. Цибульського. Після проведення психокорекційної програми у учасників бойових дій:

- збільшився рівень легітимної агресії у сфері особистого досвіду (28,8 ± 2,2);
- збільшився рівень легітимної агресії у сфері виховання (31,11 ± 1,7);
- збльшився рівень легітимної агресії у спортивній сфері (20 ± 1,1);
- збільшився загальний рівень легітимної агресії (128,8 ± 3,7).

Проте, залишається значима відмінність рівня легітимної агресії між основною групою та групою порівняння за всіма шкалами, окрім спортивної сфери.

В групі тих, хто повернулися із зони АТО, рівень ситуативної тривожності значно знизився, високий рівень тривожності зменшився на 30 %. Середній рівень ситуативної тривожності був діагностований у 40 % бійців, тобто, кількість зросла на 5 %. Низький рівень був виявлений у 50 % чоловіків, тобто кількість низько тривожних бійців зросло на 25 %. Що стосується особистісної тривожності, то в групі бійців середній рівень до корекції був діагностований в 35 % чоловіків, а після — знизився до 25 %. Низький рівень зріс до 55 %. Такі люди не схильні сприймати загрозу своєму престижу, самооцінці в широкому діапазоні ситуацій, їх дуже стимулює повідомлення про невдачу. Ймовірність виникнення у них станів тривожності значно нижче, хоча і не

виключено, що в окремих, особливо важливих випадках, тривожність збільшитися. Високий рівень проявився у 20 % бійців, що на 10 % менше, ніж до проведення корекційної програми. Високотривожні люди емоційно гостріше реагують на повідомлення про невдачу, працюють у стресових ситуаціях або в умовах дефіциту часу, відведеного на рішення задачі. Їм притаманний страх невдач, тому для них більш стимулюючою силою володіє повідомлення про успіх, ніж про невдачу.

Висновки. Кількісний та якісний аналіз отриманих результатів свідчить про те, що між психологічними показниками бійців, які повернулися із зони бойових дій на Сході України, і чоловіків які ніколи не брали участь у бойових діях, є значні відмінності.

В учасників бойових дій виявлено високий рівень вразливості, підозрілості і запальності, що загалом вказує на їх високу конфліктність. Натомість такі показники, як напористість, наступальність і непоступливість нижче норми. Це означає недостатній рівень позитивної агресивності.

В обстежених учасників бойових дій виявлені висока ситуативна тривожність, на фоні середньої та низької особистісної тривожності. Цей стан характуризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Середній рівень ситуативної тривожності можна позначити, як регульований і здатний компенсуватися. У цьому випадку людина самостійно виробляє достатньо ефективні способи, що дозволяють справитися з наявною у неї тривожністю. Низька тривожність вимагає підвищеної уваги до мотивів діяльності і підвищення почуття відповідальності.

Також отримані дані свідчать про те, що бійці, які повернулися із зони бойових дій мають показники, що перевищують ступінь вираженості посттравматичних стресових реакцій. Можна сказати, що в одних бійців виникають симптоми вторгнення — нічні кошмари, нав'язливі відчуття, думки. У інших — симптоми уникнення, що включать спроби пом'якшення або уникнення переживань, пов'язаних з травматичною подією. Треті відчувають гіперзбудження — злість, дратівливість, агресивні прояви.

Була розроблена і апробована психокорекційна програма з подолання агресивних форм поведінки у учасників бойових дій з ПТСР. Психокорекційна програма сприяла зниженню рівня агресії в учасників бойових дій. Це привело до зниження почуття провини, неконтрольованої агресії, обособленості, депресивної поведінки, підвищився рівень позитивної агресивності, вербальна компетентність, вміння працювати в групі, підвищилася емпатія і здатність співпереживати проблемам іншої людини, підвищилися навички ефективного спілкування. Отже, в результаті нашої корекційно-розвивальної роботи у статистично значимої частини досліджуваних із ПТСР збільшилась адаптованість до змінених умов оточуючого середовища. При цьому, в контрольній групі за результатами повторної діагностики зміни були переважно малопомітними. Отже, можна констатувати достатню ефективність розробленої нами психокорекційної програми для учасників бойових дій.

Годованец О. В., студент магистрартуры ПрАТ "ВНЗ "МАУП". Проблема агрессивного поведения как проявления ПТСР у участников боевых действий.

***Ключевые слова*:** посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР), участники боевых действий, агрессивное поведение.

Аннотация. Статья посвящена теоретическому анализу и практическому исследованию проблеме агрессивного поведения как проявления ПТСР у участников боевых действий, а также разработке эффективных способов его психокоррекции.

Godovanets O. V., student of the master's degree of the PrP "VNZ "MAUP". The problem of aggressive behavior as manifestations of PTSD among combatants.

***Keywords*:** posttraumatic stress disorder (PTSD), participants in fighting actions, aggressive behavior.

Annotation. The article is devoted to theoretical analysis and practical investigation of the problem of aggressive behavior as manifestations of PTSD in combatants, as well as the development of effective methods for its psychocorrection. Quantitative and qualitative analysis of the results shows that there are significant differences between the psychological indicators of the fighters who returned from the combat zone in the East of Ukraine and men who never participated in hostilities.

The participants in the military operations revealed a high level of vulnerability, suspicion and inflexibility, which in general indicates their high conflict. Instead, indicators such as assertiveness, aggression and intransigence below the norm. This means an insufficient level of positive aggression. Highly situational anxiety was detected in the surveyed participants in combat operations, against the background of moderate and low personal anxiety. This condition is characterized by subjectively experienced emotions: tension, anxiety, concern, nervousness. The average level of situational anxiety can be marked as adjustable and capable of being compensated. In this case, a person independently produces sufficiently effective ways to cope with the anxiety that exists in her. Low anxiety requires increased attention to the motives of the activity and increase the sense of responsibility. Also, the findings indicate that fighters who returned from the combat zone have indicators that exceed the severity of post-traumatic stress reactions. We can say that in

some fighters there are symptoms of invasion — nightmares, obsessive feelings, thoughts. In others, there are symptoms of avoidance, which include attempts to mitigate or avoid the traumatic event. Others feel hyper-excitation — anger, irritability, aggressive manifestations.

A psycho-correction program was developed and tested to overcome aggressive forms of behavior in participants in military operations with PTSD. The psycho-correction program has helped to reduce the level of aggression in combatants. This led to a reduction in feelings of guilt, uncontrolled aggression, isolation, depressive behavior, increased levels of positive aggressiveness, verbal competence, ability to work in the group, increased empathy and the ability to empathize with the problems of another person, increased the skills of effective communication. Consequently, as a result of our correction and development work in a statistically significant part of the studied PTSD, adaptability to changed conditions of the environment has increased. At the same time, in the control group, according to the results of the re-diagnosis, the changes were mostly low-visibility. Consequently, we can state the sufficient effectiveness of the psychocorrection program developed by us for participants in military operations.

Список використаних джерел

1. *Агаєв Н. А., Кокун О. М., Пішко І. О.* та ін. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: метод. посібник. — К.: НДУ ГП ЗСУ, 2016. — 234 с.
2. *Ахмедова Х. Б.* Посттравматические личностные изменения у гражданских лиц, переживших угрозу жизни // Вопросы психологии. — 2004. — № 3. — С. 93–102.
3. *Бегоян А. Н.* Анатомия психотравмы: боль, болезнь и исцеление / А. Н. Бегоян // Психотерапия. — 2013. — № 5 (125). — С. 59–62.
4. *Берковиц Л.* Агрессия. Причины, последствия, контроль : пер. с англ. / Л. Берковиц. — СПб. : Прайм-Еврознак, 2001. — 512 с.
5. *Бойко Ю. П.* Особенности антистрессовой медицинской помощи при чрезвычайных ситуациях и их последствиях // Соц. и клин. психиатрия. — 2003. — № 3. — С. 60–67.
6. *Волошин В. М.* Посттравматическое стрессовое расстройство (клиника, динамика, течение и современные подходы к психофармакотерапии): автореф. дисс. ... д-ра мед. наук. — М., 2004. — 49 с.
7. *Джармен Р.* Консультирование людей в дистрессе: психосоциальная реабилитация пострадавших от травматических переживаний в результате войны / пер. К. Ягнюка // Журн. практич. психолога. — 2001. — № 1–2. — С. 119–126.
8. *Елагина В. С.* Изучение агрессивности и враждебности у курсантов военного вуза / В. С. Елагина, О. Р. Карабанова, М. В. Повираева, М. Б. Нурумбетова // Психо-

логия: Журнал “Современные проблемы науки и образования”. — 2015. — Вып. 1 (1). — 74 с.
9. *Ениколопов С. Н.* Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. — 2001. — № 1. — С. 60–71.
10. *Ениколопов С. Н.* Психометрический анализ русскоязычной версии опросника диагностики агрессии А. Басса и М. Перри / С. Н. Ениколопов, Н. П. Цибульский // Психологический журнал. — 2007. — № 1. — С. 115–124.
11. *Зубова Л. В.* О природе агрессивности личности / Л. В. Зубова // Вестник Оренбургского гос. ун-та. Серия: Гуманитарные науки. — 2004. — Вып. 5. — С. 27–32.
12. *Качанова Ю. В.* Агресивність: аналіз теоретичних підходів / Ю. В. Качанова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія. — 2011. — Вип. 144. — 29 с.
13. *Конфликт* и травма. — Вып. 1. Актуальные вопросы оказания помощи при травматических и посттравматических стрессовых расстройствах (под общей ред. И. Г. Ильиной, М. Я. Соловейчик). — СПб, 2002. — 131 с.
14. *Латіна Ю. В.* Теорії агресивності в соціології / Ю. В. Латіна // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. — 2008. — Т. 103. — Вип. 110. — С. 110–111.
15. *Лебедева Л. Д.* Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии / Л. Д. Лебедева, Ю. В. Никонорова, Н. А. Тараканова. — СПб.: Речь, 2006. — 336 с.
16. *Литвинцев С. В., Снедков Е. В., Резник А. М.* Боевая психическая травма: рук-во для врачей. — М.: Медицина, 2005. — 432 с.
17. *Налчаджян А.* Агрессивность человека. — СПб.: Питер, 2007. — 736 с.
18. *Підлісний Ю. А.* Ситуаційні фактори агресивної поведінки військовослужбовців / Ю. А. Підлісний // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка. — Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. — 2009. — Т. X. — Вип. 15. — С. 397–406.
19. *Психосоціальна* допомога в роботі з кизовою особистістю: навч. посіб. / за наук. ред. та керівник проблем. групи Л. М. Вольнова. — К., 2012. — 275 с.
20. *Стрес* і людина: медико-психологічна допомога при стресових розладах: метод. посіб. / за ред. І. Я. Пінчук, К. Д. Бабова, А. І. Гоженка. — К.: ТОВ “Вид. дім “Калита”, 2014. — 92 с.
21. *Фоа Э., Кин Т., Фридман М.* Эффективная терапия посттравматического стрессового расстройства / (под ред. Эдны Фоа, Теренса М. Кина, Мэтью Фридмана). — М.: Когито-Центр, 2005. — 467 с.
22. *Чабан О. С.* Психотерапия при ПТСР должна быть направлення на создание новой когнитивной модели жизнедеятельности // Нейро News: психоневрология и нейропсихиатрия. — 2010. — № 2 (21). — С. 5–8.

Referenses

1. *Ahayev N. A., Kokun O. M., Pishko I. O.* etc. Zbirnyk metodyk dlya diahnostyky nehatyvnykh psykhichnykh staniv viys’kovosluzhbovtsiv: Metodychnyy posibnyk. — K.: NDU HP ZSU, 2016. — 234 s.
2. *Akhmedova KH. B.* Posttravmatycheskye lychnostnye yzmenenyya u hrazhdanskykh lyts, perezhyvshykh uhrozu zhyzny // Voprosy psykholohyy. — 2004. — № 3. — S. 93–102.
3. *Behoyan A. N.* Anatomyya psykhotravmy: bol’, bolezn’ y ystselenye / A. N. Behoyan// Psykhoterapyya. — 2013. — № 5 (125). — S. 59–62.

4. *Berkovyts L.* Ahressyya. Prychyny, posledstvyya, kontrol' : per. s anhl. / L. Berkovyts. — SPb. : Praym-Evroznak, 2001. — 512 s.
5. *Boyko YU. P.* Osobennosty antystressovoy medytsynskoy pomoshchy pry chrezvychaynykh sytuatsyyakh y ykh posledstvyyakh // Sots. y klyn. psykhyatryya. — 2003. — № 3. — S. 60–67.
6. *Voloshyn V. M.* Posttravmatycheskoe stressovoe rasstroystvo (klynyka, dynamyka, techenye y sovremennye podkhody k psykhofarmakoterapyy): avtoref. dyss. ... doktora med. nauk. — M., 2004. — 49 s.
7. *Dzharmen R.* Konsul'tyrovanye lyudey v dystresse: psykhosotsyal'naya reabylytatsyya postradavshykh ot travmatycheskykh perezhyvanyy v rezul'tate voyny / Per. K. Yahnyuka // Zhurn. praktych. psykholoha. — 2001. — № 1–2. — S. 119–126.
8. *Elahyna V. S.* Yzuchenye ahressyvnosty y vrazhdebnosty u kursantov voennoho vuza / V. S. Elahyna, O. R. Karabanova, M. V. Povyraeva, M. B. Nurumbetova // Psykholohyya: Zhurnal "Sovremennye problemy nauky y obrazovanyya". — 2015. — Vyp. 1 (1). — 74 s.
9. *Enykolopov S. N.* Ponyatye ahressyy v sovremennoy psykholohyy // Prykladnaya psykholohyya. — 2001. — № 1. — S. 60–71.
10. *Enykolopov S. N.* Psykhometrycheskyy analyz russkoyazychnoy versyy oprosnyka dyahnostyky ahressyy A. Bassa y M. Perry / S. N. Enykolopov, N. P. Tsybul'skyy // Psykholohycheskyy zhurnal. — 2007. — № 1. — S. 115–124.
11. *Zubova L. V.* O pryrode ahressyvnosty lychnosty / L. V. Zubova // Vestnyk Orenburhskoho hos. unyversyteta. Seryya: Humanytarnye nauky. — 2004. — Vyp. 5. — S. 27–32.
12. *Kachanova YU. V.* Ahresyvnist': analiz teoretychnykh pidkhodiv / YU. V. Kachanova // Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriya: Sotsiolohiya. — 2011. — Vyp. 144. — 29 s.
13. *Konflykt* y travma. Vypusk 1. Aktual'nye voprosy okazanyya pomoshchy pry travmatycheskykh y posttravmatycheskykh stressovykh rasstroystvakh (pod obshchey red. Y. H. Yliynoy, M. YA. Soloveychyk). — SPb, 2002. — 131 s.
14. *Latina YU. V.* Teoriyi ahresyvnosti v sotsiolohiyi / YU. V. Latina // Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Sotsiolohiya. — 2008. — T. 103. — Vyp. 110. — S. 110–111.
15. *Lebedeva L. D.* Entsyklopedyya pryznakov y ynterpretatsyy v proektyvnom rysovanyy y art-terapyy / L. D. Lebedeva, YU. V. Nykonorova, N. A. Tarakanova. — SPb.: Rech', 2006. — 336 s.
16. *Lytvyntsev S. V., Snedkov E. V., Reznyk A. M.* Boevaya psykhycheskaya travma: ruk-vo dlya vrachey. — M.: Med-na, 2005. — 432 s.
17. *Nalchadzhyan A.* Ahressyvnost' cheloveka. — SPb.: Pyter, 2007. — 736 s.
18. *Pidlisnyy YU. A.* Sytuatsiyni faktory ahresyvnoyi povedinky viys'kovosluzhbovtsiv / YU. A. Pidlisnyy // Aktual'ni problemy psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka. — Psykholohiya navchannya. Henetychna psykholohiya. Medychna psykholohiya. — 2009. — T. KH. — Vyp. 15. — S. 397–406.
19. *Psykhosotsial'na* dopomoha v roboti z kyzovoyu osobystistyu: navchal'nyy posibnyk / nauk. Red. ta kerivnyk problem. hrupy L. M. Vol'nova. — K., 2012. — 275 s.
20. *Stres* i lyudyna: medyko-psykholohichna dopomoha pry stresovykh rozladakh: metod. posib. / za red. Pinchuk I. YA., Babova K. D., Hozhenka A. I. — K.: TOV "Vydavnychyy dim "Kalyta", 2014. — 92 s.
21. *Foa É., Kyn T., Frydman M.* Éffektyvnaya terapyya posttravmatycheskoho stressovoho rasstroystva / (pod red. Édny Foa, Terensa M. Kyna, Mét'yu Frydmana). — M.: Kohyto-Tsentr, 2005. — 467 s.
22. *Chaban O. S.* Psykhoterapyya pry PT·SR dolzhna byt' napravlennya na sozdanye novoy kohnytyvnoy modely zhyznedeyatel'nosty // Neyro News: psykhonevrolohyya y neyropsykhyatryya. — 2010. — № 2 (21). — S. 5–8.

УДК 159.9+7.013+791+7.011

К. М. ДОРОШИНА
студент ІІІ курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

А. М. ДОРОШИНА
студент 4 курсу факультету сходознавства КНЛУ, учениця Школи японського чайного дійства "Чайна кімната" напряму Урасенке
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Коляденко Н. В.

ТРАДИЦІЙНЕ ЯПОНСЬКЕ ЧАЙНЕ ДІЙСТВО ЯК МЕТОД ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА АГРЕСІЇ

***Ключові слова*:** тривожність, агресія, ворожість, ситуаційна тривожність, особистісна тривожность, опитувальник Спілбергера-Ханіна, опитувальник Басса-Даркі, японське Чайне Дійство, Шлях Чаю, "Ва-Кей-Сей-Джяку".

Аннотація. В сьогоднішній нестабільній ситуації виникає потреба пошуків нових дієвих способів зниження рівнів тривожності та агресії, ворожості, що тільки зростають. У статті наведені результати дослідження використання японського традиційного Чайного дійства у цій якості. Основними принципами Чайного дійства є Гармонія-Повага-Чистота-Спокій. За допомогою анкетування за методиками суб'єктивної оцінки ситуаційної та особистісної тривожності Спілбергера-Ханіна та опитувальника рівня агресії Басса-Даркі, що були проведені до та після занять з традиційного Чайного дійства, ми зробили спробу перевірити дієвість такого способу зниження вказаних показників.

***Актуальність дослідження*:** в зв'язку з нестабільною соціально-політичною ситуацією у країні, що провокує зростання рівня тривожності та агресії, ми вважаємо актуальним пошук нових шляхів зниження цих показників.

***Мета дослідження*:** метою нашого дослідження є виявлення впливу практики традиційного японського Чайного дійства на рівень тривожності та агресії.

***Методики*:** в дослідженні були використані 2 методики: методика суб'єктивної оцінки ситуаційної та особистісної тривожності Спілбергера- Ханіна та опитувальник рівня агресії Басса-Даркі, що були проведені до та після занять з традиційного Чайного дійства. Вибірка склала 10 осіб (5 чоловіків, 5 жінок).

У сьогочасному українському суспільстві прослідковуються тенденції до зростання рівня тривожності та агресії. За останній рік показники рівня тривожності збільшилися на 21 %.

Стан тривоги, неспокою вперше виділив і акцентував З. Фрейд. Він схарактеризував даний стан як емоційний, той, що включає в себе переживання очікування і невизначеності, відчуття безпорадності. Згодом, вивченням стану тривоги займалися багато відомих психологів та психотерапевтів, було написано велику кількість робіт.

Психологами використовуються декілька визначень терміну "тривога" як психічного явища, що пов'язано з багатозначністю поняття:

- тимчасовий психічний стан, що виник під впливом стресових факторів;
- фрустрація соціальних потреб;
- первинний показник неблагополуччя, коли організм не має можливості природним чином реалізувати потреби;
- властивість особистості, яка дається через опис зовнішніх і внутрішніх характеристик за допомогою родинних понять;
- реакція на представлену загрозу.

Найчастіше термін "тривога" використовується для опису неприємного за своїм забарвленням психічного стану, що характеризується суб'єктивними відчуттями напруги, занепокоєння, похмурих передчуттів, а з фізіологічного боку супроводжується активізацією автономної нервової системи. Тривога грає позитивну роль не тільки як індикатор порушення, але і як мобілізатор резервів психіки.

Однак найчастіше тривогу розглядають як негативний стан, пов'язаний з переживанням стресу. Стан тривоги може варіювати за інтенсивністю і змінюватися в часі як функція рівня стресу, якому піддається індивід, але переживання тривоги властиво будь-якій людині в адекватних ситуаціях.

Тривожність — це емоційний дискомфорт, який пов'язаний з очікуванням і передчуттям неприємних переживань або небезпеки. Навіть якщо все навколо добре і благополучно, людина відчуває фонове відчуття майбутньої біди.

Тривожність в психології може означати короткочасне емоційний стан, а може бути стійкою рисою характеру людини. Тривога, як емоція, властива всім людям і необхідна для оптимальної адаптації людини до навколишнього світу. Тривожність же, як частина особистості людини, є порушенням в його особистісному розвитку і заважає повноцінному життю в соціумі.

Постійне почуття тривоги і страху є наслідком внутрішньо-особистісних конфліктів. Це може бути протиріччям між чином себе ідеального і себе реального, яке є розбіжністю між рівнем самооцінки і рівнем домагань людини. Тривожність завжди сигналізує про необхідність задоволення потреби, а почуття постійної тривоги — показник того, що потреба не задоволена.

Почуття тривоги також є фактом незадоволення соціально-психологічних потреб людини.

Тривожність, разом з такими емоціями, як страх і надія, знаходиться в особливому положенні. Як сказав Фріц Перлз: “Формула тривоги дуже проста. Тривога — це пролом між “зараз” і “тоді”.

Тривожність породжує ще одну проблему, — агресивність.

Вся історія людства переконливо доводить, що агресія є невід’ємною частиною життя особистості і суспільства. Більше того, агресія володіє могутньою привабливою силою і властивістю заразливості — більшість людей на словах відкидає агресію, а при цьому широко демонструє її у своєму повсякденному житті.

У перекладі з латинської мови “агресія” означає “напад”. В даний час термін “агресія” вживається надзвичайно широко. Цей феномен пов’язують із негативними емоціями (наприклад, гнівом), із негативними мотивами (наприклад, прагненням нашкодити), а також із негативними установками (наприклад, расовими упередженнями) і руйнівними діями.

У психології під агресією розуміють тенденцію (прагнення), що виявляється в реальному поводженні або фантазуванні, з метою підпорядкувати собі інших або домінувати над ними. Агресія може бути як позитивним, що служить життєвим інтересам і виживання, так і негативним, орієнтованої на задоволення агресивного потягу самого по собі.

Метою агресії може бути як власне спричинення страждання (шкоди) жертви (ворожа агресія), так і використання агресії як засобу досягнення іншої мети (інструментальна агресія). Агресія буває спрямована на зовнішні об’єкти (людей або предмети) або на себе (тіло або особу). Особливу небезпеку для суспільства представляє агресія, спрямована на інших людей.

У змістовному плані провідними ознаками агресивної поведінки можна вважати такі її прояви, як:

- виражене прагнення до домінування над людьми та використання їх у своїх цілях;
- тенденцію до руйнування;
- спрямованість на заподіяння шкоди оточуючим людям;
- схильність до насильства (заподіяння болю).

Узагальнюючи всі перераховані ознаки, можна говорити про те, що агресивна поведінка особистості має на увазі будь-які дії з вираженим мотивом домінування. А насильство (фізичне, сексуальне, емоційне) є самим серйозним проявом і небажаним наслідком агресивної поведінки.

Для приборкання насильства будь-яке суспільство змушене приймати спеціальні заходи. Найбільш ефективними з них слід визнати національні традиції та групові ритуали (ігри, свята, обряди), що дозволяють конкретної особистості інтегрувати свій агресивний потенціал і виражати його соціально-прийнятними способами.

Цікавість до східних практик і філософії з кожним роком зростає разом з рівнем довіри до них. Через ситуацію у нашій країні гостро стало питання пошуку нових методів зниження рівня тривожності та агресії. Наш вибір пав на Японське Чайне дійство, як медитативну практику.

Японське Чайне дійство, або Шлях Чаю (яп. 茶道 — чядо, 茶の湯 — чяною) — японське традиційне мистецтво приготування "церемоніального" порошкового чаю матчя, що, окрім вивчення безпосередньо способів приготування чаю, вимагає від людини, що ним займається, пізнання також великої кількості аспектів японської традиційної культури: традиційних мистецтв, ремесел, пов'язаних з виготовленням приладдя для приготування чаю, традиційної архітектури і ландшафтного дизайну, історії, філософсько-релігійних течій та багато чого іншого.

Чай був завезений до Японії з Китаю, вперше — приблизно у 7–8 ст., а прижився на Японських теренах після того, як буддійський монах Ейсай, що їздив на релігійне навчання до Китаю, привіз його вдруге, та започаткував вирощування чаю саме в Японії. Сучасна ж форма приготування чаю була впорядкована у 16 ст. майстром Чайного дійства та відомим діячем свого часу Сен-но Рікю. На основі принципів, вироблених його учителями Шюко та Джьо, він вивів певні правила, які регламентують заняття чаєм та чайні зустрічі. Рікю вслід за своїми вчителями звертається до простоти, притаманної буддійським чаюванням в храмах, адже саме там від початку побутування чаю в Японії монахи використовували цей напій у якості ліків та для збадьорення підчас виснажливих нічних практик.

Наступний важливий момент — основні принципи Шляху Чаю — "Ва-Кей-Сей-Джяку". "Ва" — гармонія — людей між собою, з природою, гармонійне поєднання предметів приладдя, обраних саме для цієї конкретної зустрічі. "Кей" — повага — так само, як і гармонія, повага пронизує всі рівні Чайного дійства: повага господаря до гостей та навпаки, повага до природи та світу навколо, до приладдя та його виробників. "Сей" — чистота — як матеріальних об'єктів, так і помислів, чистота простору від негативних думок, метушні. Та "Джяку" — "спокій". Він виникає в результаті виконання всіх попередніх принципів. Саме спокій породжує особливу атмосферу. За визначенням останніх двох глав Японської чайної школи Урасенке, "Джяку" — це "за будь-яких обставин мати незбурене серце", що у повсякденних виразах близько за значенням до "не хвилюватися", "не турбуватися", "не метушитися". Цю настанову підтримує і одна з "Семи заповідей Рікю" — частини інтелектуального спадку визначного майстра: "Завжди бути готовим до дощу". Хоча і справді, дощить в Японії нерідко, а у давнину не було прогнозів погоди, у цій фразі йдеться не лише про дощ. Йдеться про те, що будучи гнучким, майстер Чайного дійства мусить бути готовим до всіляких випадковостей, і, тримаючи таку готовність у голові, "не хвилюватися", "не турбуватися", "не метушитися" — зберігати "Джяку".

Через прихильність до природи, повагу та прагнення до гармонії, еталоном якої виступає саме природа, у чайному світі весь час змінюються сезони, квіти, солодощі, сувої, приладдя одяг.

Було використано методику суб'єктивної оцінки ситуаційної та особистісної тривожності Спілбергера і Ханіна та опитувальник рівня агресії Басса-Даркі. Різниця між першим та другим проходженням 5 годин (до і після занять).

Результати досліджень показали, що в середньому рівень ситуаційної тривожності у жінок падав на 13,2, а особистісної тривожності на 2,2. У чоловіків рівень ситуаційної тривожності падав на 6,2, а особистісної на 7,2. Індекс агресивності у жінок після занять впав на 12,2, а індекс ворожості на 1,4. У чоловіків індекс агресії впав на 3, а індекс ворожості на 4.

Тому, вважаємо, що даний метод є ефективним.

ドローシナ・カテルィーナ
地域間人事管理学園　国際関係と社会科学学部　心理学学科（3年）
ドローシナ・アナスタシーヤ
キエフ国立言語大学　東洋学学部　日本語、日本文化学科（4年）
キエフ裏千家茶道グループ "Chaina kimnata"

日本の伝統芸能茶道の不安や攻撃行動の対策としての使用

我が国ウクライナの不安定な社会的及び経済的な状況が不安と攻撃行動の程度が高まることを刺激させる。従って、不安と攻撃行動の程度を低下させる新たな手段を探す必要があると思われる。

本研究の目的は茶道が不安と攻撃行動の程度を低下させる過程にどのような影響を与えるかということを調べることである。

研究方法として、本研究では２つのアンケート調査を行った。第一番はスピーバーガーの状態・特性不安尺度（STAI）であり、第二番はバス・デューキー敵意インベントリーである。10名の方（女性5名、男性5名）がアンケート調査の対象となり、各アンケート調査を茶道のお稽古の前と後に行った。

今年の不安程度の指数が昨年度のを21%上回り、現在のウクライナ社会が不安と攻撃行動の程度が高まる傾向にあるとされる。

「不安」という状態が初めてフロイトによると、感情的で、待機させられているような感じや不定の感じ、無力感等を含める感覚に満ちた状態だというように強調された。次いで、多くの著名な心理学者や心理療法士がその課題をめぐる論文を著した。

「不安」という概念の多義性のため、精神的な現象を意味する用語として用いられる「不安」の定義がいくつかあり、次のようである。

- ストレスが原因で生じた一時的な精神状態。
- 社会的なニーズのフラストレーション。
- 生き物が自然にニーズを満たせない場合、繁栄や幸福や健康の欠如の最初の徴。
- 一般概念を通じて、内なると外なる特徴を通して説明される人格の性質。

- 現れた脅威に対する反応。

一般的に「不安」という用語が主観的な緊張感、心配、懸念、憂鬱で悪い予感等に特徴付けられた不愉快な精神状態を述べるとき使用されており、生理的な面から見れば、自律神経系の活性化に伴われる。障害のインジケータとしてだけではなく、不安がメンタルリザーブの動員というポジティブな役割も果たしている。

それにもかかわらず、不安は最も頻繁にストレスによるネガティブな状態だと思われる。不安の状態は強度が異なり、個人が晒されているストレスの程度である関数として時間が経つに連れ変化することがあるが、不安という特性は適当な事情でどんな人にも固有である。

不安は不愉快な感情、不愉快あるいは危険な経験の期待や予感ということである。仮に、福祉で安全であっても、潜在意識に将来のトラブルが齎す不幸が感じられる。

心理学における不安とは短期間の感情状態でも、安定した性格特性でもある。感情としての不安はどんな人にも固有で、環境に適応するための必要不可欠なものである。それに対し、性格特性としての不安は自己啓発過程を障害し、社会でのフルライフの妨害になりかねない。

不安と恐怖の感情が続いていることは個人内の葛藤、コンフリクトの結果である。その葛藤の原因が理想的な自分と事実的な自分の矛盾、その基になった自己イメージと向上心の不一致である。不安が二ーズを満たす必要性を常に信号する。不安とそれに伴う感情が続いていることがその二ーズが満たされていないということを意味する。そして、社会的、心理的な二ーズを満たさないことは、1不安を齎すということも事実とされる。

恐怖と希望という感情と同じく、不安は特別な立場にあると考えられている。フレデリック・パールズによると「不安の公式が極めて簡単である。不安とは「今」と「あの時」、「当時」の隙間のことである。」

不安から生み出されるのは攻撃行動というもう一つの問題である。

攻撃行動は個人と社会の存在に伴うなくせない部分であることは人類の歴史上に明らかになる。その上、攻撃行動は凄まじい魅力を持ち、感染症のように人から人へと伝わり流行する傾向もある。大半の人が口頭で攻撃行動を反対していても、日常生活においてその行動をよく現す。

現在広く使用されているもう一つの用語「アグレッション」はラテン語由来であり、「攻撃」という意味である。その現象がネガティブな感情（例えば、怒り等）、ネガティブな動機（例えば、害を及ぼす傾向等）、ネガティブな態度（例えば、人種的偏見等）、それに、破壊的な行動に関連している。

心理学における攻撃行動とは実際の行動あるいは空想において現れる他人を征服、支配しようとする傾向ということだと指摘されている。アグレッションはポジティブな面を言ってみれば、重要な益やサバイバルをサポートするスキルである。ネガティブな面の例として攻撃の要求そのものを満たすことにフォーカスすることがある。

攻撃行動が被害者に損害を与えること自体を目的とする敵意のある攻撃行動と他の目的を達成するための手段として使われる道具の役割を果たしている攻撃行動の二つのグループに分けられる。又、外側のオブジェクト（人、

物）に向いた攻撃行動と自分（心身）に向いた攻撃行動に分類される。特に社会にとって危険なのは外側に向いている攻撃行動である。

攻撃行動の意味的に重要な要素と言えば、次のようである。

- 自分の目的を狙い、他者を道具としてしようとする、他人を征服、支配しようとする明白な傾向。
- 害を及ぼす傾向。
- 周りの人に損害を与える意志。
- 暴力の（苦痛を与える）傾向。

以上をまとめると、個人の攻撃行動というのはドミネートする明白な目的を持つ行為だということが分かる。暴力（身体的暴力、性暴力、精神虐待）は攻撃行動の最も深刻で望ましくない結果である。

暴力をなるべく減少するために、いずれもの社会が特定の対策をとらなければならない。その中で最も効果的と思われるのはそれぞれの国の伝統や習慣、そして、儀式（ゲーム、祭り、行事）である。それらは個人の暴力の工ネルギーを社会が受け入れてくれる方法で利用し、暴力を解消するきっかけとなる。

東洋の哲学や修行に対する関心がそれらに対する信用とともに年々高まりつつある。ウクライナの状況のでは不安と攻撃行動を低下させる新たな手段を探を必要があると思われる。本研究では瞑想の要素を含める茶道をそのような対策として挙げたいと思う。

日本伝統芸能、茶道 / 茶の湯茶とは、抹茶を点てる儀式であると思われる。しかし、お点前の手順や作法以外、全面的に茶道が把握できるように、華道、書道、香道等の伝統芸能を嗜む必要もあり、それに、お道具、工芸、美術、文学、建築、歴史、庭園、東洋哲学、様々な日本文化の要素に関する知識を得なければならない。その上、精神的な面も非常に大事だと考えられる。

お茶が初めて西暦7 - 8世紀頃に中国から日本に伝来され、飲む習慣が根強くなったきっかけは中国を訪れた明菴栄西が仏教の修習から帰国するとき、茶の種を持ち帰ったことだと伝われている。それ以来、日本の土地に茶が育てられるようになった。現在存在している茶道の形式や戒律が16世紀に当時の名人である千利休によって完成させられた。利休の先生であった村田珠光と武野紹鷗が大切にしていた理念をもとに、現在の茶の湯の基となった心得を成立させた。

珠光と紹鷗のように、利休も簡素なお寺の茶の湯を嗜んだ。お茶が日本に伝来されて以来、仏教お坊さんが長い修行の夜にお茶を薬と居眠り対策として使用したという背景があるからである。

次に、千利休が大切にしていた「和敬清寂」という理念にお茶の精神が集約されているとされる。まず、「和」とは、人と人、人と自然、世界の間の、特別な会のためにせっかく取り合わせた茶道具の調和である。そして、「敬」とは、和と同じく、茶道の各レベルにしみる。それは、亭主と客の間のお互いを敬いあう気持ち、自然環境や世界、お道具とその作り手に対する尊敬と敬意である。それから、「清」とは、物質的な環境やオブジェクトだけではなく、精神的な面、思考や空間の清い状態である。最後に、千によれば「寂」とは「どんな時にも、動じない心のこと」と指摘されている。換言

すれば、人生の中でどんな事態に直面するか、誰にも予言できないことであるに従い、どんなことにあっても「それに動じない心のゆとりを持つよう心掛けなければなりません」ということが述べられている。「寂」は前の3つの原則の後につく。それによる茶道の特殊な雰囲気が生み出される。以上をまとめると、千利休が残した著しい功績の一つである利休七則のとおり、「降らずとも雨の用意」、茶道のお稽古を通して「いかなるときにも慌てることなく、適切に対処する心の落ち着きを養いそだてること」ができると考えられる。自然に対する尊敬の表し方として、自然にあるような調和を求めるので、「お茶の世界」は変わりやすい。季節、お花、お菓子、お道具、掛け物、着物が次から次へと変わっている。

本研究ではスピーバーガーの状態・特性不安尺度（STAI）とバス・デューキー敵意インベントリーを使って２つのアンケート調査を行った。調査対象になった方々に茶道のお稽古の前と後で行い、その二つのアンケートセッションの間5時間が経った。

茶道のお稽古の前と後で行われたアンケート調査結果を比較すると、次のことが分かる。女性の平均的な状態不安尺度が13,2単位減少し、特性不安程度も2,2単位低くなった。男性の平均的な状態不安尺度が6,2単位減少し、特性不安程度も7,2単位低くなった。女性の攻撃行動の指数が12,2単位減少し、敵意指数も1,4単位低くなった。男性の攻撃行動の指数が3単位減少し、敵意指数も4単位低くなった。

Дорошина Е. М., студент 3 курса ПрАТ “ВНЗ “МАУП”, **Дорошина А. М.**, студент 4 курса факультета востоковедения КНЛУ, ученица Школы японской чайной церемонии “Чайная комната” направления Урасенке. **Традиционная японская чайная церемония как метод снижения уровня тревожности и агрессии.**

***Ключевые слова*:** тревожность, агрессия, враждебность, ситуационная тревожность, личностная тревожность, опросник Спилбергера-Ханина, опросник Басса-Дарки, японская Чайная Церемония, Путь Чая, “Ва-Кей-Сей-Джяку”.

***Аннотация*.** В сегодняшней нестабильной ситуации возникает потребность поисков новых эффективных способов снижения уровней тревожности и агрессии, враждебности, которые только возрастают. В стате представлены результаты исследования использования японской традиционной Чайной церемонии в этом качестве. Основными принципами Чайной Церемонии являются Гармония – Уважение – Чистота – Спокойствие. С помощью анкетирования по методике субъективной оценки ситуационной и личностной тревожности Спилбергера-Ханина и опроснику уровня агрессии Басса-

Дарки, которые были проведены до и после занятий по традиционной Чайной церемонии, мы сделали попытку проверить эффективность такого способа снижения указанных показателей.

K. M. DOROSHYNA
3rd year student at ESIIRSS, IAPM

A. M. DOROSHYNA
4th year student of the Faculty of Oriental Studies, KNLU Student of Urasenke study group "Chaina Kimnata"

TRADITIONAL JAPANESE WAY OF TEA AS A METHOD OF REDUCING ANXIETY AND AGGRESSION LEVELS

***Keywords*:** anxiety, aggression, hostility, state anxiety, trait anxiety, Spielberger and Hanin, Bass-Durkee questionnaire, Japanese Way of Tea, "Wa-Kei-Sei-Jaku".

***Annotation*.** In today's unstable situation, there is a need to seek out effective ways to reduce the levels of anxiety and aggression, hostility, which are only increasing. The article presents the results of a research about the use of the Japanese traditional Way of Tea in this capacity. The primary principles of the Tea Action are Harmony-Respect-Purity-Tranquility. Using the method of subjective assessment of Spielberger and Hanin's state-trait anxiety inventory and the Bass-Durkee aggression questionnaire, which were conducted before and after the lessons of the traditional Way of Tea, we tried to test the effectiveness of this way of reducing the above mentioned indications.

***Relevance of the research*:** in connection with the unstable socio-political situation in the country, which provokes an increase in the level of anxiety and aggression, we consider it urgent to find new ways to reduce these indications.

***Purpose of the research*:** the purpose of our study is to identify the influence the practice of the traditional Japanese Way of Tea has on the level of anxiety and aggression.

***Research methods*:** 2 methods were used in the study: the method of subjective assessment of Spielberger and Hanin's state-trait anxiety inventory and the Bass-Durkee aggression questionnaire, which were conducted before and after

the lessons of the traditional Way of Tea. The sample consisted of 10 people practicing the Way of Tea (5 male, 5 female).

In modern Ukrainian society, the level of anxiety and aggression tend to increase. Over the last year, anxiety rates increased by 21 %.

The state of anxiety, uneasiness was first distinguished and emphasized by Z. Freud. He described this state as an emotional, one that includes the feeling of waiting and uncertainty, a sense of helplessness. Subsequently, a lot of well-known psychologists and psychotherapists studied the state of anxiety, and a large number of scientific works were written.

Psychologists use several definitions of the term "anxiety" as a psychic phenomenon, which is associated with the ambiguity of the concept:

- Temporary mental condition that arose under the influence of stress factors;
- Frustration of social needs;
- The primary indicator of ill-being, when the organism or body is not able to naturally fulfill their needs;
- The property of the individual, which is given through the description of external and internal characteristics with the help of generic concepts;
- The reaction to the threat that have emerged.

The term "anxiety" is most frequently used to describe an unpleasant tone in mental state, characterized by subjective feelings of tension, uneasiness, gloomy feelings, and from the physiological perspective is accompanied by activization of the autonomic nervous system. Anxiety has a positive role not only as an indicator of the disorder, but also as a mobilizer for the reserves of the psyche.

However, most frequently anxiety is considered a negative state associated with experiencing stress. The state of anxiety can vary in intensity and change over time as a function of the level of stress that the individual is exposed to, but experiencing anxiety is characteristic of any person in corresponding situations.

Anxiety is an emotional discomfort that is associated with expectations of unpleasant feelings or dangers. Even if the situation around is well and safely, a person has a background feeling of future misfortune.

Anxiety in psychology can mean short-term emotional state, and may be a stable feature of human character. Anxiety as an emotion is inherent to all people and is necessary for optimal adaptation to the surrounding world. However, anxiety as a personality trait is a disorder of personality development and interferes wholesome well-being of the individual in the society.

A constant feeling of anxiety and fear can be a consequence of intrapersonal conflicts. This can be a contradiction between the realistic and idealistic self, which is the gap between the level of self-esteem and the level of ambitions of the individual. Anxiety always signals the necessity to meet the needs, and a sense of constant anxiety indicates that the needs are not being satisfied.

Anxiety is also a sign that socio-psychological needs are not being fulfilled.

Anxiety, along with such emotions as fear and hope, is in a specific position. As Fritz Perls stated, "The formula of anxiety are very simple. Anxiety is a gap between now and then".

The whole history of humanity convincingly proves that aggression is an integral part of the life of the individual and society. Moreover, aggression has a powerful attractive power and infectiveness — most people renounce aggression verbally, while broadly demonstrating it in their everyday lives.

Translated from Latin, "aggression" means "attack". Nowadays, the term "aggression" is used extensively. This phenomenon is associated with negative emotions (for example, anger), and with negative motives (for example, the desire to harm), as well as with negative attitudes (for example, racial biases) and destructive actions. In psychology, aggression is defined as the tendency (desire) to subjugate or dominate others that manifests in actual behavior or fantasy. Aggression can be positive, serving vital interests and survival, as well as negative, focused on satisfying the aggressive aspiration itself. The purpose of aggression can be either causing actual suffering (harm) to victim (hostile aggression), or the use of aggression as a means to achieve another goal (instrumental aggression). Aggression is directed at external objects (people or objects) or at the subject of aggression themselves (body or person). An aggression aimed at other people is a particular threat to the society.

On the content level, the leading signs of aggressive behavior can be considered such manifestations as:

- the expressed desire to dominate people and use them for their own purposes;
- the tendency to destruction;
- the focus on causing harm to other people;
- predisposition to violence (causing pain).

As a summarizing all of these features, we can say that the aggressive behavior of the individual implies any action with a strong motive for dominance. And violence (physical, sexual, emotional) is the most serious manifestation and undesirable consequence of aggressive behavior. To restrict violence, any society is forced to take special measures. Recognized the most effective of them are national traditions and group rituals (games, holidays, rituals) that allow a particular person to integrate their aggressive potential and express it in socially acceptable ways. Interest towards Oriental spiritual practices and philosophy grows with each passing year along with the level of trust to them. Due to the situation in our country, finding new methods of reducing anxiety and aggression has caused public discussions. Our choice was for the Japanese Way of Tea as a meditative practice. The Japanese Way of Tea (jp. 茶道 — chado, 茶の湯 — chanoyu) is the Japanese traditional art of preparing "ceremonial" powder tea matcha, which, besides studying the methods of tea preparation, requires the knowledge of a large number of aspects of Japanese traditional culture from the person who is engaged in it: traditional arts, crafts related to the manufacture of utensils for making tea, traditional architecture and landscape design, history, philosophical and religious currents and much more. Tea was brought to Japan from China, for the first time — about 7–8 centuries, and literary took root on the Japanese territories after the Buddhist monk Eisai, who traveled to China for the religious studies, brought

in the second time. It is thought that the cultivation of tea in Japan started from that point on. The modern form of serving tea was established in the 16th century by the master of the Way of Tea and the well-known figure of his time San-no Rikyu. Having taken the principles developed by his teachers Shyuko and Jou as a basis, he set out certain rules that regulate tea classes and tea meetings even today. Rikuy's succeed his teachers' favor for the simplicity inherent to the Buddhist tea in the temples, since it was there from where the tea culture in Japan began — the monks used this drink as a medicine and refreshment to avoid falling asleep during exhausting night-time practices.

The next important point are the basic principles of the Way of Tea — "Wa-Kei-Sei-Jaku". "Wa" — harmony — among people, with nature, a harmonious combination of utensils chosen for this particular meeting. "Kei" — respect — as well as harmony, respect pervades all levels of the Way of Tea: the host's respect for the guests and vice versa, respect for nature and the world around, for the utensils and their manufacturers. "Sei" — purity — of the material objects as well as thoughts, the purity of the space, absence of negative thoughts, fuss. And "Jaku" is "tranquility". It arises as a result of following all the preceding principles. It is tranquility that creates a special atmosphere. According to the previous and present heads of Urasenke School of Japanese Way of Tea, "Jaku" means "to have a calm heart under wichever circumstances", which in everyday terms is close to "without worry", "without aggitated", "without anxiety", "without fuss". This guideline is supported by one of the "Seven Commandments of Ricky" — part of the prominent maste's intellectual heritag: "Always be prepared for the rain". Although it frequently rains in Japan indeed and in ancient times there were no weather forecasts, this statement is not about the rain alone. The point is that, being flexible, the master of the Way of Tea must be prepared for all sorts of accidents, and keeping such readiness in his mind, "without worry", "without aggitated", "without anxiety", "without fuss" — to maintain "Jaku". Due to the affection towards nature, respect and aspiration for harmony, the model of which is the very nature itself, the seasons, flowers, sweets, scrolls, clothing utensils are constantly changing in the tea world.

The research was conducted using the metods of subjective assessment of Spielberger and Hanin's state-trait anxiety inventory and the Bass-Durkee aggression questionnaire. The interval between the first and second of testing was 5 hours (before and after the tea practise). The results of the research show that the average level of state anxiety in women decreased by 13,2 points, and trait anxiety by 2,2. In men, the level of state anxiety decreased by 6,2 points, and trait by 7,2. The index of aggression in women after the lessons decreased by 12,2 points, and the index of hostility by 1,4. In men, the aggression index decreased by 3 points, and the index of hostility by 4. Therefore, we believe that this method is effective.

УДК 323.1

Д. О. ЗУБРИЦЬКИЙ
студент ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р філос. наук Ю. О. Мєлков

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ВІД ЕТНІЧНОГО ДО ПОЛІТИЧНОГО

***Ключові слова*:** політична нація, етнічний націоналізм, загальнонаціональні цінності та інтереси.

Анотація. Статтю присвячено проблемам будівництва політичної (громадянської) нації в сучасній Україні як реальної альтернативи ідеям і принципам етнічного націоналізму.

Зубрицкий Д., студент ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Проблемы трансформации национализма в современной Украине: от этнического до политического.**

***Ключевые слова*:** политическая нация, этнический национализм, общенациональные ценности и интересы.

Аннотация. Статья посвящена проблемам строительства политической (гражданской) нации в современной Украине как реальной альтернативы идеям и принципам этнического национализма.

Zubritsky D. The problems of the transformation of nationalism in modern Ukraine: from ethnic to political.

***Keywords*:** political nation, ethnic nationalism, national values and interests.

Annotation. The article is devoted to the problems of building a political (civil) nation in modern Ukraineas a real alternative to ideas and principles of ethnic nationalism.

Вступ. Актуалізація проблеми будівництва політичної нації в Україні обумовлена негативними наслідками для майбутнього країни. Принципи етнічного націоналізму є опорою та легітимізуються ідеологією нинішньої влади. Чи може будівництво політичної нації сприяти виходу країни з "глухого кута" етнічного націоналізму? Якщо так, то в чому полягають інтегративні переваги

політичної нації, заснованої на співгромадянстві, на відміну від нації, побудованої на етнічній основі? Такий неповний перелік питань, що утворюють проблемне поле даного дослідження.

***Мета дослідження*:** довести необхідність трансформації етнічної спільноти в політичну спільність шляхом показу вичерпаності інтеграційних можливостей етнічного націоналізму в побудові державності в Україні.

Викладення основного матеріалу. Драматичні події кінця 2013 і початку 2014 рр. в центрі Києва, названі згодом "революцією гідності", привели до значних соціально-економічних і політичних наслідків: втрати частини території, війни на сході країни, до різкого падіння рівня життя населення, зростання корупції та вуличної злочинності. На хвилі "революції" колишні опозиційні сили прийшли до влади, отримавши значну більшість у новообраній Верховній Раді.

Як і століття тому, нинішні представники українського народу, через брак кращої альтернативи, знову поклали необґрунтовані надії на ідеологію та практику етнічного націоналізму, який в Україні, як правило, зводиться до вже не раз повторюваних у минулому дій: вихваляння славного історичного минулого козаків, носіння яскравих вишиванок та гостро поставленої на порядок денний знаменитої мовної проблеми. Підміна новоєвропейського поняття "нації" етнічним націоналізмом стала однією з головних причин поразки українських визвольних змагань столітньої давнини, тому що ця помилкова інтерпретація не змогла об'єднати і консолідувати народ в націю [1].

Етнічний націоналізм — це форма націоналізму, в якому "нація" визначається з погляду етнічної приналежності. Етнічний націоналізм завжди включає в себе деякі елементи походження від попередніх поколінь і припускаються вимоги етнічного есенціалізму, тобто розуміння етнічності як сутності, що залишається незмінною з плином часу.

Центральна тема етнічних націоналістів в тому, що "... нації визначаються спільною спадщиною, яка зазвичай включає спільну мову, спільну віру і загальне етнічне походження". Вона також включає ідею культури, що розподіляються між членами групи і з їхніми предками, і, як правило, спільну мову; однак вона відрізняється від чисто культурного визначення "нації" (яке дозволяє людям стати членами національної культурної асиміляції) і чисто лінгвістичного визначення. Давньогрецький історик Геродот був першим, хто заявив про основні характеристики етнічної приналежності [2].

Виходячи з ідеї пріоритету титульного етносу-нації вже по факту її існування, спираючись не на принцип громадянства, а на принцип крові, радикальний етнічний націоналізм визнає лише таку єдино прийнятну для нього форму державного устрою, де кордони держави повністю збігаються з кордоном проживання титульного етносу. Інші етнічні групи в рамках такої держави чекає доля, якій не позаздриш: або повна асиміляція, або доля етносу-ізгоя. В сфері ідеології, радикальний етнічний націоналізм дуже стурбований пошуком доказів стародавності власної нації, її існування ще в доісторичний період, а також її просвітницької ролі в людській історії.

Схрещення понять “етнос” та “нація” породило сутність сучасного українського націоналізму та зростило етно-мовних радикалів, які не розуміють шкалу пріоритетів справжнього націоналізму, де на першому місці знаходяться спільні інтереси нації, побудовані саме на консолідуючих факторах, на другому — держава, як інструмент захисту спільних інтересів, а вже на третьому — етнічні аспекти, в тому числі й система передачі інформації у вигляді спільної мови.

Нині в Україні панує етнічний націоналізм, що призводить до нових проблем, розколів у середині українського, багатонаціонального народу. Візьмемо, до прикладу, на так давно прийнятий парламентом, закон “Про державну мову”. Стаття 7 цього закону, забороняє з 2020 року навчання в школах на інших мовах, крім державної, що викликає обурення національних меншин, особливо в прикордонних регіонах західної України.

Прикладом прояву етнічного націоналізму за кордоном є вихід Великобританії з Європейського союзу на референдумі 2016 року (названої скорочено Brexit).Однією з основних причин виходу з ЄС є бажання Туманного Альбіону відстояти свою винятковість. Як стверджують експерти, левова частка британців впевнена в тому, що їхня батьківщина гідна бути якщо не лідером, то точно мати особливий статус у складі ЄС. На цих настроях вміло грали політики, бажаючи підвищити свою популярність напередодні виборів. Поступово ситуація загострилася до межі, що в свій час і вилилося в Brexit. Кореспондент Радіо Свобода в Лондоні Олесь Ковач побачив у Великій Британії прихильників виходу з ЄС, які вже не хочуть виходити з ЄС: “Британці досі перебувають у деякому шоці, й навіть деякі з тих, хто голосував “за”, бо тільки тепер до них прийшло усвідомлення того, що сталося. Обвалюється курс фунта стерлінгів, фінансові ринки, незрозуміло, як британці будуть їздити до Європи. У Великій Британії вже 15 років не піднімалися відсоткові ставки — а зараз напевно піднімуться. Ціни на житло помітно впадуть. Є цілий комплекс наслідків, яких навряд очікували навіть прихильники “брексіту”.

Міжнародний оглядач видання “Новое время” Іван Яковина вважає, що чекати розвалу Євросоюзу не варто, а от самої Великої Британії — цілком: “Все дуже серйозно: друга економіка Європи виходить із Євросоюзу. Незважаючи на те, що “Брексіт” прийнято розглядати як негативну подію, я вважаю, що будь-яка криза — це шанс для розвитку ЄС. Британці завжди були в ньому п’ятим колесом: вони вимагали для себе особливого ставлення, особливих правил і навіть законів, так і в зовнішній політиці стояли особняком. Те, що Євросоюз тепер позбувається такого дивного, погано інтегрованого учасника, дозволить, навпаки, консолідувати континентальну Європу. Інша справа, що та ж Шотландія тепер захоче відділитися від Великобританії, оскільки її мешканці якраз хочуть залишитись у ЄС, щоправда, на тих же особливих умовах. Але зараз поки складно прогнозувати, як буде розвиватися ситуація навколо Шотландії” [3].

Націоналізм і справді може врятувати та звеличити Україну, але не у вигляді ідей культурно-етнічної ідентичності або розподілу людей за мовними

ознаками. Головною заповіддю справжнього націоналіста є єдність нації та її побудова на об'єднуючих факторах для боротьби за національні інтереси. Власне поняття "нація" закріпилося за часів французької революції. Цікаво те, що умовні французькі націоналісти, в сучасних українських реаліях, в першу чергу б жорстко покарали радикальних "мовних патріотів" за спроби розколу нації за мовною ознакою.

Справжній націоналізм, коли національні інтереси понад усе — обов'язкова умова успішної держави. Створення та консолідація української нації на основі об'єднуючих факторів без наголосу на етнічних чинниках та з урахуванням багатополярності суспільства.

Політичний (громадянський) націоналізм — це доктрина, котра пропагує націоналізм, на основі перш за все співгромадянства, а не культурних та інших етнічних ознаках [2].

Формування політичної нації є вкрай необхідною умовою розвитку країни. Україна має поліетнічне суспільство, де поряд із титульним етносом, нацією живуть інші етноси, які хочуть мати права, тотожні правам титульного народу. Саме їхнє бажання жити одним життям, одними цілями дають підстави для підсвідомого створення політичної нації.

Хорошими прикладами політичної нації на сьогодні є Канада, Швейцарія, Сполучені Штати Америки, Німеччина. У суспільствах цих країн вже майже немає місця націоналістичним стереотипам. Головними об'єднуючим факторами постають тут культурна, економічна та правова спільність. Саме в таких умовах може мати місце ефективна, раціональна політика суб'єктів влади.

На державному рівні про українську політичну націю заговорили ще у 2002 р. Це можна було почути у Посланні Президента України (Л. Д. Кучма) до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році". Було визначено основні завдання нового етапу трансформаційних процесів. Серед них — створення умов для реальної та орієнтованої на національні інтереси консолідації українського суспільства. Про українську політичну націю говорилося наступне: "повинна бути створена українська політична нація, де мають знайти відображення органічно вписані в європейський консолідаційний процес природні права як українського етносу, так і національних меншин. Економічною основою української політичної нації мають стати єдиний національний ринок і спільні національні інтереси у сфері економіки, політичною — демократична організація суспільства, соціальною — консолідований з іншими верствами населення середній клас, духовною — національна ідея, пропущена крізь призму інтересів особистості, та національні традиції" [4]. Мова йде також про загальнонаціональне примирення, регіональну єдність, становлення національної еліти та інші чинники суспільного процесу.

Бачимо, що про необхідність побудови у суспільстві політичної нації почали говорити ще у 2002 році. Але, на жаль, за ці три роки доля української політичної нації суттєво не змінилася. Хоча, звичайно, і відбулися деякі зрушення. Так, наприклад, так звана "помаранчева революція" дала поштовх.

Поштовх, насамперед, для відродження національної ідеї, а відродження національної ідеї, на наш погляд, є важливою передумовою для створення політичної нації.

Висновки. Як ми бачимо на даний момент є гостра потреба трансформації суспільства, це є необхідною умовою для політичної стабільності країни, що, в свою чергу, є однією з умов економічного росту. Сьогодні ми можемо спостерігати, що політична нація має цілу низку переваг над етнічною, порівнюючи такі країни, як Канада, Швейцарія, Сполучені Штати Америки — з Росією, Білорусією, Молдовою.

УДК 159.9+616-039.42

С. С. ІВАНОВА
магістр, докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

В. А. ТРАЧЕНКО
канд. мед. наук, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

Н. В. КОЛЯДЕНКО
д-р мед. наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХВОРИХ НА СИНДРОМ РЕТТА

***Ключові слова*:** синдром Ретта, реабілітаційний потенціал.

Анотація. Статтю присвячено актуальній темі медико-психологічних аспектів захворювань спектру аутизму. Проаналізовано дані наукової літератури і власних спостережень стосовно дискусійної проблеми наявності та оцінки реабілітаційного потенціалу хворих із синдромом Ретта.

Останнім часом все більше загострюється проблема захворювання дітей на хвороби спектру аутизму. Аутизм існував задовго до того, як його в 1943 р. описав лікар Лео Каннер [17, 18] в його статті "Аутистичні порушення афективного контакту". Л. Каннер використав термін "аутизм", що раніше ввів у психіатрію Е. Блейлер для позначення одного з основних симптомів шизофренії, в зовсім іншому розумінні, позначивши його як "інфантильний аутизм". За спостереженнями Л. Каннера, діти з "інфантильним аутизмом" не могли підтримувати афективні контакти з іншими людьми, прагнули до одноманітності в оточенні, а також виявляли обсесії, ехолалії та стереотипії [18]. Однак подібні симптоми в дітей, задовго до Л. Каннера, описував ще в 1887 р. Дж. Л. Даун, визначаючи їх як розумову відсталість, пов'язану з порушеннями розвитку [16–18]. Цікаво, що, оцінюючи стан хворих дітей як "розумову відсталість", Дж. Л. Даун відмічав водночас їх особливий погляд — виразні очі, "в яких в хвилини просвітлення видно ясний, глибокий розум" [16].

Сьогодні вже стало зрозумілим, що аутизм не є окремим розладом із єдиною причиною захворювання. Це, за визначенням D. A. Treffert, група станів зі схожими симптомами та загальними кінцевими етапами патогенезу [18], що і стало причиною їх позначення в МКХ-11 під шифром 6A02 як "Розлад

аутистичного спектру", що характеризується постійним дефіцитом у здатності ініціювати та підтримувати взаємну соціальну взаємодію та соціальну комунікацію, а також рядом обмежених, повторюваних і негнучких схем поведінки та інтересів [8]. При тому, що "дефіцти є достатньо серйозними, щоб викликати порушення в особистій, сімейній, соціальній, освітній, професійній або інших важливих сферах функціонування" [8], "люди в спектрі демонструють повний діапазон інтелектуального функціонування та мовних здібностей" [8].

Серед розладів, що за МКХ-10 були включені до спектру аутизму, особливе місце посідає синдром Ретта, описаний вперше австрійським педіатром А. Реттом в 1965 р. В. М. Блейхер, І. В. Крук [2] визначають синдром Ретта як спадкове захворювання, що передається за домінантним типом, є летальним для чоловіків в ембріональному періоді, характеризується підвищеним вмістом амонію в сироватці крові. Основним симптомом хвороби є стереотипні ритмічні рухи кистей рук. Спостерігається відставання в розвитку з 1–1,5-річного віку: втрата мови, локомоторно-статичних і предметно-маніпуляційних навичок, стереотипні рухи рук, напади крику. Формується глибока розумова відсталість. При цьому, відмічається прогресуючий сколіоз та епілептиформні напади [2].

Оксфордський толковий словник загальної медицини, 2002 [9] дає вже дещо інше визначення Ретт-синдрома, як порушення, що зустрічається в дівчаток, характеризується появою в них у ранньому дитинстві стереотипних рухів та соціальної ізоляції. Часто при цьому відмічається також порушення інтелектуального розвитку, тому такі діти зазвичай потребують спеціальної допомоги в процесі їх навчання [9].

Як можна помітити, суттєвою відмінністю між цими двома визначеннями є різниця в оцінюванні стану інтелектуального розвитку дівчаток із синдромом Ретта. І така різниця існує в багатьох джерелах наукової літератури стосовно даного синдрому. Так, якщо Б. Хагберг із співавторами серед основних симптомів синдрому Ретта називають прогресуючу деменцію [11], А. А. Бордилюк [3] свідчить про наявність при синдромі Ретта глибокої розумової відсталості, яку В. М. Башина [1] називає "тотальною деменцією", то інші автори, навпаки, зазначають, що "при активних діях із боку батьків діти з синдромом Ретта мають шанс прожии відносно повноцінне життя" [10]. Вони стверджують, що людина із синдромом Ретта, не маючи змоги говорити, здатна спілкуватися за допомогою невербальних і сенсорних засобів і може виражати себе завдяки бажанню оточуючих вловити та вербалізувати змістову складову такої комунікації [6]. Отже, питання можливості спілкування з хворими на синдром Ретта, здатності їх до навчання, курабельності цього захворювання і, врешті-решт, досягнення хворими на синдром Ретта гідної якості життя обумовлюють ***актуальність теми*** нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є захворювання аутистичного спектру.

Предмет дослідження — реабілітаційний потенціал хворих на синдром Ретта.

Метою дослідження є визначення наявності реабілітаційного потенціалу в пацієнтів із синдромом Ретта та факторів його розвитку.

Якщо раніше захворювання спектру аутизму вважалися досить рідкісними, то тепер більшість авторів указують на зростання поширеності даної патології. Втім, епідеміологічні дані з різних джерел різняться, вказуючи частоту захворювання від 3,1–4,5 випадків на 10000 захворювань до 1 на 150. При цьому, автори вказують на складність отримання інформації, неточність її джерел [18]. У всякому разі, синдром Ретта зустрічається значно частіше, ніж про це думали раніше.

Постійно розширюються знання про причини виникнення синдрому Ретта. Останні публікації свідчать про те, що етіопатогенез цього захворювання не обмежується генетичними порушеннями,- генетичні мутації впливають на функцію імунної системи, викликаючи специфічний імунодефіцит, завдяки якому виникає хронічний герпесвірусний енцефаліт, що призводить до втрати мієлінової оболонки нейронів, обумовлюючи в значній мірі клінічну картину захворювання [5, 7]. Ці дані дозволяють передбачати можливості розробки ефективних етіопатоненетично обумовлених методів лікування. Дійсно, ряд авторів стверджують, що інтенсивні терапевтичні втручання здатні істотно покращити прогноз для хворих на синдром Ретта [12–15]. Так, якщо раніше вважалося, що середня тривалість життя таких хворих не перевищує 18 років, то тепер є дані про пацієнток із синдромом Ретта віком 40–50 років [4, 13].

Попри те, що хворі на синдром Ретта традиційно визнаються важко недоумкуватими [2], окремі дослідження свідчать про їх здатність навчатися й підтримувати результати навчання протягом часу [4].

Результати власних досліджень. Ми спостерігали за 7 пацієнтками із синдромом Ретта протягом тривалого часу. Кількість спостережень є невеликою через те, що даний синдром зустрічається відносно рідко, не завжди вчасно діагностується і, крім того, стереотипна впевненість в його некурабельності та глибокому недоумстві хворих призводить до того, що вони просто не потрапляють у коло активних втручань із боку лікарів, психологів і педагогів.

Наші спостереження охоплювали дівчаток віком від 2 до 13 років із різних регіонів України протягом 3 років. Перш за все, слід відмітити, що, при наявності багатьох спільних проявів захворювання, ступінь вираженості окремих симптомів у всіх пацієнток була різною. В трьох із них, після активної терапії, відновилася здатність до самостійного пересування, в двох залишилося збереженим вимовляння окремих слів і коротких фраз. Троє дівчаток пересуваються зі сторонньою підтримкою, і одна — на інвалідному візочку.

Ми намагалися з'ясувати, чи здатні хворі на синдром Ретта до комунікації, чи виявляють вони адекватні емоції.

На перший погляд, дівчатка із синдромом Ретта дійсно справляють враження глибокого інтелектуального відставання. Більшість часу вони почувають себе комфортно за переглядом звичних улюблених мультфільмів, і виявляють опір намаганням активно змінити що-небудь у звичному розкладі подій. Однак завдяки тривалому спостереженню вдалося встановити, що

насправді такий стан спричинений перш за все вираженим астенічним синдромом, що є одним із важливих компонентів вияву захворювання. Діяльність хворих на синдром Ретта в звичайних умовах спрямована, насамперед, на збереження енергетичного потенціалу, вони бояться незнайомих ситуацій та невпевнено почуваються в складних обставинах оточуючого середовища та з незнайомими людьми. В тому ж разі, коли вони відчувають довіру та впевненість, вони не лише виявляють рухову та пізнавальну активність, але й здатні до прояву ініціативи. Переконливим свідченням наявності інтелекту в пацієнток із синдромом Ретта є розуміння ними гумору, про що свідчить адекватна реакція на читання гуморесок, розповіді смішних історій. Хворі на синдром Ретта виявляють не лише ознаки коротко- і довготривалої пам'яті, вони здатні співставляти раніше прочитані сюжети з літературних творів або переглянуті епізоди з фільмів із актуальними подіями реального життя, виявляючи своє ставлення відповідними адекватними емоційними реакціями.

Коли одній із пацієнток напередодні розповіли казку про Діда Мороза, а назавтра під час прогулянки вона побачила його фігуру на балконі 7-го поверху, то не лише змогла зрозуміти побачене та співставити з почутою напередодні казкою, але й привернути увагу, показати іншим, супроводжуючи відповідною мімікою та поглядами.

Цікавим є спостереження щодо здатності хворих із синдромом Ретта робити вибір, приймати власні рішення. Вони можуть очима вказати, який одяг хочуть вдягти, яка іграшка їм подобається, якого кольору нитки краще обрати для плетіння шарфика тощо.

Серед способів комунікації, важливо поєднувати зоровий і тактильний контакти з одночасним впливом на слуховий аналізатор за допомогою музикотерапії, тому що такі хворі виявилися, за нашими спостереженнями, дуже чутливими до сприйняття мелодій, в них добре розвинене почуття ритму. В цьому наші спостереження збігаються з даними наукової літератури [4–6, 12, 13, 15]. Хворі на синдром Ретта люблять ігри, в яких треба робити ритмічні дії, вистукувати ритмічні звуки на різних інструментах тощо.

Не варто думати, що відсутність мови автоматично виключає хворих із сприйняття мовного спілкування інших. Вони все добре чують і розуміють, аналітико-синтетична функція мислення в них збережена в достатній мірі, у всякому разі для того, щоб усвідомити зневажливе ставлення та ігнорування з боку інших, і боляче це сприйняти. Навпаки, будь-яке підкреслення їх значущості, звертання за порадою, відмічання позитивних моментів спричиняє радість, надає впевненості та розуміння власної значимості, що, знову-таки, виявляється відповідними емоційними та мімічними реакціями. Це підтверджує дані джерел літератури, свідчення про те, що "коли людина не може висловити, оформити в слова свої почуття, страждання, бажання, то це ще нене значить, що їй немає що сказати і що вона ні про що не думає" [4, 6]. Ряд авторів стверджують що голос міміка, поза допомагають хворим із синдромом Ретта спостерігати і розділяти ті емоційні тональності, які містяться в мові. Тому треба розмовляти з такими хворими, вербалізувати дії, — це зні-

має тривогу, допомагає зрозуміти переживання та почуття. Хворі з синдромом Ретта здатні пізнавати слова, навіть використані поза контекстом [4, 6]. “Саме тому сенсорика має першочергове значення в житті людини з синдромом Ретта. Для оточення (сімейного, дружнього, професійного) це означає необхідність... навчитися спілкуванню на сенсорному рівні, беручи до уваги конкретну ситуацію, слабку міміку, зміни тону голосу, значення дотиків, поз і візуального контакту” [4, 6].

Сьогодні з’явилися препарати, здатні відновлювати мієлінову оболонку нейронів, що ми спостерігали в пролікованих пацієнток за допомогою МРТ [5, 7]. Можливість відновлення структури мозку дає сподівання й на відновлення його функції, однак це тривалий процес, що потребує постійного тренування, спрямованого на розвиток взаємозв’язків між головним мозком і тілом, насамперед цілеспрямованими рухами руки, що стимулює задіяння 2-ї сигнальної системи. За нашими спостереженнями, дівчатка з синдромом Ретта можуть навчитися самостійно їсти, малювати, в’язати гачком, грати на клавішних та ударних інструментах. Такі заняття є дуже корисними в плані розвитку провідних шляхів нервової системи, стимуляції цілеспрямованих рухів і мовної активності. В експерименті, нам дійсно вдалося отримати виконання спонук: “дай руку”, “візьми ложку”, “кинь м’ячик”, “подивись на квітку” тощо. Однак проблемою є те, що такі зрушення, які насправді є дуже суттєвими, недооцінюються родичами, батьками хворих дівчаток із синдромом Ретта. Для них головним очікуванням є відновлення самостійних рухів і членороздільної мови, а малопомітні успіхи, що свідчать “всього-навсього” про “розблокування” проходження нервових імпульсів по нейронах, не беруться до уваги, недооцінюються. Але саме з таких маленьких досягнень складаються сходинки до суттєвого результату. Однак для цього необхідне постійне, щоденне і багаторічне, тренування відповідних навичок. Це рутина, монотонна праця без революційних зрушень, і батьки часто “вигорають”, зневірюються. Їм зручніше нагодувати дитину, ніж очікувати, коли вона за *n*-ною спробою врешті піднесе ложку до рота, розхлюпавши половину на стіл, підлогу, на себе. Простіше вдягти дитину самим, ніж дати їй можливість вибрати одяг; на прогулянці годину катати дитину на гойдалці, ніж повільно, крок за кроком, обходити навколо будинку. Як слушно вказують ряд авторів [4, 6], “жорстока і тяжка реальність зважає бачити щось інше крім порушень, нездатності, інвалідності дитини тощо, і тим самим не дає розраховувати на її можливості. Визнання та повага індивідуальності кожної з таких дітей дозволить уникнути крайнощів: з одного боку, не зменшувати наявні в них порушення, не намагатися ідеалізувати цих дітей або робити їх “нормальними” (оцінка зі знаком “плюс”), з іншого — бачити в них не лише порушення (оцінка зі знаком “мінус”), тому що в обох цих випадках людина почуває себе відторгнутою”.

“В людини з синдромом Ретта необхідно розвивати самоповагу, оскільки саме вона випробовується через переживання, що можуть виникнути у зв’язку з апраксією та обмеженими можливостями самовираження, або через безтактні погляди оточуючих. Саме завдяки правильному ставленню близь-

ких у дитини може сформуватися самоповага і впевненість у тому, що до її внутрішнього життя відносяться належним чином" [4, 6].

Висновки. Наші дослідження підтверджують дані джерел наукової літератури останніх років про потенційну курабельність хворих із синдромом Ретта і наявність у них значного реабілітаційного потенціалу.

Належне ставлення мікросоціального оточення, постійні розвиваючі заняття та увага до внутрішнього світу хворих із синдромом Ретта є факторами розвитку реабілітаційного потенціалу та основою забезпечення належної якості життя таких пацієнтів.

Список використаних джерел

1. *Башина В. М.* Аутизм в детстве [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.psychiatry.ru/lib/1/book/2/chapter/22
2. *Блейхер В. М., Крук И. В.* Толковый словарь психиатрических терминов, 1995 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://vocabulary.ru/slovari/tolkovyi-slovar-psihiatricheskih-terminov.html
3. *Бордылюк А. А.* Синдром Ретта у детей: симптомы, лечение [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://doctor-neurologist.ru/author/bordylyuk-a-a
4. *Дети* с синдромом Ретта [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.e-reading.club/bookreader.php/99494/Deti_s_sindromom_Retta.html
5. *Коляденко Н. В.* Етіопатогенетичні основи розвитку реабілітаційного потенціалу хворих на синдром Ретта / Н. В. Коляденко, Д. В. Мальцев, Х. С. Живаго, О. О. Древицька, Л. О. Федосова // Лікувальна справа. — № 7. — К., 2017. — С. 98–104.
6. *Латтерад А.* Жизнь ребенка с синдромом Ретта и его близких. Личность и ее окружение: эмоциональный опыт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.uhlib.ru/medicina/deti_s_sindromom_retta/p4.php
7. *Мальцев Д. В.* Расстройства спектра аутизма у детей с дефицитом фолатного цикла / Д. В. Мальцев. — К., 2016. — 128 с.
8. *МКБ-11.* Расстройства аутистического спектра [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.aspergers.ru/node/365
9. *Оксфордський* толковий словник загальної медицини, 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://vocabulary.ru/slovari/oksfordskii-tolkovyi-slovar-obschei-mediciny.html
10. *Синдром* Ретта: маленькая ошибка с большими последствиями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://medaboutme.ru/zdorove/publikacii/stati/redkie_bolezni/sindrom_retta_malenkaya_oshibka_s_bolshimi_posledstviyami/?utm_source=copypaste&utm_medium=referral&utm_campaign=copypaste
11. *Hagberg B, Aicardi J, Dias K, Ramos O.* Прогрессирующий синдром аутизма, деменции, атаксии и потери целевого использования рук у девочек: синдром Ретта: отчет о 35 случаях. Ann Neurol 1983; 14: 471–479.
12. *Nissenkorn A.* A Potential Life-Threatening Reaction to Glatiramer Acetate in Rett Syndrome / Nissenkorn A., Kidon M., Ben-Zeev B. // Pediatric Neurology, Volume 68, March 2017, Pages 40–43.
13. *Ronen G. M.* Rett Syndrome Turns 50: Themes From a Chronicle: Medical Perspectives and the Human Face of Rett Syndrome / Ronen G. M., Rosenbaum P. L. // Pediatric Neurology, Volume 61, August 2016, Pages 3–10.
14. *Rose S. A.* Aspects of Attention in Rett Syndrome / Rose S. A., Djukic A., Jankowski J. J., Feldman J. F., Rimler M. // Pediatric Neurology, Volume 57, April 2016, P. 22–28.

15. *Sigafoos J.* Communication intervention in Rett syndrome: A systematic review Review article / Sigafoos J., Green V. A., Schlosser R., O'eilly M. F., Lang R. // Research in Autism Spectrum Disorders, Volume 3, Issue 2, April–June 2009, Pages 304–318.
16. *Treffert D. A.* 2006. Dr. Down and "Developmental Disorders". Journal of Autism and Developmental Disabilities. 36:965-966.
17. *Treffert D. A.* 2006. Extraordinary People: Understanding Savant Syndrome. Lincoln, NE: iUniverse.com.
18. *Treffert D. A.* Расстройства аутистического спектра: 52 года спустя [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://cwf.com.ua/ru/advice/532-autism-spectrum-disorders-52-years-later

Иванова С. С., магистр, докторант кафедры психологии ПрАТ "ВНЗ "МАУП", **Траченко В. А.**, канд. мед. наук, профессор кафедры психологии ПрАТ "ВНЗ "МАУП", **Коляденко Н. В.**, д-р мед. наук, доцент, профессор кафедры психологии ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Медико-психологические факторы развития реабилитационного потенциала больных синдромом Ретта.**

***Ключевые слова*:** синдром Ретта, реабилитационный потенциал.

***Аннотация*.** Статья посвящена актуальной теме медико-психологических аспектов заболеваний спектра аутизма. Проанализованы данные научной литературы и собственных наблюдений в отношении дискусссионной проблемы наличия и оценки реабилитационного потенциала больных с синдромом Ретта.

S. S. IVANOVA
magister, Doctoral student of the Department of Psychology of the PrAT "VNZ "MAUP"

V. A. TRACHENKO
Ph.D., Professor of the Department of Psychology PrAT "VNZ "MAUP"

N. V. KOLYADENKO
MD., Associate Professor, Professor of the Department of Psychology PrAT "VNZ "MAUP"

MEDICO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF REHABILITATION POTENTIAL OF PATIENTS WITH RETT SYNDROME

***Keywords*:** Rett syndrome, rehabilitation potential.

Annotation. The article is devoted to the actual topic of medical and psychological aspects of diseases of the autism spectrum. The data of the scientific literature and observations concerning the discussion of the problem of the availability and evaluation of the rehabilitation potential of patients with Rett syndrome are analyzed.

Recently, the problem of the disease of children with autism spectrum diseases is becoming increasingly acute. Interestingly, when assessing the condition of sick children as "mental retardation", JL Down noted at the same time their special look — expressive eyes, "in which in the minutes of enlightenment a clear, deep mind is visible". It has now become clear that autism is not a separate disorder with the sole cause of the disease. In spite of the fact that "defits are serious enough to cause violations in personal, family, social, educational, professional or other important spheres of functioning", "people in the spectrum demonstrate a full range of intellectual functioning and language abilities". Among disorders that have been included in the MKH-10 in the autism spectrum, Rett syndrome plays a special role, described for the first time by the Austrian pediatrician A. Rethett in 1965. The significant difference between the definitions of this syndrome in various authors is the difference in the assessment of the state of intellectual development of girls from Rett syndrome. Thus, the question of the possibility of communicating with patients with Rett syndrome, their ability to study, the morbidity of this disease and, in the end, the achievement of patients with Rett's syndrome, a decent quality of life, determine the relevance of the topic of our study. The object of the study is the disease of the autistic spectrum. The subject of research is the rehabilitation potential of patients with Rett syndrome. The purpose of the study is to determine the availability of rehabilitation potential in patients with Rett syndrome and its developmental factors. Recent publications suggest that the etiopathogenesis of this disease is not limited to genetic disorders — genetic mutations affect the function of the immune system, causing a specific immunodeficiency due to which chronic herpesvirus encephalitis occurs, leading to loss of the myelin sheath of neurons, causing a significant degree of clinical picture of the disease. These data allow us to predict the possibility of developing effective etiopathonically-determined treatment methods. Despite the fact that patients with Rett syndrome are traditionally found to be hard-nosed, some studies indicate their ability to learn and support learning outcomes over time. Our observations covered 7 girls aged 2 to 13 from different regions of Ukraine for 3 years. It is interesting to observe the ability of patients with Rett syndrome to make choices, make their own decisions. They can indicate by their eyes what clothing they want to wear, what kind of toy they like, which color of the thread is better to choose for warping a scarf, and so on. Among the methods of communication, it is important to combine visual and tactile contacts with simultaneous influence on the auditory analyzer with the help of music therapy, because such patients were, according to our observations, very sensitive to the perception of melodies, they have a well-developed sense of rhythm. In this, our observations coincide with the data of scientific literature. Patients with Rett syndrome like

games in which to do rhythmic actions, tap rhythmic sounds on various instruments, etc. Our researches confirm the data of the sources of scientific literature of recent years about the potential curility of patients with Rett syndrome and their significant rehabilitation potential. The proper attitude of the microsocial environment, ongoing developmental activities and attention to the inner world of patients with Rett syndrome are factors in the development of rehabilitation potential and the basis for ensuring the quality of life of such patients.

References

1. *Bashyna V. M.* Autyzm v det·stve [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.psychiatry.ru/lib/1/book/2/chapter/22
2. *Bleykher V. M., Kruk Y. V.* Tolkovyy slovar' psykhyatrycheskykh termynov, 1995 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: hhttps://vocabulary.ru/slovari/tolkovyi-slovar-psihiatricheskih-terminov.html
3. *Bordylyuk A. A.* Syndrom Retta u detey: symptomy, lechenye [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: https://doctor-neurologist.ru/author/bordylyuk-a-a
4. *Dety* s syndromom Retta [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: https://www.e-reading.club/bookreader.php/99494/Deti_s_sindromom_Retta.html
5. *Kolyadenko N. V.* Etiopatohenetychni osnovy rozvytku reabilitatsiynoho potentsialu khvorykh na syndrom Retta / N. V. Kolyadenko, D. V. Mal'tsev, KH. S. Zhyvaho, O. O. Drevyts'ka, L. O. Fedosova // Likuval'na sprava. — № 7. — K., 2017. — S. 98–104.
6. *Latterad A.* Zhyzn' rebenka s syndromom Retta y eho blyzkykh. Lychnost' y ee okruzhenye: émotsyonal'nyy opyt [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.uhlib.ru/medicina/deti_s_sindromom_retta/p4.php
7. *Mal'tsev D. V.* Rasstroystva spektra autyzma u detey s defytsytom folatnoho tsykla / D. V. Mal'tsev. — K., 2016. — 128 s.
8. *MKB-11.* Rasstroystva autystycheskoho spektra [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.aspergers.ru/node/365
9. *Oksfords'kyy* tolkovyy slovnyk zahal'noyi medytsyny, 2002 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: https://vocabulary.ru/slovari/oksfordskii-tolkovyi-slovar-obschei-mediciny.html
10. *Syndrom* Retta: malen'kaya oshybka s bol'shymy posledstvyyamy [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: https://medaboutme.ru/zdorove/publikacii/stati/redkie_bolezni/sindrom_retta_malenkaya_oshibka_s_bolshimi_posledstviyami/?utm_source=copypaste&utm_medium=referral&utm_campaign=copypaste
11. *Hagberg B, Aicardi J, Dias K, Ramos O.* Ppohpeccypuyushchyy cyndpom autyzma, dementsyy, atakcyy y potepy tselevoho ycpol'zovanyya puk u devochek: cyndpom Petta: otchet o Z5 cluchayax. Ann Neurol 198Z; 14: 471-479.
12. *Nissenkorn A.* A Potential Life-Threatening Reaction to Glatiramer Acetate in Rett Syndrome / Nissenkorn A., Kidon M., Ben-Zeev B. // Pediatric Neurology, Volume 68, March 2017, Pages 40–43.
13. *Ronen G. M.* Rett Syndrome Turns 50: Themes From a Chronicle: Medical Perspectives and the Human Face of Rett Syndrome / Ronen G. M., Rosenbaum P. L. // Pediatric Neurology, Volume 61, August 2016, Pages 3–10.
14. *Rose S. A.* Aspects of Attention in Rett Syndrome / Rose S. A., Djukic A., Jankowski J. J., Feldman J. F., Rimler M. // Pediatric Neurology, Volume 57, April 2016, P. 22–28.
15. *Sigafoos J.* Communication intervention in Rett syndrome: A systematic review Review article / Sigafoos J., Green V. A., Schlosser R., O'eilly M. F., Lang R. // Research in Autism Spectrum Disorders, Volume 3, Issue 2, April–June 2009, Pages 304–318.

16. *Treffert D. A.* 2006. Dr. Down and "Developmental Disorders". Journal of Autism and Developmental Disabilities. 36:965-966.
17. *Treffert D. A.* 2006. Extraordinary People: Understanding Savant Syndrome. Lincoln, NE: iUniverse.com.
18. *Treffert D. A.* Rasstroystva autystycheskoho spektra: 52 hoda spustya [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: https://cwf.com.ua/ru/advice/532-autism-spectrum-disorders-52-years-later

УДК 159.9+616.07+34+364.29

В. Х. КОВАЛЕНКО
студент ІІІ курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: канд. психол. наук Т. М. Вакуліч

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСЕРТИЗА: РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Судово-психологічна експертиза, як один з видів судової експертизи, що встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки в абсолютній більшості випадків, проводиться в межах розгляду спорів у цивільному судочинстві та в кримінальних процесах. Вбачається актуальним питання ролі та значення судово-психологічної експертизи в практиці вирішення юридичних конфліктів.

***Мета дослідження*:** на основі аналітичного огляду джерел літератури, встановити роль та визначити можливості застосування психологічних експертних знань у сучасних правових відносинах осіб, зокрема, при вирішенні юридичного конфлікту.

Юридичним є конфлікт між особами, що мають різні юридичні (правові) інтереси, предметом якого є правовий статус суб'єктів. Юридичними, за своєю природою, є більшість трудових, сімейних, побутових конфліктів, якщо вони зачіпають правові (законодавчі) норми, конституцію держави, цивільні угоди, статус осіб, права та обов'язки особи.

Отже, юридичним є конфлікт між особами, що мають різні юридичні (правові) інтереси, предметом якого є правовий статус суб'єктів.

Психологічна експертиза — це одна з форм застосування спеціальних психологічних знань у цивільному судочинстві, що надає допомогу суду у вирішенні питань психологічного змісту, при цьому об'єктом експертизи є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо в слідства чи суду виниикають питання, ввирішення яких потребує синтезування спеціальних знань із різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза).

Головним завданням психологічної експертизи є визначення в підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості;
- мотивотворчих чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних властивостей.

Слід звернути увагу на те, що, коли в кримінальному процесі така експертиза, як правило, виконує допоміжну функцію, то в окремих категоріях цивільних спорів вона відіграє роль основного доказу, що є особливо актуальним у зв'язку зі внесенням наприкінці 2017 р. змін до Цивільного процесуального кодексу України, якими закріплено роль доказів в процесі та посилені права сторін щодо доказування.

Так, існує низка видів цивільних спорів, пов'язаних із недійсністю правочинів, у яких вирішення питання прямо та остаточно залежить від висновку експерта-психолога. Зокрема, Цивільний кодекс України встановлює можливість визнання недійсними правочинів, вчинених під впливом помилки (ст. 229 ЦК), під впливом обману (ст. 230 ЦК), під впливом насильства (231), під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК). Всі ці спори вимагають оцінки поведінки особи та/або її психологічного стану під час вчинення правочину.

Оскільки наслідки визнання судом правочину/договору недійсними передбачають те, що такий правочин не створюватиме юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю, реституцію (повернення кожній із сторін все, що вона одержала на виконання правочину), відшкодування збитків та/або моральної шкоди, важливість для сторін спору таких рішень, в основу яких може бути оставлений висновок експерта, важко переоцінити — адже мова, частіше за все йде про договори, що призводять до втрати цінного майна або виникнення значних фінансових зобов'язань у особи.

Основне завдання судово-психологічної експертизи в цивільному процесі полягає у визначенні в підекспертного індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, основних властивостей особистості, мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки, емоційних реакцій і станів, закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їх розвитку та специфічних ознак.

Крім цивільного судочинства, судово-психологічна експертиза видіграє важливу роль в кримінальному судочинстві.

Об'єктом дослідження судово-психологічних експертів є психологічні прояви людини, що не виходять за межі норми, тобто такі, що не викликають сумніву в її психічній повноцінності.

Судово-психологічна експертиза призначається на стадії попереднього і судового слідства в кримінальних справах тим особам, які є осудними — підозрюваним, обвинувачуваним, свідкам, потерпілим різного віку, і встановлює такі особливості психічної діяльності та їх прояви в поведінці особи, що мають юридичне значення і зумовлюють певні правові наслідки.

До підстав призначення судово-психологічної експертизи належать, зокрема, такі:

- наявність особливостей, що свідчать про надмірну неврівноваженість, емоційність, жорстокість, агресивність, покірність, навіюваність, нерішучість тощо;
- тривале перебування у стані тривоги, емоційного напруження, фрустрації;
- відставання рівня психічного розвитку від вікової норми;
- наявність хронічних або невиліковних соматичних захворювань;
- наявність конфліктних відносин з рідними і оточенням перед вчиненням самогубства;
- наявність ситуації або окремих ознак поведінки, що може свідчити про можливість вчинення злочину у стані фізіологічного афекту;
- невідповідність встановлених мотивів злочину характеру вчиненого;
- невідповідність поведінки меті й мотивам вчиненого діяння;
- відмінність поведінки обвинуваченого, свідка, потерпілого від традиційної, властивої для відповідної вікової або статевої групи людей;
- суперечності у свідченнях потерпілого, свідка, що не збігаються з характером ситуації та іншими даними.

Висновки. Як вбачається з наведених питань, експертний висновок може відігравати важливу роль у повному та об'єктивному розслідуванні кримінальної справи, а у випадках встановлення слідством та судом наявності пом'якшувальних або обтяжуючих обставин — вирішальну, що має прямий влив на встановлення межі покарання особи при винесенні вироку.

Наразі чинне законодавство дозволяє сторонам судових процесів широко використовувати експертні знання спеціалістів та долучати до експертизи незалежних фахівців.

Судово-психологічну експертизу здійснюють не лише державні спеціалізовані установи, оскільки вона не входить до переліку експертиз, що здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, — до її проведення можуть залучатися психологи, які не є працівниками спеціалізованих установ.

УДК 364+376+37.061+37.018.262

А. В. МАЛІК
студент ІІІ курсу соціальної роботи ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Н. В. Коляденко

НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

***Ключові слова*:** насильство в сім'ї, соціально-педагогічний вплив.

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі подолання і профілактики насильства над дітьми в сім'ї. В результаті проведених емпіричних досліджень автором доведено, що всі підлітки з неблагополучних сімей стикаються з тими чи іншими проявами насильства в сім'ї, що потребує відповідних соціально-педагогічних втручань. Запропоновано ряд ефективних заходів, що допоможуть дітям підвищити рівень своєї компетентності, захистити себе від жорстокого поводження з боку дорослих у власній сім'ї, сформувати в батьків чіткі поняття щодо позитивного спрямування стосунків та взаєморозуміння з дітьми та підлітками в сім'ї.

Малик А. В., студент ІІІ курса социальной работы ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Насилие над детьми в семье как социально-педагогическая проблема.**

***Ключевые слова*:** насилие в семье, социально-педагогическое воздействие.

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме преодоления и профилактики насилия над детьми в семье. В результате проведения эмпирических исследований автором доказано, что все подростки из неблагополучных семей сталкиваются с какими-либо проявлениями насилия в семье, что требует соответствующих социально-педагогических вмешательств. Предложен ряд эффективных мероприятий, которые помогут детям повысить уровень своей компетенции, защитить себя от жестокого обращения со стороны взрослых в собственной семье, сформировать у родителей четкие понятия в отношении

позитивного восприятия отношений и взаимопонимания с детьми и подростками в семье.

Malik A. V., student of the third course of social work PrAT "VNZ "MAUP". **Violence against children in the family is a socially-pedagogical problem.**

***Keywords*:** nasilyie in the seed, social and pedagogical effect.

***Annotation*.** One of the pressing problems facing modern Ukrainian society is overcoming and preventing any manifestations of violence against children and youth. Violence in the family is an urgent problem of the present. In Ukraine, the problem of violence against women and children in the family for a long time was not the subject of special studies of sociologists, psychologists and social workers. However, the practice of recent years proves the conceptual understanding of this issue at the state level. This is evidenced by the adoption of a legislative framework and the creation of crisis centers for those who suffer from domestic violence. In a society oriented to high universal values, it is impossible to be tolerant of the ill-treatment of children, despise their interests, since it has grave social consequences: socially disadapted, ill-educated individuals are formed, and, most importantly, violence brings about the same cruelty. The work of the social pedagogue is aimed at stabilizing family ties, which includes the normalization of relations between spouses, between parents and children, the relations of all family members with the environment. Object of research: domestic violence as a social problem.

***Subject of research*:** factors of pedagogical influence of social pedagogue on the family, in which violence against children occurs. The purpose of the study: to carry out a theoretical and methodological analysis of the problem of domestic violence, to empirically investigate the situation with regard to the ill-treatment of children in the family, and to determine the factors of pedagogical influence of the social pedagogue on the family in which violence against children occurs. The problem of violence against children for a long time kept the form of a psychologically closed topic, which really exists and needs to be solved, but does not receive the status of a socially recognized and scientifically researched issue. Modernity draws the attention of society to the problem of violence and the psychological consequences for the subject associated with it. The pedagogical environment of the child's development is created in the process of family education, depending on the type of family. Modern families are diverse, and from what the child lives in, depends on the content of the process of forming her personality, the mechanisms of family socialization. Important in social pedagogy is the question of the typol-

ogy of families on the basis of analysis of the effects of the impact on the formation of social skills of the child. Conditional families are divided into safe and disadvantaged. A well-off family creates mental comfort, rescues from neural overloads not only adults, but also children. In a normal family atmosphere, the child grows benevolent, humane, calm and optimistic. It forms such valuable social qualities as kindness, mutual help, sense of confidence, happiness. From the point of view of social work, the most attention from social services needs families who need social and psychological and social-pedagogical assistance, namely, dysfunctional families. Disadvantages include families who have completely or partially lost their educational opportunities for one reason or another. As a result, in such families objectively or subjectively unfavorable conditions for the upbringing of the child. A special group of dysfunctional families is made up of families that seem to be well-off, but admit of serious mistakes in family upbringing. Mistakes in the system of upbringing of such a family are stable and consist in the lack of requirements for the child, lack of control by the parents on the behavior and success of the child, excessive parenting love, excessive severity of education, the lack of consideration of the age and individual psychological characteristics of the child. All these disadvantages negatively affect the socialization of the child. In addition, there are indicators of intra-family life, which create a negative emotional and psychological microclimate of the family. Born in such conditions, a child is characterized by a negative attitude towards the family, lack of need for communication with parents, conflict, negative attitude to society, isolation, inadequate self-esteem. Social pedagogue must remember that the parameters of identifying a particular disadvantaged family and the consequences of its education have many common features, regardless of the nature of disadvantage. Parents in such families need skilled social, social and methodological assistance. Children from such families do not have the necessary conditions for full development and require the attention of all social institutions of society. Organization of methodical assistance to parents (if they have a desire to use it, carries out a social teacher, a school on the basis of formation of relations of cooperation, mutual assistance, mutual understanding. Results of own research. We conducted an empirical study - a survey of students 8-9 grades Sumy Specialized School-III levels № 25. For research students selected teens from different categories of disadvantaged families (about used definitions of categories of disadvantaged families social teacher schools). The group consisted of 12 students, aged 14–15 years. Among them are 7 girls and 5 boys. In the study, we used Rene Gill's questionnaire to identify the problem moments and possible difficulties that children experience. According to the survey results, we were able to detect the state of domestic violence among adolescents living in disadvantaged families. The findings indicate that adolescent students are familiar with the rights of children and the legal basis for domestic violence. However, empirical evidence suggests there are problems also studied adolescents with parents and the lack of constructive solutions to disputes with them. It turned out that all examined students who are classified as dysfunctional families reported that their families have the problem of abuse. None of the investigators found that they would confirm that

violent actions against the child in the family are absent. Therefore, it is important for social pedagogues to carry out educational work among parents about the problems of family violence, to facilitate the preparation of young people for family life, to provide advisory assistance to families of this category. The work of a social educator should be oriented towards the stabilization of family ties, which includes the normalization of relations between spouses, between parents and children, the relationships of all family members with the environment. Taking into account the results of our research, we have developed methodological recommendations for a social teacher of a comprehensive institution, a pamphlet for parents and a training for practical psychologists, social teachers, teachers, educators for further work with families. In the formative experiment, we have planned a number of measures that will help children to increase their competence, protect themselves from abuse by adults in their own families, and formulate precise concepts for parents about the positive direction of relationships and understanding with children and adolescents in the family. According to the results of the work, we can confidently say that we have had a two-way impact on both parents and children. The results of the study indicate that the communication and interaction of parents with children in families has improved significantly.

Однією з актуальних проблем, що стоять перед сучасним українським суспільством, є подолання і профілактика будь-яких проявів насильства щодо дітей та молоді. Насильство в сім'ї є актуальною проблемою сьогодення, незважаючи на нестачу інформації, що є достатньо для того, щоб привернути до цього явища широку увагу. Оскільки випадки насильства в сім'ї, що становлять вагому долю латентної (або прихованої) злочинності, в офіційних статистичних джерелах, зазвичай, не виділяються в окрему категорію, то скласти уяву про справжні масштаби різноманітних видів насильства в сім'ї дуже важко.

В Україні проблема насильства над жінкою та дитиною в сім'ї тривалий час не була предметом спеціальних досліджень соціологів, психологів та соціальних працівників. Нею займалися, в основному, криміналісти при вивченні злочинів, які здійснювалися в сімейно-побутовій сфері. Однак, практика останніх років доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченням цього є і прийняття законодавчої бази, і створення кризових центрів роботи з тими, хто потерпає від насильства в сім'ї.

Актуальність теми полягає в тому, що одним із показників духовного розвитку та соціальної зрілості суспільства є ставлення до дітей. В суспільстві, зорієнтованому на високі загальнолюдські цінності, неможливо бути терпимими до жорстокого поводження з дітьми, зневажання їхніх інтересів, оскільки це має тяжкі соціальні наслідки: формуються соціально дезадаптовані, малоосвічені особистості, а головне — насильство знову породжує ту ж саму жорстокість. Робота ж соціального педагога зорієнтована на стабілізацію сімейних зв'язків, яка містить у собі нормалізацію стосунків між подружжям, між батьками і дітьми, взаємин усіх членів сім'ї з оточенням.

***Об'єкт дослідження*:** насильство в сім'ї, як суспільна проблема.

***Предмет дослідження*:** фактори педагогічного впливу соціального педагога на сім'ї, в яких відбувається насильство над дітьми.

***Мета дослідження*:** здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми насильства в сім'ї, емпірично дослідити ситуацію щодо жорстокого поводження з дітьми в сім'ї та визначити фактори педагогічного впливу соціального педагога на сім'ї, в яких відбувається насильство над дітьми.

Проблема насильства над дітьми тривалий час зберігала форму психологічно закритої теми, яка реально існує і потребує вирішення, але не отримує статусу соціально-визнаного та науково-досліджуваного питання. Сучасність привертає увагу суспільства до проблеми насильства та психологічні наслідки для суб'єкта пов'язані з нею.

Сім'я являє собою малу соціальну групу, засновану на шлюбному союзі й кровному спорідненні, члени якої зв'язані спільністю побуту, взаємною допомогою, моральною відповідальністю. Цей найдавніший інститут людського суспільства пройшов складний шлях розвитку: від родоплеменних форм гуртожитку до сучасних форм сімейних відносин. Сім'я — складна багатофункціональна система, що виконує ряд взаємозалежних функцій, які в єдності забезпечують повноцінність її існування, саморозвиток та життєдіяльність як соціального інституту. Функція родини — це спосіб прояву активності, життєдіяльності її членів. Такі узагальнені визначення ми отримуємо, проаналізувавши педагогічну літературу. Згідно законодавства України визначення поняття сім'я має інші значення. В Конституції України терміни "сім'я", "члени сім'ї", "родичі", "сімейне життя", "утримання" тощо вживаються неодноразово, але без визначення змісту. В ст. 3 Сімейного кодексу України говориться: "Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства" [23].

Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" не визначає терміну "сім'я", а лише розкриває поняття "члени сім'ї — особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання". Сім'я є головним осередком в якому росте і розвивається дитина [11].

Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" визначає наступне: "молода сім'я — подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 30 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 30 років" [12].

Саме сім'я забезпечує всі необхідні потребі дитини і кожного її члена, виконуючи при цьому свої функції, що сформувалися на природній та соціальній основі. Деякі вчені зазначають, що життєдіяльність сім'ї реалізується через такі основні її функції: матеріально-економічну (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутову (забезпеченість житлом, організація побуту); репродуктивну (продовження людського роду); комунікативну (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрісімейне спілкування, стосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховну (формування особистості, передача соціального досвіду); релактивну (організація вільного часу та відпочинку) [13].

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, його природнім і найбільш стійким елементом. В сім'ї найповніше зберігаються першоознаки давніх етносів та відображаються усі етапи історичного розвитку кожного народу. Разом з тим, вона не є чимось абсолютно сталим, незмінним. Сім'я акумулює в собі всі найважливіші ознаки суспільних процесів, економічного та культурного розвитку і одночасно ніби випромінює їх у суспільство та взаємодіє з ним [13].

Велику увагу приділяють ролі сім'ї класики педагогіки, акцентуючи увагу на родинному вихованні. В. Сухомлинський вважав, що найблагороднішою роботою кожної сім'ї і родини є творення людини. А. С. Макаренко головним предметом вивчення вбачав розвиток дитини в сім'ї під впливом різноманітних факторів, у тому числі атмосфери в родині, стосунків батьків і дітей.

Отже, педагогічне середовище розвитку дитини створюється в процесі сімейного виховання, залежить від типу сім'ї. Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості, механізми сімейної соціалізації. Важливого значення в соціальній педагогіці набуває питання про типологізацію сімей на основі аналізу наслідків впливу на формування соціальних навичок дитини. Умовно сім'ї поділяються на благополучні та неблагополучні.

Благополучна сім'я створює душевний комфорт, рятує від нервових перевантажень не тільки дорослих, а й дітей. Дитина почуває себе рівноправним членом сімейного колективу: її люблять, але не балують, залучають до сімейної праці, але враховують і її особисті інтереси та потреби. В нормальній сімейній атмосфері дитина зростає доброзичливою, гуманною, спокійною та оптимістичною. В неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємодопомога, почуття впевненості, щастя. Механізми соціалізації функціонують активно — діти цінують поради і допомогу батьків, наслідують їх особистий приклад [15].

З точки зору соціальної роботи, найбільшої уваги з боку соціальних служб потребують родини, яким потрібна соціально-психологічна і соціально-педагогічна допомога, а саме, неблагополучні сім'ї. До неблагополучних відносяться сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості

через ті чи інші причини. В результаті цього, в таких родинах об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини.

До неблагополучних належать: сім'ї, де батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства (припускаються різних видів правопорушень); родини з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємостосунках між батьками, батьками та дітьми; неповні родини; сім'ї, зовні благополучні, які допускають серйозні помилки, прорахунки в системі сімейного виховання внаслідок невміння будувати правильні взаємини, низької педагогічної культури та неосвіченості [15].

Особливу групу неблагополучних сімей складають сім'ї, які зовні мають благополучний характер, але допускають серйозні помилки в сімейному вихованні. Внаслідок невміння будувати правильні взаємостосунки між членами сім'ї, низької педагогічної культури та неосвіченості батьків, їх спілкування з дітьми є формальним. Помилки в системі виховання такої сім'ї мають стійкий характер і полягають у відсутності вимог до дитини, безконтрольності з боку батьків за поведінкою та успішністю дитини, надмірній батьківській любові, надмірній суворості виховання, відсутності врахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини. Всі ці недоліки негативно позначаються на соціалізації дитини. Крім того, існують показники внутрішньо-сімейного життя, які створюють негативний емоційно-психологічний мікроклімат сім'ї. Серед них: споживацький характер ставлення до життя, негативне ставлення до праці; невідповідність морально-естетичних принципів сім'ї загальноприйнятим суспільним нормам; відсутність єдності життєвих позицій; невміння раціонально вирішувати сімейні конфлікти; негативний стиль життєвих взаємовідносин. Вихована в таких умовах дитина вирізняється негативним ставленням до сім'ї, відсутністю потреби в спілкуванні з батьками, конфліктністю, негативним ставленням до суспільства, замкненістю, неадекватною самооцінкою.

Кожна неблагополучна сім'я має свою специфіку, свій характер сімейного неблагополуччя. Соціальному педагогу необхідно пам'ятати, що параметри визначення конкретної неблагополучної сім'ї і наслідків її виховання мають багато спільних рис, незалежно від характеру неблагополуччя. Батьки в таких сім'ях потребують кваліфікованої суспільно-соціальної та методичної допомоги. Тому робота школи, соціальних служб з цими сім'ями не втрачає своєї актуальності. Діти з таких сімей не мають необхідних умов для повноцінного розвитку і потребують посиленої уваги з боку всіх соціальних інститутів суспільства. Організацію методичної допомоги батькам (якщо вони мають бажання нею скористатися, здійснює соціальний педагог, школа на основі формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, взаєморозуміння [27].

Таким чином, сім'я — це складне соціально-педагогічне явище, яке має інтегровану структуру і визначається певними соціально-педагогічними параметрами. Первинна соціалізація дитини в сімейному вихованні відбувається за допомогою психологічних механізмів, які мають суто індивідуальний ха-

рактер і залежать від типу сім'ї (благополучна – неблагополучна). Педагогічне середовище розвитку дитини створюється в процесі сімейного виховання і залежить від структури сім'ї, стилю її соціалізації, національних традицій та звичаїв виховання.

Однією з актуальних проблем, які стоять перед сучасним українським суспільством є подолання і профілактика будь-яких проявів насильства щодо особистості. Статистика свідчить, що 30–40 % всіх насильницьких злочинів відбуваються у сім'ї. За свідченнями дітей, з жорстокістю вони зустрічаються вперше у власній сім'ї, з боку батьків та старших сестер і братів; приблизно в 45–49 % сім'ях має місце насильство над дітьми. Якщо врахувати всі погрози, залякування, побиття, то практично кожна дитина хоч один раз зіштовхувалася з проявами жорстокості, тиску або насильства зі сторони своїх батьків. За визначенням Закону України "Про попередження насильства в сім'ї", який Верховна Рада України ухвалила 2001 року, насильство в сім'ї — це "будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю" [11]. Безумовно, проблема насильства в сім'ї є досить гострою для України, як і для багатьох інших країн світу. Її небезпечність полягає в тому, що прояви насильства і жорстокість в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині, а й виступають однією з передумов злочинності, дитячої безпритульності, торгівлі людьми та іншого в суспільстві. Якісний і кількісний аналіз даних із зареєстрованих випадків сімейного насильства показує наступне: насильницькі дії найчастіше відбуваються стосовно жінок і дітей; психологічне і фізичне насильства є найбільш поширеними; – ґвалтівниками найчастіше виступають родичі, а не чужі люди, тобто, насильство відбувається в родині; – потерпілі та їх родичі, як правило, не звертаються в міліцію, а шукають підтримки і допомоги в друзів (але не в родичів) чи в спеціалізованих організаціях; насильство зустрічається частіше в родинах, де шлюб зберігається заради дітей; сімейне насильство носить циклічний характер, причому замкнуте сімейне коло з залежними членами родини найчастіше є причиною відтворення його в наступних поколіннях [13].

Фізичне насильство в сім'ї — це навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень одного члена сім'ї іншому, яке може призвести чи призвело до порушення нормального стану фізичного чи психічного здоров'я або навіть до смерті постраждалого, а також до приниження його честі та гідності. Сексуальне насильство в сім'ї — це примушування до небажаних статевих стосунків у родині, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього члена сім'ї. Психологічне насильство в сім'ї — це насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю. Економічне насильство в сім'ї — це навмисні дії одного

члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право. Такі дії можуть заподіяти шкоду фізичному чи психічному здоров'ю або навіть призвести до смерті постраждалого [11].

Серед основних причин насильства в родині представники неурядових організацій, які працюють із жертвами насильства в сім'ї, виокремлюють такі: низький рівень культури в суспільстві, гендерні стереотипи; економічна криза у країні, слабка захищеність жертви з боку держави та правоохоронних органів; низький рівень особистісної культури, зловживання алкоголем і наркотиками; психічна неврівноваженість насильників; віктимна, провокаційна поведінка жертв насильства [6; 13].

Сьогодні визначають два підходи, які пояснюють причини насильства й жорстокості в сім'ї: соціологічний і психологічний. Соціологічний підхід розглядає жорстокість у сім'ї як прийняту соціокультурну зумовленість вирішення конфлікту шляхом насильства в соціальній групі. Психологічний підхід пояснюють наявністю психічних захворювань у членів родини, складними характерами, неврівноваженою поведінкою дитини або батьків, негативним власним досвідом батьків, якого вони набули в дитинстві, а також зловживання алкоголем і наркотиками.

Соціальна профілактика, згідно Закону України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", — це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу. Соціально-профілактична робота щодо жорстокого поводження з дітьми має такі форми: первинна (як загальна просвіта населення з цього явища: що воно таке, чому воно є поганим і неприйнятним, — застосовується в основному для нормальних, благополучних сімей); вторинна (де зафіксовано, чи постерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами, — це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми); третинна (з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження — як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо) [25].

Соціально-профілактична робота з батьками щодо жорстокого поводження з дітьми складається з: батьківської просвіти: права та потреби дітей, права та обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке поводження з дітьми і насильство в сім'ї: його сутність, наслідки, відповідальність; формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою).

Формами соціально-профілактичної роботи є: лекторії, батьківські університети, батьківські збори, тренінги, соціальне інспектування сім'ї, школи

батьківських почуттів та молодих батьків [26]. Одночасно необхідна соціально-профілактична робота з дітьми, змістом якої є: знання дитини про власні права у сім'ї: вміння захиститися від насильства; знання дитини про дії в кризовій ситуації; інформованість, до кого і як звертатись у подібних випадках.

Формами соціально-профілактичної роботи щодо прав дітей є: ігри, аматорські театри, міні-лекції, перегляд та обговорення відеофільмів, бесіди, розповіді, вікторини і конкурси.

Зміст соціально-профілактичної роботи з педагогами загальних навчальних закладів в аспекті протидії жорстокому поводженню з дітьми передбачає: учительську просвіту (курси підвищення кваліфікації, семінари, вчительські конференції, методичні та педагогічні ради); про права та потреби дітей, відповідальність вчителів за дітей; взаємодію вчителя з сім'єю учня, права, обов'язки і відповідальність батьків за дітей, сутність жорстокого поводження з дітьми, насильства щодо дітей в сім'ї та школі, відповідальність за них, професійна педагогічна етика, суб'єкт-суб'єктне спілкування, взаємодія суб'єктів захисту прав дітей; формування у вчителів умінь і навичок розпізнавати і виявляти жорстоке ставлення до дітей і насильство, толерантного ставлення до дітей з різних сімей, комунікативних умінь суб'єкт-суб'єктного спілкування, майстерності управління собою і ситуацією, розв'язання конфліктів раціональним способом (тренінги, семінари, рольові та ділові ігри); усунення феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, сприяння професійного зростання, психотерапевтичні сеанси, консультації психолога, покращення психологічного клімату в колективі, створення кімнати емоційного розвантаження) [9; 21].

Батьківська просвіта і просвіта вчителів повинні спиратися на їх пам'ять дитинства. Саме це сприятиме кращому розумінню дітей і перегляду поводження з ними.

Соціально-профілактична робота з дітьми щодо протидії жорстокого поводження з дітьми в дитячих установах передбачає: роз'яснення прав дітей і дорослих педагогів, медиків тощо; роз'яснення сутності жорстокого поводження і насильства та навчання звертанню щодо їх проявів в установи, організації, за телефонами довіри.

Зміст соціально-профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми в дитячих колективах становить: формування толерантності в сім'ї, мікросередовищі, школі; просвіта про права дітей, суб'єктів їх захисту; формування вміння протистояти насильству і жорстокому поводженню; формування життєвих умінь і навичок щодо ситуації жорстокого поводження і насильства; організація предметного дозвілля і відпочинку дітей на засадах гуманізму створення умов для самовиявлення лідерів, позитивних якостей особистості; показ прикладів кращих стосунків (відеолекторії, радіо, книги, ЗМІ, життєві історії тощо) і перенесення їх на конкретні ситуації в житті дитячого колективу [16].

Отже, соціально-профілактична робота щодо сімейного насильства буде найефективнішою при формуванні педагогічної культури батьків, вихованні

моральних якостей у дітей та молоді. У свою чергу, це вимагає цілеспрямованої підготовки педагогів щодо запобігання насильству в сім'ї.

Результати власних досліджень. Нами було проведене емпіричне дослідження, — опитування учнів 8–9 класів Сумської спеціалізованої школи I–III ступенів № 25. Для дослідження обрані учні підліткового віку, з різних категорій неблагополучних сімей (використовувалася інформація про визначення категорій неблагополучних сімей соціального педагога школи). Група складалася з 12 учнів, віком 14–15 років. Серед них 7 дівчат та 5 хлопців.

Підлітковий вік був обраний для дослідження тому, що саме в цьому віці відбувається становлення людини як особистості, починають формуватися соціальні, моральні, духовні та інші установки, погляди та переконання. Відбувається зміна провідних видів діяльності. В цьому віці відбувається формування самосвідомості, навички самоуправління та самоконтролю.

В дослідженні ми використовували методику анкетування Рене Жиля, щоб виявити проблемні моменти і можливі труднощі які відчувають діти. Проводячи анкету, спрямовану на вивчення проблем насильства в сім'ї, дітям було запропоновано дати відповіді на 7 запитань. Після цього був зроблений якісний і кількісний аналіз опитування. Даний аналіз передбачав узагальнення відповідей респондентів, і їх класифікацію за однаковими відповідями. Ми рахували однакові кількісні показники, а також виділяли якісно інші відповіді які відрізнялися.

Таким чином, ми змогли виявити за результатами анкетування стан проблеми насильства в сім'ї серед дітей підліткового віку, які проживають в неблагополучних сім'ях.

Отримані результати дослідження наочно представлені на рис. 1.

Відносно того, чи існує проблема насильства в сім'ї в нашій країні, то відповіді досліджуваних нами підлітки розподілилися таким чином: 60 % дали позитивні відповіді, 15 % — негативні, 25 % — не думали про це. Даний результат свідчить про те, що учні підліткового віку ознайомлені з правами дітей та законодавчою базою про насильство в сім'ї.

Щоб визначити який саме зміст вкладають діти у поняття сімейне насильство, в анкету було включено відкрите запитання: "Які типи насильства, на Вашу думку, найбільш поширені в нашому суспільстві?" Результати дослідження щодо поширеності типів насильства представлені на рис. 2.

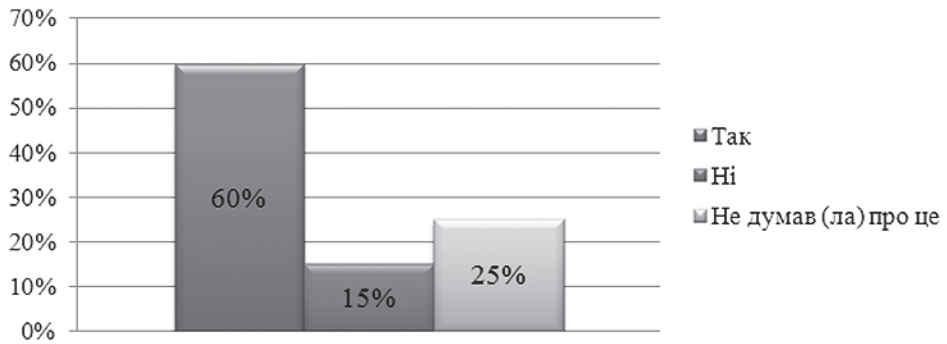

Рис. 1. **Визначення рівня інформованості учнів про існування проблеми насильства в країні**

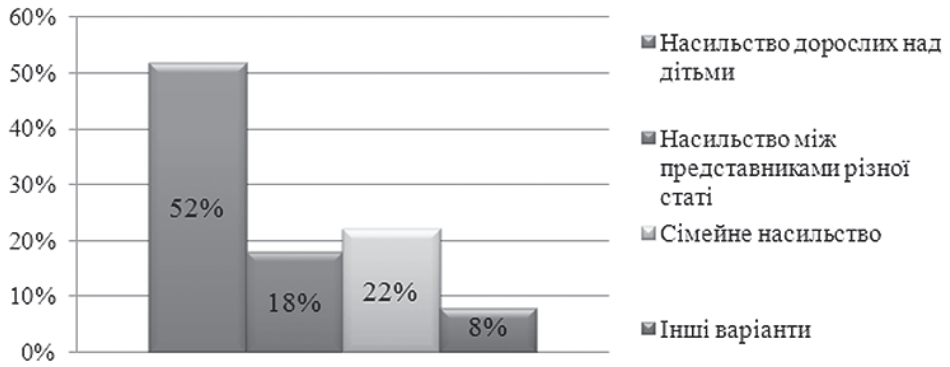

Рис. 2. **Поширеність типів насильства в нашому суспільстві, на думку досліджуваних підлітків**

Зауважимо, що учні відмітили те, що вони інформовані про проблеми насильства в сім'ї, найбільші кількості відповідей набрали 1 та 3 варіанти, це свідчить про те, що діти в своєму житті зіштовхувались з даною проблемою: 52 % — зазначили про насильство дорослих над дітьми; 18 % — між представниками різної статі; 22 % — сімейне насильство; 8 % — інші варіанти. Ці емпіричні дані говорять про наявність проблем досліджуваних підлітків у стосунках з батьками і відсутність конструктивного рішення в суперечках з ними.

Щоб визначити прояви жорстокості і насильства у сім'ях самих учнів, провели опитування, результати якого відображено на рис. 3.

Виявилося, що всі досліджувані учні, які належать до категорії неблагополучних сімей, зазначили те, що в їх сім'ях є проблема жорстокого поводження: 84 % — позитивні відповіді, 16 % — відчули утруднення при відповіді. Не знайшлося жодного з досліджуваних, які б підтвердили, що насильницькі дії по відношенню до дитини в сім'ї відсутні. Отже, соціальному педагогу важливо проводити просвітницьку роботу серед батьків щодо проблем сімейного насильства, сприяти підготовці молодих людей до сімейного життя, надавати консультативну допомогу сім'ям даної категорії.

Відповідаючи на питання, про те, чи зазнавали діти різних видів насильства з боку батьків, одностайно 100 % відповіли "Так". А далі відповіді про частоту і види насильства розподілились наступним чином (рис. 4).

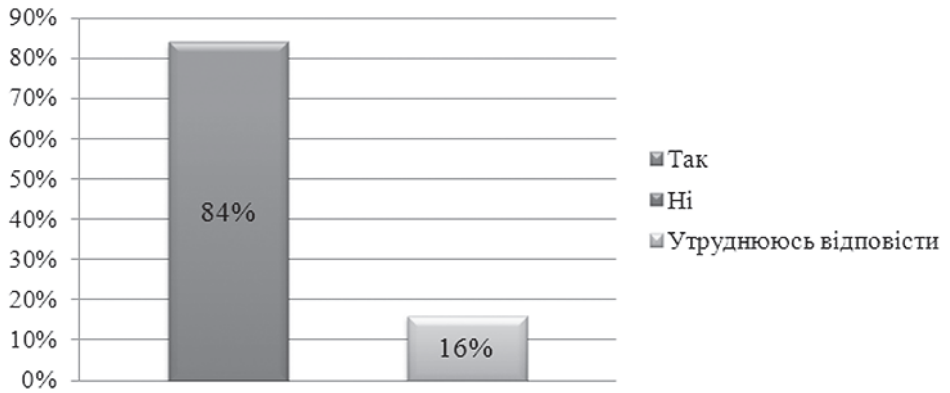

Рис. 3. **Відсотковий показник жорстокого поводження з дітьми в сім'ї**

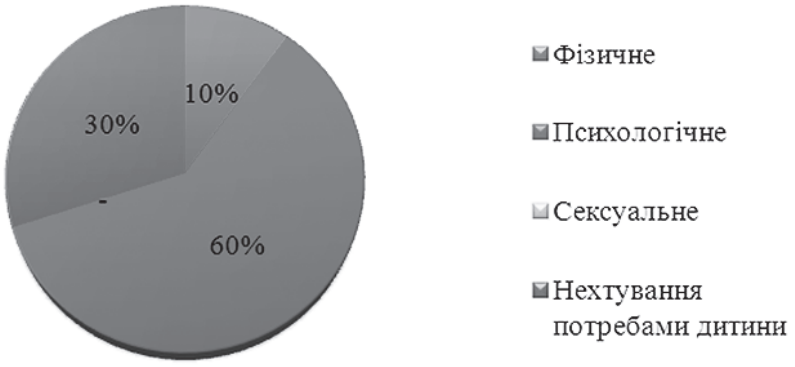

Рис. 4. **Види насильства, яких зазнали досліджувані підлітки в сім'ї**

Аналізуючи отримані дані варто зазначити, що в сім'ях сексуального насильства не виявлено. Найпоширеніший тип насильства — психологічне (60 %), нехтування потребами дитини — 30 %, фізичне — 10 %.

Варто зазначити, що діти мають проблеми в стосунках з батьками. Тому робота соціального педагога зорієнтована на стабілізацію сімейних зв'язків, яка містить у собі нормалізацію стосунків між подружжям, між батьками і дітьми, взаємин усіх членів сім'ї з оточенням.

Такі невтішні результати змушують замислитись над визначенням відсоткового показника насильницьких дій над дітьми (рис. 5.)

Опитування доводить, що насильницькі дії відносно дитини в сім'ї відбуваються декілька разів на місяць, зазначили 42 %; 33 % досліджуваних відмітили, що це відбувається кожного тижня, 17 % — кожного дня, 8 % — часто. Аналізуючи отримані дані, ми визначили, що практично кожна дитина зіштовхувалася з проявами жорстокості, тиску або насильства зі сторони своїх батьків. Ці результати потребують термінових дій з боку викладачів та соціального педагога щодо виправлення ситуацій.

Відповідаючи на питання про те, до кого б звернулися діти за допомогою при вчиненні насильства відносно них, то відповіді розподілилися так (див. рис. 6.).

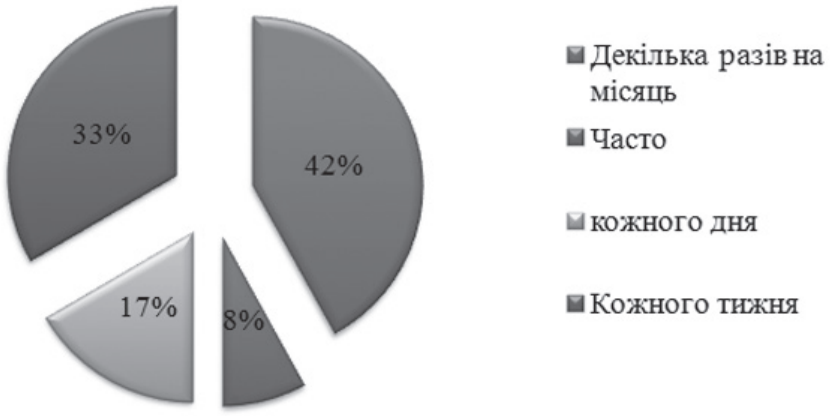

Рис. 5. **Відсотковий показник скоєння насильницьких дій над досліджуваними підлітками в сім'ї**

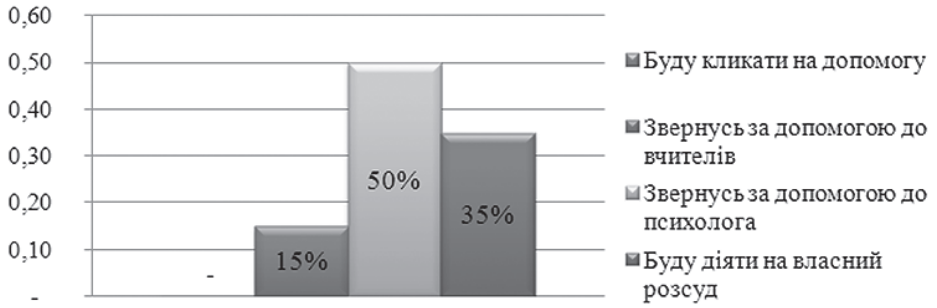

Рис. 6. **Дії дітей у випадку вчинення насильства над ними в сім'ї**

В даному питанні насторожує той факт, що вагома кількість досліджуваних — 35 %, — будуть діяти на власний розсуд, не звертаючись за допомогою до дорослих, і жоден не готовий кликати на допомогу. Тобто, діти бояться, і готові мовчки переносити жорстоке поводження: 50 % — звернеться до психолога, 15 % — до вчителів. І жоден із досліджуваних не зазначив про те, що буде кликати на допомогу.

І останнє питання стосувалося того, до кого б зверталися діти, за допомогою. Ми отримали такі результати (рис. 7).

Результати відповідей на останнє питання демонструють нам, що у досліджуваних підлітків найвища довіра до: психологічної служби — 40 %; друзів — 25 %; родичів — 15 %; вчителів — 15 %. А ось кредит довіри до правоохоронних органів є досить низьким.

Отже, провівши констатуючий експеримент, метою якого було виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, дає змогу зрозуміти ставлення батьків до дитини, до покарань та істотно доводить існуючий істотний показник психологічного та економічного типів із жорстокого поводження з дітьми в сім'ї. Саме тому, в формуючому експерименті ми запланували ряд заходів, які допоможуть дітям підвищити рівень своєї компетентності, захистити себе від жорстокого поводження з боку дорослих у власній сім'ї, сформувати в батьків чіткі поняття щодо позитивного спрямування стосунків та взаєморозуміння з дітьми та підлітками в сім'ї.

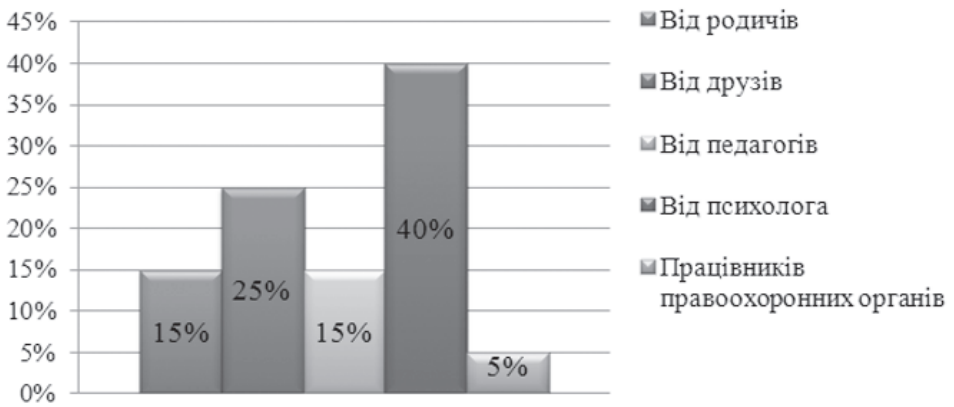

Рис. 7. **Отримання допомоги і розуміння в разі вчинення насильства над дітьми в сім'ї**

Ддля того щоб сприяти вирішенню цього болючого питання, ми розробили наступні заходи:

- Тренінг з батьками "Попередження насильства, жорстокості в сім'ї та в дитячому колективі", метою якого є поглиблення знань батьків, їх відповідальності, розуміння наслідків насильницьких дій відносно власних дітей.
- Тренінгове заняття "Жорстоке поводження з дітьми. Сімейне насилля".
- Гру "Права дитини".

Проведення тренінгу з батьками показало, що не всі вони розуміють існування проблеми насильства в сім'ї над дітьми. Більшість із них, в поняття насильства вкладають лише сексуальне насильство, не знаючи про те, що існують інші його форми. Переважна більшість ніколи не чула про те, що побиття дитини, її психологічне і емоційне гноблення, незадоволення потреб є також проявами насильства. Також ми зрозуміли і те, що батьки не володіють інформацією про захист прав дитини та існування Закону України "Про попередження насильства в сім'ї", діяльність ряду органів і структур, які захищають права дітей. Участь батьків у даному семінарі-практикумі дозволила їм глибше поглянути на існування даної проблеми, зрозуміти наслідки насильства для дитини, відповідальність за скоєння таких вчинків. Ми вважаємо, що проведення такого виду просвітницької роботи для батьків сприятиме зниженню випадків прояву насильства над дітьми в сім'ях.

Наступним заходом який було проведено для підлітків, було тренінгове заняття "Жорстоке поводження з дітьми. Сімейне насилля". Метою даного заходу було формування в учнів позиції активно захищати свої права, формувати переконання в тому, що насильство є досить поганим способом вирішення проблем, випадки якого не можна замовчувати. Наша зустріч з дітьми розпочалася з інформування про те, що саме можна вважати насильством, які це дії, що саме до них відноситься. Дана інформація виявилася для дітей особливо цікавою та корисною, не всі учні знали про різноманітність видів насильства, та їх прояви. Було обговорено не тільки проблему насильства в сім'ї, а загалом, де і в яких умовах воно може відбуватися. Діти отримали інформацію про те, що на сучасному етапі проблема насильства в сім'ї дуже гостро стоїть на державному рівні, контролюється різними державними органами, а також про те, куди можна звернутися за допомогою, щоб зупинити насильство в сім'ї.

Наступна зустріч з підлітками пройшла у формі гри на тему "Права дитини". Метою даної зустрічі було ознайомлення і нагадування прав дітей згідно Конвенції ООН "Про права дитини". Гра розпочалась з вправи "Криголам" і налаштування дітей на активну роботу. Другий етап заняття був присвячений актуалізації знань відносно прав дітей. І, як виявилось, не всі діти володіють даною інформацією. Із законодавчих актів була названа лише Конвенція ООН і Конституція України, самі права діти називали мало. Після перерозподілу груп настала активна частина роботи, діти розпочали роботу в групах відповідно до поставлених завдань, і всі вони змогли успішно виконати все,

що було їм запропоновано до опрацювання. Останні етапи заняття показали те, що підлітки змогли добре засвоїти поданий матеріал під час гри.

Останнім етапом в нашій роботі було ознайомлення батьків і дітей з проблемою насильства в сім'ї, для них було проведено спільне групове консультування на тему "Насильство в сім'ї — суспільне лихо".

Отже, за результатами проведеної роботи, ми можемо впевнено сказати про те, що ми зробили двобічний вплив як на батьків, так і на дітей. Ми гадаємо, що це сприятиме більшій відповідальності батьків за свої вчинки, а також розумінню дітьми, того що себе варто захищати і мати активну позицію відносно протистояння насильству.

Результати дослідження свідчать, що спілкування та взаємодія батьків з дітьми в сім'ях значно покращилась. Проведення інформаційно-рольового тренінгу в поєднані з вище описаною методикою виявлення дітей, які постраждали від насильства, в даній вибірці виявились значно ефективнішими за методичний матеріал констатуючого дослідження. Значно покращилися не лише кількісні показники, а й якісні, в тому розумінні, що запропонована нами методика дає можливість проаналізувати певні особистісні аспекти, дозволяє оперувати додатковою інформацією та більш глибоко дослідити міжособистісні відносини підлітка. Попередньо проведений інформаційно-рольовий тренінг підвищує ефективність методики, в комплексі вони підтверджують висунуту на початку гіпотезу.

Беручи до уваги до уваги результати нашого дослідження, нами було розроблено методичні рекомендації для соціального педагога загальноосвітнього закладу, пам'ятку для батьків та тренінг для практичних психологів, соціальних педагогів, вчителів, вихователів для подальшої роботи з сім'ями.

Висновки. Насильство в сім'ї є системою жорстокої і небезпечної поведінки, що може включати акти залякування, ізолювання і примусу. Домашнє насильство порушує багато прав тих, кого захищають міжнародні закони про права людини. Уряд відповідальний за прийняття заходів по ліквідації домашнього насильства і рівному захисту законом жертв домашнього насильства.

В результаті проведеного емпіричного дослідження встановлено, що всі досліджувані учні підліткового віку, які належать до категорії неблагополучних сімей, зазначили те, що в їх сім'ях є проблема жорстокого поводження.

Соціальний педагог повинен сприяти поширенню серед сімей знань та інформації про соціальні та сімейні стосунки, ранньому виявленню потенційно конфліктних ситуацій та вирішенню міжособистісних та внутрішньо сімейних конфліктів, виявляти факт жорстокого поводження з дитиною в сім'ї; допомагати, піклуватись та давати поради різним сторонам, причетним до випадків насильства в сім'ї, проводити для цього соціальні розслідування та приймати заходи щодо попередження випадків жорстокого поводження з дітьми, займатись стосовно цього явища профілактичною роботою, на трьох рівнях, як вже зазначалось вище. Соціальний педагог має володіти необхідним переліком правових знань, щоб мати змогу допомагати у вигляді консультацій своїм клієнтам.

Список використаних джерел

1. *Абдель-Хаді Н.* Дитина та її права: система дотримання прав людини в сім'ї та стратегії запобігання дитячим психологічним травмам / Н. Абдель-Хаді // Психолог. — 2004. — № 3–4. — С. 5–10.
2. *Алексеева Л. С.* О насилии над детьми в семье / Л. С. Алексеева // Социологические исследования. — 2003. — № 4. — С. 24–25.
3. *Алексеева Л. С.* Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучне: науч.-метод. пособие / Л. С. Алексеева. — М.: МГУ, 2000. — 136 с.
4. *Балакірєва О.* Права дітей в Україні / О. Балакірєва, О. Бабак // Соціальна політика і соціальна робота. — 2001. — № 1. — С. 3–8.
5. *Бондаровська А.* Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству / А. Бондаровська. — К.: СДМ-Студіо, 1999. — 64 с.
6. *Бузук К. І.* Громадська програма запобігання насильству в сім'ї / К. І. Бузук. — Львів: Гармонія, 2004. — 95 с.
7. *Гайдаренко Н. В.* Психологические последствия жестокого обращения с детьми / Н. В. Гайдаренко, Н. Д. Ярославцева. — М.: Психология и Педагогика, 1994. — 138 с.
8. *Дитинство* в Україні: права, гарантії, захист: зб. документів. — Ч. ІІ. — К.: АТ "Вид-во "Столиця", 1998. — 292 с.
9. *Дмитренко Н. И.* Предотвращение домашнего насилия: метод. рекомендации / Н. И. Дмитренко, Н. В. Тропин, П. А. Власов. — Днепропетровск: Днепропетровский юрид. ин-т МВД Украины, 2001. — 50 с.
10. *Забадыкина Е. В.* Пометки социальному работнику. Основные сведения о насилии в семье / Е. В. Забадыкина // Социальные работники за безопасность в семье. — 1999. — № 2. — С. 138–142.
11. *Закон* України "Про попередження насильства в сім'ї" від 15 листопада 2001 року № 2789-ІІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
12. *Закон* України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 21 серпня 2001 р. № 2558-ІІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
13. *Капська А. Й.* Соціальна робота: психологічний аспект: навч. посіб. / А. Й. Капська. — К.: Центр навч. літ., 2004. — 352 с.
14. *Конт Р.* Сексуальное насилие над детьми / Р. Конт. — М.: Просвещение, 1994. — 230 с.
15. *Кравченко Т.* Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах / Т. Кравченко // Соціальна психологія. — 2006. — № 2. — С. 142–150.
16. *Мансудов Р. П.* Защита от насилля в семье: проблема, разработчики и запуск комплексной социальной технологи / Р. П. Мансудов, Т. М. Кимер // Социальные работники за безопасность в семье. — 1999. — № 4. — С. 84–89.
17. *Мельник Ю. В.* Надання допомоги дітям — жертвам насильства / Ю. В. Мельник, С. В. Шаргородський // Психологічна газета. — 2007. — № 8. — С. 9–20.
18. *Мінакова К.* Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки — жертви сімейного насилля / К. Мінакова // Соціальна педагогіка. — 2005. — № 2. — С. 43–47.
19. *Онищенко Ю. В.* Насильство в сім'ї: стан та проблеми / Ю. В. Онищенко // Педагогіка толерантності. — 2001. — № 3–4. — С. 39–47.
20. *Перепелиця М. П.* Державна молодіжна політика в Україні / М. П. Перепелиця. — К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. — 242 с.
21. *Савчук О. М.* Об'єктивізація впливу тренінгу асертивності на психологічний стан жінок, які зазнали насильства / О. М. Савчук // Практ. психологія та соціальна робота. — 2003. — № 6. — С. 74–76.

22. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори / В. О. Сухомлинський. — К.: Просвіта, 1992. — 321 с.
23. *Сафонова Т. Я.* Жесткое обращение с детьми / Т. Я. Сафонова // Практична психологія та соціальна робота. — 2007. — № 2. — С. 17–29.
24. *Сімейний* Кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14
25. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. М. Трубавіна. — К.: ДЦССМ, 2002. — 132 с.
26. *Хархан О.* Стосунки батьків, дітей, та їх вплив на поведінку підлітків / О. Хархан // Соціальна психологія. — 2003. — № 4. — 139–142 с.
27. *Шахрай В. М.* Технології соціальної роботи / В. М. Шахрай. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 464 с.

Referenses

1. *Abdel-Khadi N.* Dytyna ta yiyi prava: systema dotrymannya prav lyudyny v sim'yi ta stratehiyi zapobihannya dytyachym psykholohichnym travmam / N. Abdel-Khadi // Psykholoh. — 2004. — № 3–4. — S. 5–10.
2. *Alekseeva L. S.* O nasylyy nad det'my v sem'e / L. S. Alekseeva // Sotsyolohycheskye yssledovanyya. — 2003. — № 4. — S. 24–25.
3. *Alekseeva L. S.* Nasylye v sem'e: s cheho nachynaet·sya semeynoe neblahopoluchne: Nauchno-metodycheskoe posobye / L. S. Alekseeva. — M.: MHU, 2000. — 136 s.
4. *Balakiryeva O.* Prava ditey v Ukrayini / O. Balakiryeva, O. Babak // Sotsial'na polityka i sotsial'na robota. — 2001. — № 1. —S. 3–8.
5. *Bondarovs'ka A.* Shcho my mozhemo zrobyty, shchob zapobihty domashn'omu nasyl'stvu / A. Bondarovs'ka. — K.: SDM-Studio, 1999. — 64 s.
6. *Buzuk K. I.* Hromads'ka prohrama zapobihannya nasyl'stvu v sim'yi / K. I. Buzuk. — L'viv: Harmoniya, 2004. — 95 s.
7. *Haydarenko N. V.* Psykholohycheskye posledstvyya zhestokoho obrashchenyya s det'my / N. V. Haydarenko, N. D. Yaroslavtseva. — M.: Psykholohyya y Pedahohyka, 1994. — 138 s.
8. *Dytynstvo* v Ukrayini: prava, harantiyi, zakhyst: Zbirnyk dokumentiv. — CH. II. — K.: AT "Vydavnytstvo "Stolytsya", 1998. — 292 s.
9. *Dmytrenko N. Y.* Predotvrashchenye domashneho nasylyya: Metodycheskye rekomendatsyy / N. Y. Dmytrenko, N. V. Tropyn, P. A. Vlasov. — Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskyy yurydycheskyy ynstytut MVD Ukrayny, 2001. — 50 s.
10. *Zabadykyna E. V.* Pometky sotsyal'nomu rabotnyku. Osnovnye svedenyya o nasylyy v sem'e / E. V. Zabadykyna // Sotsyal'nye rabotnyky za bezopasnost' v sem'e. — 1999. — № 2. — S. 138–142.
11. *Zakon* Ukrayiny "Pro poperedzhennya nasyl'stva v sim'yi" vid 15 lystopada 2001 roku № 2789-III [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.rada.gov.ua
12. *Zakon* Ukrayiny "Pro spryyannya sotsial'nomu stanovlennyu ta rozvytku molodi v Ukrayini" vid 21 serpnya 2001 roku № 2558-III [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.rada.gov.ua
13. *Kaps'ka A. Y.* Sotsial'na robota: psykholohichnyy aspekt: Navchal'nyy posibnyk / A. Y. Kaps'ka. — K.: Tsentr navchal'noyi literatury, 2004. — 352 s.
14. *Kont R.* Seksual'noe nasylye nad det'my / R. Kont. — M.: Prosveshchenye, 1994 — 230 s.
15. *Kravchenko T.* Vykhovnyy potentsial sim'yi v suchasnykh umovakh / T. Kravchenko // Sotsial'na psykholohiya. — 2006. — № 2. — S. 142–150.

16. *Mansudov R. P.* Zashchyta ot nasyllya v sem'e: problema, razrabotchyky y zapusk kompleksnoy sotsyal'noy tekhnolohy / R. P. Mansudov T. M. Kymer // Sotsyal'nye rabotnyky za bezopasnost' v sem'e. — 1999. — № 4. — S. 84–89.
17. *Mel'nyk YU. V.* Nadannya dopomohy dityam — zhertvam nasyl'stva / YU. V. Mel'nyk, S. V. Sharhorods'kyy // Psykholohichna hazeta. — 2007. — № 8. — S. 9–20.
18. *Minakova K.* Osnovni sotsial'no-pedahohichni ta psykholohichni kharakterystyky zhinky — zhertvy simeynoho nasyllya / K. Minakova // Sotsial'na pedahohika. — 2005. — № 2. — S. 43–47.
19. *Onyshchenko YU. V.* Nasyl'stvo v sim'yi: stan ta problemy / YU. V. Onyshchenko // Pedahohika tolerantnosti. — 2001. — № 3–4. — S. 39–47.
20. *Perepelytsya M. P.* Derzhavna molodizhna polityka v Ukrayini / M. P. Perepelytsya. — K.: Ukrayins'kyy instytut sotsial'nykh doslidzhen', 2001. — 242 s.
21. *Savchuk O. M.* Ob'yektyvizatsiya vplyvu treninhu asertyvnosti na psykholohichnyy stan zhinok, yaki zaznaly nasyl'stva / O. M. Savchuk // Praktychna psykholohiya ta sotsial'na robota. — 2003. — № 6. — S. 74–76.
22. *Sukhomlyns'kyy V. O.* Vybrani tvory / V. O. Sukhomlyns'kyy. — K.: Prosvita, 1992. — 321 s.
23. *Safonova T. YA.* Zhestkoe obrashchenye s det'my / T. YA. Safonova // Praktychna psykholohiya ta sotsial'na robota. — 2007. — № 2. — S. 17–29.
24. *Simeynyy* Kodeks Ukrayiny [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14
25. *Trubavina I. M.* Sotsial'no-pedahohichna robota z neblahopoluchnoyu sim'yeyu / I. M. Trubavina. — K.: DTSSSM, 2002. — 132 s.
26. *Kharkhan O.* Stosunky bat'kiv, ditey, ta yikh vplyv na povedinku pidlitkiv / O. Kharkhan // Sotsial'na psykholohiya. — 2003. — № 4. — 139–142 s.
27. *Shakhray V. M.* Tekhnolohiyi sotsial'noyi roboty / V. M. Shakhray. — K.: Tsentr navchal'noyi literatury, 2006. — 464 s.

УДК 159.9+162

МИРЗЕЗАДЕ ОРХАН МЕХДИ ОГЛЫ
студент кафедры психологии ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Научный руководитель: д-р мед. наук, доцент Коляденко Н. В.

ЭФФЕКТ БАРНУМА-ФОРЕРА

Почему люди верят в гороскопы и астрологию? Одно из объяснений заключается в том, что интерпретации, которые они предоставляют, являются "истинными" практически для каждого читателя. Они верны, потому что состоят из нечетких положительных обобщений с высокой допустимой валидностью, но предположительно выведены специально для названного лица. Это явление получило название "Эффект Барнума-Форера". Интерес к данной теме связан с распространенностью данного феномена и обусловливает ***актуальность*** нашего исследования.

Цель нашей работы — на основе теоретического анализа научной литературы изучить психологические механизмы возникновения эффекта Барнума-Форера.

Эффект Барнума был одним из самых исследуемых в течение почти 30 лет (также известен как эффект Форера). Это явление происходит, когда люди положительно оценивают приведенные характеристики, потому что они якобы получены от процедуры научного изучения личности. Другими словами, люди становятся жертвами ложного изучения личности. Они принимают обобщения, которые справедливы и применимы почти для всех, но кажутся особенно правдивыми для отдельно взятого человека.

Как писал сам Б. Р. Форер в своей статье: "Наличие двух глаз является характеристикой всех позвоночных животных, следовательно, не является дифференцирующим фактором. В сущности, каждая психологическая черта может наблюдаться в некоторой степени для всех". Оценки личности могут быть, а зачастую и являются таковыми, в таких общих терминах, что они бессмысленны в контексте объяснения поведенческих реакций человека. Или они могут иметь "универсальную юридическую силу" и применяться практически ко всем.

Для характеристики какого-либо конкретного человека указание тех черт, которые он демонстрирует, является бессмысленной процедурой. Уникальность индивида, как подробно объясняет Allport, заключается в относительной важности различных личностных черт в определении его поведения и в относительной величине этих признаков, по сравнению с другими людьми. Таким образом, индивид представляет собой уникальную конфигурацию ха-

рактеристик, каждая из которых может быть найдена практически в любом другом человеке, но в различной степени.

Более 60 лет назад Росс Стагнер дал группе менеджеров по персоналу личностный тест, но вместо того, чтобы подсчитать его и дать им фактические ответы, он дал каждому из них фиктивную характеристику в форме утверждений, полученных из гороскопов. Затем каждому менеджеру было предложено прочитать получившиеся результаты (предположительно полученные от него из "научного" теста) и решить, насколько точна оценка. Более половины испытуемых подтвердили поразительную точность полученных данных, и очень небольшая часть участников эксперимента не согласилась с полученными личностными характеристиками.

В следующем году профессор Бертрам Р. Форер дал индивидуальные тесты своим ученикам, но проигнорировал их ответы и дал каждому ученику одинаковые оценки, якобы полученные путем исследования. Первыми тремя утверждениями были: "Вам очень нужно, чтобы другие люди любили и восхищались вами", "У вас есть склонность критически относиться к самому себе", "У вас много возможностей, которые вы не задействовали в свою пользу".

Затем было предложено дать оценку описанию от 0 до 5, где 5 означало, что человек считает, что описание было "отличной" оценкой, а 4 — что оценка была "хорошей". Средняя оценка класса составляла 4,26.

Немного позже Б. Р. Форер провел похожий эксперимент, но описание личности составляли уже 13 фраз, позаимствованные из популярных гороскопов. Профессор представил респондентам следующие описания:

- Вы очень нуждаетесь в том, чтобы другие люди любили и восхищались вами.
- Вы довольно самокритичны.
- У вас есть много скрытых возможностей, которые вы так и не использовали себе во благо.
- Хотя у вас есть некоторые личные слабости, вы в общем способны их нивелировать.
- Дисциплинированный и уверенный с виду, на самом деле вы склонны волноваться и чувствовать неуверенность.
- Временами вас охватывают серьезные сомнения, приняли ли вы правильное решение или сделали ли правильный поступок.
- Вы предпочитаете некоторое разнообразие, рамки и ограничения вызывают у вас недовольство.
- Также вы гордитесь тем, что мыслите независимо; вы не принимаете чужих утверждений на веру без достаточных доказательств.
- Вы поняли, что быть слишком откровенным с другими людьми — не слишком мудро.
- Иногда вы экстравертны, приветливы и общительны, иногда же — интровертны, осторожны и сдержанны.
- Некоторые из ваших стремлений довольно нереалистичны.
- Одна из ваших главных жизненных целей — стабильность.

- Практически все респонденты дали положительную оценку приведенным характеристикам.

Объяснение такого феномена лежит в основе интереса к своей собственной личности. Люди, даже те, которые критично относятся к психологии, любят слушать, что о них думают другие. Практически каждому из нас интересно было бы послушать, какие личностные качества и способы поведения можно обнаружить научным путем. Люди склонны принимать характеристики в отношении себя пропорционально их желанию, чтобы утверждения были правдивыми, а не пропорциональными эмпирической точности претензий, измеряемых каким-либо не субъективным стандартом. Это подтверждает еще один принцип оценки личности — принцип "Поллианны", который предполагает, что существует общая склонность воспринимать положительные описания или характеристики чаще, чем отрицательные.

В 2011 г. исследование было повторено с заявлениями, измененными таким образом, что характеристики касались не людей, а целых предприятий и организаций. Результаты были схожими, и было предположено, что люди антропоморфизируют организации, в которых они работают.

Исследования показывают, что люди с большей вероятностью верят в астрологию, если им представлены персональные гороскопы, которые описывают их в положительном свете. Кроме того, люди с большей вероятностью принимают отрицательные оценки самих себя, если они исходят от лиц, которые представлены, как профессионалы высокого уровня.

Некоторые данные свидетельствуют о том, что авторитарные и невротические личности и люди, имеющие более чем обычную потребность в одобрении, с большей вероятностью проявляют эффект Барнума-Форера.

С. Р. Снайдер и Р. Дж. Шенкель провели исследование, в котором они попросили своих учеников подготовить однородные описания для группы предметов. Эти описания были затем представлены участникам исследования под видом индивидуализированных гороскопов. В одной группе не запрашивали личную информацию вообще, во второй группе было предложено написать свой месяц рождения, в третьей группе была запрошена точная дата рождения. Исследуемые в третьей группе подтвердили, что их "гороскопы" были применимы конкретно к ним. Испытуемые из первой группы показали более низкую оценку по этому фактору.

Б. Р. Форер говорил о том, что на результаты его исследования могли повлиять несколько факторов. Прежде всего — личность самого испытуемого. Доверчивые люди склонны принимать на веру суждения практически без основательной базы. Люди с высокой тревожностью чаще всего дают положительные утверждения на подобного рода вопросы, так как боятся быть отвергнутыми группой из-за своего негативного отзыва о результатах.

Другой фактор — ситуация опроса и личность экспериментатора. Ведь здесь может иметь место другое явление — эффект Фокса, когда испытуемые дают хорошие отзывы о материале, исключительно из-за положительного отношения к лектору, учителю или исследователю. Данный эксперимент по-

вторяли очень много раз и в различных вариациях. Некоторые профессора используют его в качестве введения в курс психологии, чтобы показать важность критического мышления своим студентам. Однако результат практически всегда оставался неизменным.

В повседневной жизни эффект Барнума-Форера также имеет определеное значение. Стоит отметить, что прибыль от составления гороскопов, экстрасенсорики, гадания на картах ежегодно составляет миллионы. Именно исходя из доверчивости людей, шарлатаны по всему миру "лечат, снимают порчу и предсказывают судьбу" за немалые деньги. Интерес к своему собственному внутреннему миру, несомненно, присущ каждому, однако стоит помнить, что подобного рода "изучение" себя посредством гадалок, целителей должно поддаваться хотя бы малой доле критики и скепсиса.

Выводы. Видимо, не зря данное явление получило свое название благодаря как профессору Фореру, изучавшему его, так и известному тогда мошеннику и артисту цирка Финеасу Барнуму, которому якобы принадлежит выражение: "Каждую минуту в мире рождается один простофиля и каждому из них у меня есть что предложить".

MİRZAZAZE ORXAN MEHDİ OĞLU
PrAT "VNZ "MAUP" Psixologiya şöbəsinin tələbəsi"
Elmi məsləhətçi: dosent, dosent Kolyadenko N. V.

BARNUM-FORER EFFEKTİ

İnsanlar bürclərə və astrologiyaya (ulduz falına) nə üçün inanırlar? Bunun izahlarından biri ondan ubarətdir ki, 0nların təmsil etdikləri şərhlər demək olar ki, hər bir oxucu üçün "doğru" hesab edilir. Onlar doğrudurlar, çünki yüksək ehtimallı mötəbərliliyə malik qeyri-səlis müsbət ümumiləşdirmələrdən ibarət olsalar da, əvvəlcədən yalnız sözügedən şəxs üçün çıxarılmışlar. Bu hadisə "Barnum-Forer Effect" adını almışdır. Mövzuya olan maraq həmin fenomenin yayılması ilə əlaqədar olmaqla, bizim tədqiqatımızın ***aktuallığını*** şərtləndirir.

İşimizin məqsədini elmi ədəbiyyatın nəzəri təhlili əsasında Barnum-Forer effektinin meydana gəlməsinin psixoloji mexanizminin öyrənilməsi təşkil edir.

Barnum effekti təxminən 30 il ərzində (Forer effekti kimi də tanınır) ən çox tədqiq edilənlərdən olmuşdur. Bu hadisə, təqdim edilmiş xüsusiyyətlərin guya şəxsiyyətin elmi öyrənilməsi proseduru nəticəsində alınmış hesab olunaraq insanlar tərəfindən müsbət dəyərləndirilməsi zamanı baş verir. Başqa sözlə, insanlar əxsiyyətin yalan öyrənilməsininin qurbanı olurlar. Onlar ədalətli və demək olar ki, hamıya şamil edilə biləcək, lakin ayrıca götürülmüş bir şəxs üçün dəhə doğru görünən ümumiləşmələri qəbul edirlər.

B. R. Forer öz məqaləsində yazdığı kimi: "İki gözün mövcudluğu bütün onurğalı heyvanların xüsusiyyətidir, bununla yanaşı, fərqləndirici amil deyil. Mahiyyətcə, hər bir psixoloji xüsusiyyət müəyyən dərəcədə hamı üçün müşahidə edilə bilər". Şəxsiyyətin qiymətləndirilməsinin, ümumiyyətlə, bir şəxsin davranış reaksiyalarını izah etmək kontekstində mənasız olması mümkündür və bu tez-tez baş verir. Yaxud da onlar "universal hüquqi qüvvəyə" malik olmaqla demək olar ki, hamıya tətbiq edilə bilər.

Konkret bir insanı xarakterizə etmək üçün onun nümayiş etdirdiyi xüsusiyyətlərin qeyd edilməsi mənasız bir prosedurdur. Fərdin özünəməxsusluğu, Allport'un ətraflı izah etdiyi kimi, onun davranışının müəyyən edilməsində müxtəlif fərdi əlamətlərin digər insanlarla müqayisədə nisbi vacibliyində və bu xüsusiyyətlərin nisbi böyüklüyündədir. Beləliklə fərd, hər biri istənilən digər insanda aşkar edilə bilən, lakin müxtəlif səviyyələrdə olan cəhətlərin nadir konfiqurasiyasıdır.

60 ildən çox əvvəl Ross Stagner menecerlər qrupuna "şəxsiyyət testi" vermiş, lakin onu hesablamaq və faktiki cavab vermək əvəzinə, onların hər birinə ulduz fallarından götürülmüş iddialar formasında saxta xasiyyətnamələr vermişdi. Sonra da hər bir menecerə əldə edilmiş ("elmi" testdən alınması nəzərdə tutulan) nəticələri hesablamaq və qiymətləndirmənin nə dərəcədə dəqiq olduğunu müəyyənləşdirmək təklif edilmişdi. Cinaqdan keçirilənlərin yarıdan çoxu alınmış nəticələrin heyranedici dəqiqliyini təsdiq etmiş və təcrübə iştirakçılarının yalnəz cüzi hissəsi əldə edilən şəxsi xüsusiyyətlərlə razılaşmamışdı.

Növbəti ildə professor Bertram R. Forer öz tələbələrinə fərdi testlər verdi, onların cavablarını isə qəbul etməyərək hər tələbəyə guya tədqiqat yolu ilə əldə edilən eyni qiymətləri verdi. İlk üç iddia belə idi: "Sizə doğrudan da digər insanların sizi sevməsi və sizinlə fzxr etməsi lazımdır", "Sizdə özünüzə tənqidi yanaşmaq meyli var", "Sizin öz xeyrinizə istifadə etmədiyiniz çox imkanlarınız var".

Daha sonra təsvirin 0-dan 5-ə qədər qiymətləndirilməsi təklif edildi, burada 5 şəxsin təsvirinin "əla", 4 "yaxşı" qiymətə layiq görülməsi demək idi. Sinifdə orta qiymət 4,26 təşkil etdi.

Az sonra B. R. Forer oxşar sınaq keçirdi, ancaq şəxsin təsviri məşhur ulduz fallarından alınmış 13 ifadədən ibarət idi. Professor respondentlərə aşağıdakı təsvirləri təqdim etdi:

- Sizin digər insanların sizi sevməsinə və sizinlə fəxr etməsinə çox ehtiyacınız var.
- Sizdə kifayət qədər özünütənqid var.
- Sizin öz xeyrinizə istifadə etmədiyiniz çoxlu gizli imkanlarınız var.
- Bəzi şəxsi zəifliklərinizolmasına baxmayaraq, siz ümumiyyətlə onları düzəltməyə qadirsiniz.
- Zahirən intizamlı və inamlı olsanız da, əslində narahat olmağa və inamsızlığa meyllisiniz.
- Bəzən doğru qərar qəbul etməyinizə və ya düzgün addım atmağınıza dair ciddi şübhələrlə əhatə olunursunuz.
- Siz müəyyən dəyişiklikləri daha üstün tutduğunuz halda, çərçivələr və məhdudiyyətlər sizdə narazılıq yaradır.
- Həmçinin siz müstəqil düşünməyinizdən qürur duyursunuz; insanların kifayət qədər sübutu olmayan iddialarını qəbul etmirsiniz.

- Başqaları ilə həddən çox səmimi olmağın çox da müdrik qərar olmadığını anlamısınız.
- Bəzən ekstrovert, xoşagələn və ünsiyyətçil, bəzən isə introvert, ehtiyatlı və qapalısınız.
- Söylərinizdən bəziləri qeyri-realdır.
- Əsas həyat məqsədlərinizdən biri sabitlikdir.

Demək olar ki, bütün respondentlər bu xüsusiyyətlərə müsbət qiymət verdilər.

Bu fenomenin izahı şəxsi həyata marağın əsasında yerləşir. Hətta psixologiyaya tənqidi yanaşan insanlar da özləri haqqında danışılanları eşitməyi xoşlayırlar. Bizim demək olar ki, hər birimizə elmi yolla hansı şəxsi keyfiyyətlərin və davarınş üsullarının müəyyən edilməsinin mümkünlüyünü dinləmək maraqlı olardı. İnsanlar özləri barədə təcrübi baxımdan dəqiq və hansısa qeyri-subyektiv standartlarla ölçülən iddiaları deyil, arzularına mütənasib, gerçək iddialı xasiyyətnamələri qəbul etməyə meyllidirlər. Bu şəxsiyyətin qiymətləndirilməsinin daha bir prinsipini – mənfi təsvir və xasiyyətnamələrə nisbətən müsbət olanların daha çox qəbulu edilməsinə ümumi meylin mövcudluğunu nəzərdə tutan "Polianna" prinsipini təsdiq edir.

2011-ci ildə tədqiqat xasiyyətnamələrin insanları deyil, bütöv müəssisə və təşkilatları əhatə etdiyi məlumatlarla təkrar edildi. Nəticələr oxşar idi və ehtimal olundu ki, insanlar özlərini işlədikləri təşkilatlar kimi təmsil edirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, insanlara onları müsbət müstəvidə təsvir edən fərdi bürc falları verildikdə onlar böyük ehtimalla astrologiyaya inanırlar. Bundan başqa insanlar, onlara yüksək səviyyəli peşəkarlar kimi təqdim edilmiş şəxslərdən verilən mənfi qiymətləri də böyük ehtimalla qəbul edirlər.

Bir sıra məlumatlar təsdiq edir ki, avtoritar və nevrotik şəxsiyyətlər və bəyənilməyə adi vəziyyətdən daha çox tələbatı olan insanlar böyük ehtimalla Barnum-Forer effekti nümayiş etdirirlər.

S. R. Snayder və R. C. Şenkel tələbələrinə həmcins predmetlər qrupunun təsvirini hazırlamağı tapşırmaqla tədqiqat aparmışlar. Sonradan bu təsvirlər tədqiqat iştirakçılarına fərdiləşdirilmiş ulduz falları şəklində təqdim edilmişdi. Qrupların birində şəxsi məlumat ümumiyyətlə sorğulanmamış, ikinci qrupa özlərinin doğulduqları ayı yazmaq təklif olunmuş, üçüncü qrupdan isə dəqiq doğum tarixi sorğulanmışdı. Üçüncü qrupda tədqiq olunanlar təsdiq etdilər ki, onların "ulduz falları" konkret olaraq özlərinə tətbiq edilən olmuşdur. Birinci qrupda tədqiq olunanlar bu amil üzrə daha aşağı göstəricilər nümayiş etdirdilər.

B. R. Forer qeyd edirdi ki, onun tədqiqatının nəticələrinə bir neçə amil təsir edə bilərdi. İlk növbədə – tədqiq olunanın özünün şəxsiyyəti. Sadəlövh insanlar nəticələrə demək olar ki, əsaslı təməl olmadan belə inanmağa meyllidirlər. Yüksək həyəcanlı insanlar isə nəticələr barədə mənfi rəyinə görə qrup tərəfindən rədd edilməkdən qorxduqları üçün eyni qəbildən olan suallara daha çox müsbət təsdiqlər verirlər.

Növbəti amili sorğunun şəraiti və tədqiq olunanların şəxsiyyəti təşkil edir. Axı burada digər hadisə – tədqiq olunanların mühazirəçiyə, yaxud müəllimə və ya tədqiqatçıya müsbət münasibətlərinə görə material barədə yaxşı rəy verdikləri Foks effekti özünü göstərə bilər. Bu təcrübəni çoxlu sayda və müxtəlif dəyişikliklərlə təkrarlamışdılar. Bir sıra professorlar öz tələbələrinə tənqidi təfəkkürün vacibliyini göstərmək məqsədilə

bunu psixologiya kursuna giriş kimi istifadə edirlər. Lakin nəticə demək olar ki, həmişə dəyişməz qalmışdır.

Barnum-Forer effektinin gündəlik həyatda təsiri və vacibliyi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ulduz fallarının tərtibindən, ekstrasenslikdən və kartla fala baxmaqdan gələn gəlir bir ildə milyonlar təşkil edir. Məhz insanların inamından istifadə edən fırıldaqçılar bütün dünyada onları "sağaltmağı, nəzəri götürməyi, lənəti açmağı və taleyi öncədən söyləməyi" heç də az pul qarşılığında etmirlər. Şübhəsiz, öz daxili dünyasına maraq hər bir insana xasdır, lakin xatırlatmağa dəyər ki, belə falçıların, şəfa verənlərin köməyi ilə özünü "öyrənmələr" az da olsa tənqidə və xırda qınağa tabe olmalıdır.

Nəticələr. Təsadüfi deyildir ki, bu hadisə, onu tədqiq edən, həmin vaxtlar fırıldaqçı və sirk ifaçısı olmuş professor Fineas Barnumun sayəsində belə adlandırılmışdır. Deyilənə görə bu ifadə də ona məxsusdur: "Dünyada hər dəqiqə bir avam doğulur və onların hər birinə təklif edə biləcəyim bir şey var".

MIRZEZADE ORKHAN MEHDI OGLY
student of the Department of Psychology of PrAT "VNZ "MAUP"
Scientific adviser: M. D., associate professor Kolyadenko N. V.

THE FORER EFFECT

Why do people believe in horoscopes and astrology? One explanation is that they provide interpretation, are the "true" for almost every reader. They are true, because they consist of fuzzy positive generalizations with high allowable, its validity, but supposedly bred specifically for the person named. This phenomenon has been called "Forer effect-Forer". Interest in the topic is associated with the incidence of this phenomenon and hence the relevance of our research.

The aim of our work is based on the theoretical analysis of the scientific literature to explore the psychological mechanisms of Forer effect-Forer.

Forer effect was one of the most researched for nearly 30 years (also known as Forer effect). This phenomenon happens when people appreciate these estimates because they allegedly received from the scientific study of personality. In other words, people become victims of false personality evaluation. They take the generalizations that are valid and applicable for almost all, but seem to be especially true for the individual.

As he wrote himself, B. R. Forer in his article: "The presence of two eyes is a characteristic of all vertebrate animals, therefore, is not a differentiating factor. In essence, every psychological trait can be observed to some extent for all". Assessment of personality can be, and often are, in such general terms that they

are meaningless in the context of explaining human behaviour. Or they may have "universal legal force and apply to almost all".

To characterize any individual specifying those features that it demonstrates is a pointless procedure. The uniqueness of the individual, as explains in detail Allport is the relative importance of various personality traits in determining its behavior and the relative magnitude of these symptoms, compared to other people. Thus, the individual represents a unique configuration of characteristics, each of which can be found in almost any other person, but to varying degrees.

More than 60 years ago Ross Stagner gave group managers on staff personality test, but instead of having to calculate it and give them the actual replies he gave each of them a fake testimonial in the form of allegations received from horoscopes. Then each manager was asked to read the resulting results (presumably obtained from him of the "scientific" test) and decide how accurate score. More than half of the test subjects have confirmed the remarkable accuracy of received data, and a very small part of the experiment participants disagreed with the personal characteristics.

The following year Professor Bertram R. Forer gave individual tests to his disciples, but ignored their answers and gave every student the same evaluation, allegedly obtained through research. The first three allegations were: "you really need to get other people loved and admired you", "you have a tendency to treat critically to yourself", "you have a lot of features that you are not engaged in their favor".

Then were asked to assess the description from 0 to 5, where 5 meant that the person believes that the description was "excellent" assessment, together with 4-What score was "good". Rating class was 4.26.

A little later, B. R. Forer conducted a similar experiment, but the description of personality were already 13 phrases borrowed from popular horoscopes. The Professor presented respondents with the following description:

- You really need to have other people loved and admired you.
- You're pretty self-critical.
- You have a lot of hidden features that you did not use for their own benefit.
- Although you have some personal weakness, you generally are able to neutralize them.
- A disciplined and confident with mind, actually you tend to worry and feel unsure.
- Sometimes you cover serious doubts, whether you have taken the right decision or did the right thing to do.
- Do you prefer some variety, scope and limitations cause you dissatisfaction.
- Also you are proud of the fact that think independently; you don't take someone else's allegations at face value without sufficient evidence.
- You realize that being too candid with others — not too wisely.
- Sometimes you jekstravertny, welcoming and sociable, sometimes same-introvertny, cautious and reserved.
- Some of your aspirations quite unrealistic.

- One of your major life goals — stability.
- Almost all respondents gave a positive assessment of the listed features.

The explanation of this phenomenon lies in the basis of interest in its own personality. People, even those who are critical of the psychology, love to listen to what others think about them. Almost everyone of us would be interested to hear what personal qualities and behaviours can be detected by science. People tend to take the characteristics of concerning itself in proportion to their request that the allegations were truthful and not proportional to the empirical accuracy claims, measured by either not subjective standard. This confirms one more principle-the principle of identity "Pollyanna", which implies that there is a general tendency to perceive positive descriptions or characteristics of the more common than negative.

In 2011, the study was repeated statements changed in such a way that the specifications were not people but the enterprises and organizations. The results were similar, and it was suggested that people anthropomorphising of the Organization in which they work.

Studies show that people are more likely to believe in astrology, if submitted personal horoscopes, which describe them in a positive light. In addition, people are more likely to accept negative scores themselves, if they come from persons who are presented as high-level professionals.

Some evidence suggests that authoritarian and neurotic personality and people having more than the usual need for approval, are more likely to exhibit the Forer effect-Forer.

C. R. Snyder and R. J. Schenkel conducted a study in which they asked their students to prepare a uniform description for a group of items. These descriptions were then presented to the research under the guise of personalized horoscopes. One group did not request personal information at all, in the second group was asked to write your birth month, the third group was requested, the exact date of birth. Researched in the third group confirmed that their "horoscopes" are applicable specifically to them. Subjects in the first group showed a lower estimate for this factor.

B. R. Forer said that the results of his research could be affected by several factors. First of all, the identity of the person being tested. Credulous people tend to take on faith judgment almost without a solid base. People with high anxiety often gives positive approval on such matters, as they are afraid of rejection by the group because of its negative feedback about the results.

Another factor is the situation of the poll and the identity of the experimenter. There may be another phenomenon-effect Fox, when subjects give good feedback about the material, solely because of a positive attitude to the lecturer, teacher or researcher. This experiment was repeated so many times and in different variations. Some professors use it as an introduction to psychology course to show the importance of critical thinking to his students. However, the result is almost always remained unchanged.

The value of the Barnum effect in everyday life. It is worth noting that profit from horoscopes, extrasensory, divination on maps annually makes millions. It is

based on the credulity of people, charlatans worldwide “treat, relieve and damage predict the fate” for a lot of money. Interest to its own inner world, without a doubt, inherent to each, but it is worth remembering that this kind of “study” by psychics healers should be at least a small share of criticism and skepticism.

Conclusions. It is no coincidence that the phenomenon got its name thanks to the Professor, applied math it, and known then the fraudster and circus artist Fineasu Barnumu, who allegedly belongs to the expression: “Every minute in the world is born one dupe and each one I have have something to offer”.

УДК 159.9

Є. Р. ПАНІМАТЧЕНКО
студент ІІІ курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Н. В. Коляденко

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ САМОТНОСТІ В ДОРОСЛОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження особливостей феномену самотності в дорослому і юнацькому віці обумовлена тим, що проблема самотності є однією з найсерйозніших проблем людства, коли взаємини не складаються, не породжують ні дружби, ні любові, ні ворожнечі, залишаючи людей байдужими по відношенню один до одного. Кожна людина в своєму житті відчувала себе самотньою, і саме особистий досвід цього відчуття спонукав до поглибленого вивчення даного феномену. Даною проблематикою в психологічній літературі займались А. В. Мудрик, І. С. Кон, Р. С. Немов, Ф. Зімбардо, Дж. Янг, З. Фрейд, Е. Фромм, Б. Міюсковіч. У даній роботі був зроблений акцент на досліджуванні виявлення факторів самотності, емоційних реакцій, пережитих самотніми людьми, виявлення способів реагування людини на власне відчуття самотності, визначення типу самотності (хронічне, ситуативне, минуще), виявлення способів подолання виниклого почуття самотності, порівняльний аналіз поведінки старшокласників та дорослих, порівняльний аналіз чоловічої і жіночої самотності. Самотність — одна з найскладніших для сучасної людини психологічних проблем. Буває, що зовні благополучна людина, яка реалізувалася й у професійній діяльності, і в своїх соціальних відносинах, відчуває себе, тим не менш, самотньою і нікому не потрібною.

Метою нашого дослідження є виявлення психологічних особливостей відчуття самотності в юнацькому та дорослому віці.

Для проведення емпіричних досліджень були використані валідні методики, зокрема: Методика вимірювання самотності Д. Рассела, М. Фергюсона, Методика визначення самооцінки.

В дослідженні взяли участь 52 старшокласники — відібрані рандомізованим чином учні 11 класу середньої загальноосвітньої школи № 259 м. Києва, серед яких 27 хлопців і 25 дівчат. Результати дослідження рівня переживання почуття самотності за методикою Д. Рассела, М. Фергюсона представлені в таблиці 1.

За методикою Д. Рассела та М. Фергюсона ми виявили, що ранньому юнацькому віку притаманний переважно низький рівень переживання самотності. Це свідчить про те, що більшість старшокласників (69,2 % досліджува-

Таблиця 1

Результати дослідження самотності в старшокласників за методикою Д. Рассела, М. Фергюсона

Рівні переживання почуття самотності	Юнаки		Дівчата		Всього	
	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%
Низький	19	70,4	17	68,0	36	69,2
Середній	6	22,2	7	28,0	13	25,0
Високий	2	7,4	1	4,0	3	12,0
Всього	27	100	25	100	52	100

них) переживають самотність дуже рідко, у виключних життєвих ситуаціях, або це почуття їм взагалі невідоме. Середній рівень переживання самотності притаманний 25,0 % досліджуваних респондентів. Старшокласники цієї групи переживають самотність інколи, за певних ситуацій. Високий рівень переживання почуття самотності властивий 12,0 % досліджуваних осіб раннього юнацького віку. Такі особи переживають самотність часто і гостро, а, отже, потребують відповідної психокорекційної допомоги.

Результати дослідження самооцінки старшокласників представлені в наступній таблиці 2.

Таблиця 2

Результати дослідження самооцінки старшокласників

Рівень самооцінки	Юнаки		Дівчата		Всього	
	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%
Адекватна	12	44,4	11	44,0	23	44,2
Завищена	10	37,0	9	36,0	19	36,5
Неадекватно завищена	2	7,4	4	16,0	6	11,5
Неадекватно занижена	3	11,2	1	4,0	4	7,8
Всього	27	100	25	100	52	100

Найбільший відсоток (44,2 %) досліджуваних юнаків та дівчат мають адекватну самооцінку, що можна трактувати як свідчення наявності істотного позитивного зв'язку між "Я" ідеальним і "Я" реальним.

Висновки. Отримані результати дослідження показали, що психологічними чинниками суб'єктивного переживання самотності в юнацькому віці є тривожність, самооцінка, комунікабельність, агресивність.

УДК 159.9+178.9

І. В. ПОНОМАР
студент V курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Н. В. Коляденко

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Інформаційна мережа Інтернет надає великі можливості для діяльності та самовираження людини. Разом із тим, у певної категорії клієнтів використання її ресурсів забирає все більше і більше часу та стає настільки домінуючим, що згодом у них прогресує зниження здатності до вольового контролю над власною активністю у віртуальному просторі, виникає ціла низка особистих та соціальних негараздів, з'являються труднощі у комунікативній та професійній сферах, соціальна дезадаптація, що обумовлює ***актуальність теми*** нашого дослідження.

Психологічна залежність від віртуального інформаційного середовища має назву "інтернет-залежність". Особливо гостро дана проблема постає на даний час, оскільки з'являється все більше і більше гаджетів, що мають доступ до мережі Інтернет. Тарифи на користування знижуються у зв'язку з великою конкуренцією провайдерів. На даний час вони є доступними кожному пересічному громадянину України. Це стосується навіть Інтернету через мобільного оператора. Впровадження та все більше розповсюдження покриття системи 3G, яка забезпечує високу швидкість подачі інформації, робить вихід до Всесвітньої мережі можливим у невеликих містах та навіть селах. З 2006 по 2017 рр. особливу популярність у молоді мала соціальна мережа Вконтакті, але у зв'язку з прийняттям Указу Президента України № 133/2017 "Про блокування російських ресурсів" її та інші російські сайти було повністю заблоковано. Тому, все більшу популярність набирають інші соціальні мережі (Фейсбук, Інстаграм, Аск.фм), і значну кількість користувачів цих мереж становлять підлітки.

Питанню інтернет-залежності присвячено чимало сучасних наукових праць. Встановлено, що підлітковий вік — найнебезпечніший період щодо формування інтернет-залежної поведінки. Основну причину, яка занурює молоду людину у світ віртуальних подій, зарубіжні дослідники вбачають у комунікативній депривації. У вітчизняній науковій літературі феномен інтернет-залежності також розглядався з позицій вікових особливостей, але здебільшого у соціальному або медико-психологічному аспектах.

***Об'єкт нашого дослідження*:** залежна поведінка.

***Предмет дослідження*:** особливості формування інтернет-залежної поведінки у підлітковому віці.

***Мета*:** визначити та дослідити індивідуально-психологічні особливості підлітків з інтернет-залежністю.

Базою дослідження індивідуально-психологічних особливостей підлітків з інтернет-залежною поведінкою було обрано Тетіївську ЗОШ І–ІІІ ст. № 2. Вибірка здійснювалась по вікових категоріях, шляхом рандомізації було відібрано 158 досліджуваних: 53 особи — ранній підлітковий вік (10–12 років), 54 особи — старший підлітковий вік (13–15 років), 51 особа — ранній юнацький вік (16–18 років).

Для проведення емпіричного дослідження були обрані такі методики:

- шкала інтернет-залежності А. Жичкіної, з метою визначення наявності інтернет-залежності та схильності до неї у досліджуваних;
- анкета визначення інтернет-залежності К. Янг, з метою визначення рівня інтернет-залежності у досліджуваних;
- 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела, з метою оцінки індивідуально-психологічних особливостей досліджуваних.

***Результати власних досліджень*.** В процесі аналізу вікової динаміки інтернет-залежності встановлено, що найбільшою мірою вона проявляється у старшому підлітковому віці, що зумовлено переживанням кризового періоду та емоційною нестійкістю, що його супроводжує. Це створює сприятливі умови для розвитку залежності від інтернету. Втім, у процесі дорослішання відбувається стабілізація емоційно-вольової, мотиваційної та інших сфер особистості, тому вона стає менш чутливою до впливу адиктивних агентів та виробляє здатність протистояти їм.

Отримані результати свідчать про те, що схильність до інтернет- залежності мають підлітки з набором специфічних індивідуально-психологічних показників. Інтернет-залежним особам притаманні зміни: в мотиваційно-ціннісній (домінування прагнення "втечі" у віртуальну реальність; прагнення задовольнити в мережі фрустровані потреби; надання переваги віртуальній реальності над зовнішнім світом; спрямованість цілепокладання в інтернет-середовище; прагнення до створення віртуального образу "Я"; низька здатність висувати цілі, що стосуються реального життя; сприйняття існування як беззмістовного; перенесення таких цінностей, як активне життя, друзі, впевненість в собі, суспільне визнання у віртуальну площину), когнітивній (зміна стану свідомості при перебуванні в інтернеті; сприйняття інтернету як кращого, порівняно з реальним життям та як проективної реальності), емоційно-вольовій (схильність до депресій; порушення процесу цілепокладання; домінування афекту фрустрованості потреб), поведінковій (компульсивні симптоми; симптоми відміни та толерантності; нездатність керувати часом, що проводиться в мережі; значні внутрішньоособистісні проблеми та проблеми зі здоров'ям). Особам із межовими ознаками інтернет-залежності властиві специфічні характеристики мотиваційно-ціннісної (використання інтернету для "втечі" від реальності при переживанні складних життєвих обставин; потреба в сен-

сорній стимуляції; спрямованість процесу цілепокладання як в реальне, так і у віртуальне життя; збереження орієнтації на позитивний результат життєвого шляху; домінування таких цінностей, як розваги, впевненість, активне життя, друзі, любов, що переносяться у віртуальну площину), когнітивної (схильність до зміни стану свідомості під впливом інтернету; приналежність до мережевої субкультури; тенденція до віртуалізації свідомості), емоційно-вольової (утруднений самоконтроль в мережі; дискомфорт при відсутності можливості вийти в інтернет; схильність до депресивних станів; переживання почуття самотності; пригнічені агресивні тенденції; афект фрустрованості потреб), поведінкової (захопленість перебуванням в мережі; витрачання значної кількості часу на діяльність в інтернеті; симптоми толерантності) сфер. Особам з відсутністю інтернет-залежності притаманні специфічні характеристики мотиваційно-ціннісної (прагнення задовольняти провідні потреби в реальному житті; надання переваги зовнішньому світу над віртуальною реальністю; спрямованість цілепокладання у реальне життя; відсутність прагнення до створення віртуального образу "Я"), когнітивної (відсутність зміни стану свідомості при перебуванні в інтернеті; сприйняття реального життя як кращого, порівняно з віртуальним; відсутність сприйняття інтернету як проективної реальності), емоційно-вольової (емоційна стабільність; відсутність порушення процесу цілепокладання; відсутність афекту фрустрованості потреб), поведінкової (розвинутий самоконтроль при використанні мережі; відсутність компульсивних симптомів; симптомів відміни та толерантності) сфер.

Висновки. Чинники, що призводять до виникнення та розвитку інтернет-залежності, складають трирівневу систему: макрорівень (особистісні характеристики), мезорівень (соціально-психологічні чинники) та макрорівень (властивості інтернет-середовища). Інтернет-залежність характеризується демографічнми особливостями: віковими, статевими, соціальними, індивідуальними, та є найбільш притаманною особам старшого підліткового віку. Серед механізмів психологічного захисту та соціально-психологічних механізмів, що обумовлюють виникнення та розвиток інтернет-залежності в підлітковому віці, компенсаторний механізм є домінуючим, також вагоме значення мають механізми витіснення та втечі.

Комплекс психопрофілактичних і корекційних засобів, спрямованих на подолання інтернет-залежності в підлітків, передбачає актуалізацію внутрішніх ресурсів особистості, трансформацію її мотиваційно-ціннісної, емоційно-вольової, когнітивної, конативної сфер, що стає основою формування конструктивного сприймання віртуальної реальності.

Ефективне подолання межових ознак інтернет-залежності підлітків має базуватися на блокуванні деструкцій особистості та її конструктивного розвитку завдяки психокорекційним, розвивальним (самовдосконалення, розвиток особистості в процесі консультативної роботи) та інформаційним (психологічне просвітництво) засобам, наслідком чого є формування таких рис, як: врівноваженість, впевненість, самоприйняття, раціоналізм, емоцій-

на стабільність, висока здатність до саморегуляції, високий комунікативний потенціал.

Ефективним механізмом подолання виражених ознак інтернет-залежності молодої людини є реконструкція мотиваційно-динамічного складу особистості. Програма психокорекції інтернет-залежності молодих людей передбачає застосування консультування з елементами мотиваційного інтерв'ювання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми інтернет-залежності підлітків, а лише вносить додаткову базу знань для майбутніх дослідників даного питання.

УДК 159.9

Д. Р. ПОСІВНИЧА
студент ІІІ курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р психол. наук, професор А. М. Грись

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження зумовлена практичним запитом сучасного суспільного розвитку, потребами шкільної психологічної служби, а також логікою подальшого наукового пізнання генезису уявлень про конфлікт у суб'єктів міжособистісного спілкування. Практика показує, що підлітки не вміють вирішувати конфлікти, і в їх конфліктних відносинах переважають деструктивні тенденції. Для зниження гостроти подібних явищ і більш продуктивного розв'язання міжособистісних конфліктів, необхідно організовувати їх психологічний супровід. Успішність взаємодії з підлітками вчителя та шкільного психолога багато в чому визначається розумінням вікової специфіки конфліктності та обранням адекватних засобів і способів роботи з ними. Виходячи з вищесказаного, ***метою роботи*** є вивчення особливостей міжособистісних конфліктів в підлітковому віці.

Підлітковий вік займає особливе місце в психологічній науці. Підлітковий вік — це вік серйозної кризи, що зачіпає і фізіологічне, і психічне здоров'я дитини. Однією з рис підліткового віку є зростання міжособистісних конфліктів, що особливо проявляється серед молодших підлітків. Конфлікт є закономірною і цілком логічною характеристикою соціальних відносин. У науковій літературі проблемі конфліктів та їх вирішення присвячено багато досліджень, спрямованих на вивчення різних аспектів цього питання.

Переважна більшість людей переконана в тому, що конфлікт — це "соціальна хвороба"; у декого навіть сформувалась "конфліктофобія" — страх перед конфліктом. Конфлікт сприймається як загроза власному благополуччю, відносинам із іншими людьми, своїй репутації. Тривалі конфліктні стосунки можуть спричинити руйнацію внутрішнього світу людини, аж до втрати власного "Я". В той же час, існує інший бік конфліктів — позитивний, пов'язаний із тим що без них суспільство не може розвиватися, як і не може зростати окрема особистість. Там, де вибухає конфлікт, — настав час змін, і саме конфлікт "змушує" нас відійти від стереотипів минулого, утверджувати філософію нового світосприйняття, створити умови для проблемного пошуку й динаміки прогресивного розвитку. Між тим, практика показує, що міжособистісна взаємодія в ситуаціях конфлікту викликає труднощі у підлітків, у їх відно-

синах переважають деструктивні тенденції. Часто замість аналізу проблеми і пошуку оптимальних шляхів її вирішення підліток намагається інтенсивним способом вплинути на об'єкт протиріччя і виконує дії, що ведуть до ескалації конфлікту. Це пов'язано, насамперед, з нестачею комунікативної і соціальної компетентності підлітків.

Однією із важливих особливостей міжособистісних конфліктів є їх поділ на конструктивні та деструктивні (таблиця 1).

Таблиця 1

Ознаки конструктивних та деструктивних конфліктів

Тип конфлікту	Напрямок зусиль	Спільність мети	Узгодженість процедури	Типові приклади
Деструктивний	На руйнування	Немає	Не узгоджена	бійка, скандал, суперечка
Конструктивний	Як на руйнування, так і на створення	Є	Узгоджена	поєдинок, дискусія, з'ясування відносин

В працях Л. І. Божовича, Д. Фельдштейна, ядром конфліктної поведінки, яка призводить до моральної деформації особистості, визначено не біологічні особливості, а недоліки сімейного та шкільного виховання, тобто, психолого-педагогічну занедбаність та пасивність підлітка. Підліток очікує уваги і розуміння, довіри дорослого, але недовіра до нього породжує психологічний бар'єр, непорозуміння, конфліктність.

Д. І. Фельдштейн стверджує про те, що в тому разі, коли потреба підлітка в інтимно-особистісному спілкуванні задовольняється, то розвиток особистості здійснюється в позитивному напрямку, але коли потреба підлітка в соціально-орієнтованій формі спілкування залишається незадоволеною і обумовлює перевагу стихійно-групового спілкування, то призводить до негативного напрямку розвитку особистості підлітка. Ось чому необхідне цілеспрямоване включення підлітка в систему багатопланової діяльності, що забезпечує успішну форму поведінки, ліквідацію занедбаності, конфліктності, агресивності чи пасивності.

Однією зі складових конфліктної ситуації є її образ — те, як сприймають один одного і ситуацію учасники конфліктної взаємодії. Уявлення про конфлікт і способи його вирішення значно впливає на спілкування підлітків, оскільки людина реагує не на реальність, а на те, як вона її собі уявляє. Знання специфіки і статевовікових особливостей цих уявлень необхідні для психокорекційної роботи з підлітками різних категорій.

Підлітковий вік в сучасній психологічній літературі оцінюється як один з критичних періодів розвитку. Він пов'язаний з кардинальними перетвореннями у сфері свідомості, діяльності, системі взаємостосунків індивіда.

З'ясовано, що старший підлітковий вік є найбільш напруженим з точки зору виникнення міжособистісних конфліктів. Підвищена конфліктність

старшокласників передусім зумовлюється віковими особливостями розвитку особистості та потребою у самоствердженні як серед однолітків, так і визнанням дорослими їх значущості.

Результати власних досліджень. Виходячи з результатів теоретичного аналізу міжособистісних конфліктів старших підлітків, ми побудували формувальний експеримент, мета якого — емпірично дослідити психологічні особливості протікання міжособистісних конфліктів старшокласників.

Методи збору емпіричних даних, які використовувалися в ході роботи були: тестування за допомогою методики визначення акцентуацій характеру особистості, яка взаємодіє у конфлікті К. Леонгарда–Х. Шмішека, а також методика дослідження стилю поведінки в конфлікті К. Томаса (адаптація Н. В. Гришиної) та методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Дослідження проводилося серед 20-х учнів 9-го класу (13 дівчат та 7 хлопців) опорного загальноосвітнього навчального закладу Кагарлицької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3, в позаурочний час. Вік учасників — 14–15 років. Означену категорію досліджуваних було обрано у зв'язку з тим, що цей етап генезису самосвідомості школяра визначається найвищим ступенем зрілості. Саме в цьому віці відбувається суттєва перебудова особистості, пов'язана з підготовкою до життєвих змін, що вимагає сформованості особистості та навичок поведінки у конфліктних ситуаціях з метою мінімізації деструктивних наслідків. Дослідження проводилося у жовтні 2017 року.

На основі даних результатів дослідження акцентуацій характеру виявлено, що у групі опитуваних учнів не виявлено показників, які вказують на групові виражені акцентуації (рис. 1). Найбільш вираженими акцентуаціями в серед-

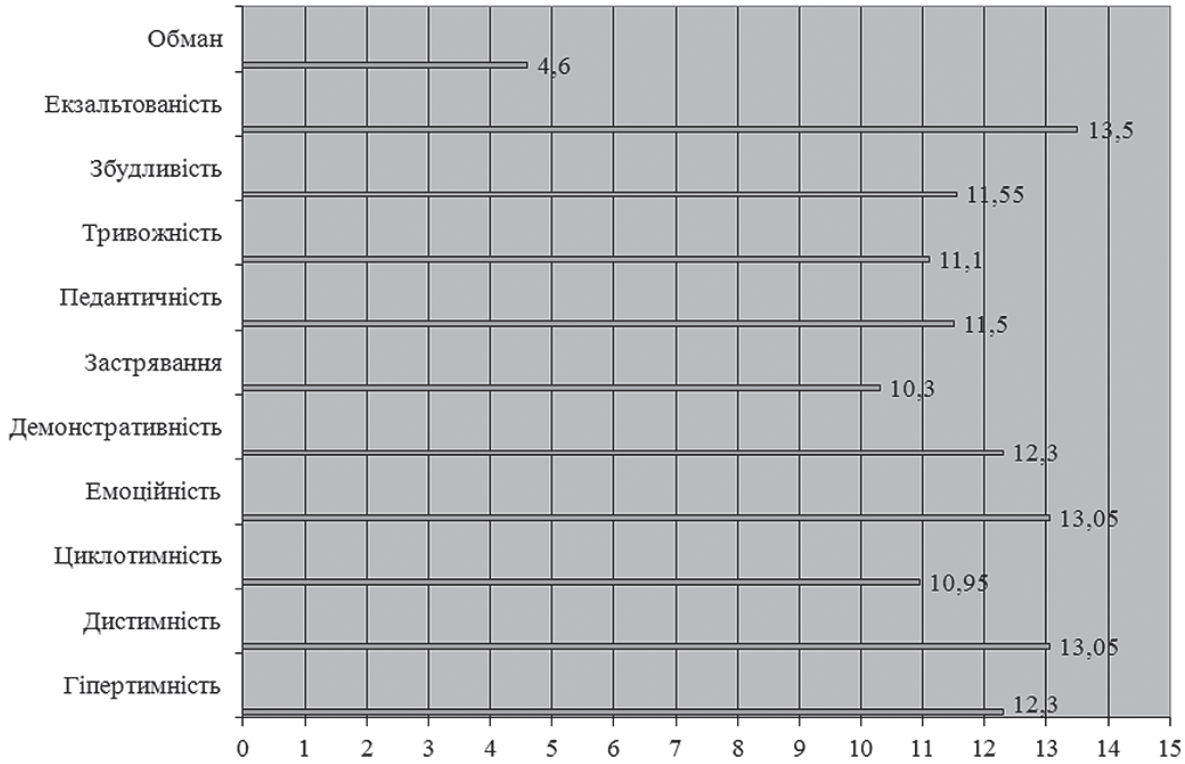

Рис. 1. **Середній рівень показників акцентуацій характеру в класі за тестом К. Леонгарда–Х. Шмішека**

ньому розрахунку по групі учнів є екзальтованість (11 %), дистимність (10 %), емоційність (11 %), гіпертимність (10 %), демонстративність (10 %). Найменш вираженою середньо-визначеною акцентуацією є застрягання (8 %).

Більш детально інформацію про типи акцентуації підлітків ми представляємо у таблиці 2.

Таблиця 2

Структурно-кількісний аналіз середньогрупових показників акцентуацій

Акцентуації	Значення показника					
	нижче середнього		середнє значення		вище середнього	
	к-ть учнів	%	к-ть учнів	%	к-ть учнів	%
Гіпертимність	7	35	6	30	7	35
Дистимність	12	60	0	0	8	40
Циклотимність	10	50	0	0	10	50
Емоційність	8	40	0	0	12	60
Демонстративність	6	30	5	25	9	45
Застрягання	9	45	2	10	9	45
Педантичність	11	55	4	20	5	25
Тривожність	7	35	0	0	13	65
Збудливість	8	40	4	20	8	40
Екзальтованість	12	60	0	0	8	40

Серед опитуваних учнів згідно розрахованого середньо-групового показника кожної акцентуації, що наведено у таблиці 2 виявлено, що:

- 30 % учнів мають середній рівень гіпертимності, а по 35 % відповідно нижчий за середній та вищий за середній;
- 60 % учнів мають показник нижчий, а 40 % — вищий ніж середній рівень дистимності;
- по 50 % учнів відповідно мають показник циклотимності нижче та вище за середній рівень;
- 60 % учнів мають показник емоційності вище середнього рівня, 40 % — нижче;
- у 25 % учнів показник демонстративності на середньому рівні, у 30 % — нижче за середній рівень, а у 35 % — вище за середній рівень;
- у 10 % учнів показник застрягання середнього рівня, у 45 % — нижче за середній рівень та у 45 % — вище за середній рівень;
- 20 % учнів мають показник педантичності середнього рівня, 55 % — низького та 25 % — високого;
- 20 % учнів мають показник збудливості середнього рівня, 40 % — низького, 40 % — високого;
- 60 % учнів мають показник екзальтованості, нижчий за середній, а 40 % — вищий за середній.

Таким чином виявлено, що у 60 % опитуваних учнів присутні ті чи інші акцентуації характеру, які визначають спосіб взаємодії у міжособистісних конфліктних ситуаціях, який швидше за все може призвести до деструктивного їх розв'язання в силу присутності агресивності.

Здійснимо аналіз результатів тесту визначення типів поведінки у конфліктіза допомогою таблиці 3, де зазначені кількість відповідей, що збігаються із ключем.

Визначено, що 80 % учнів схильні використовувати типи поведінки у міжособистісному конфлікті, які мають в собі деструктивні складові як для особистості, так і для партнера по конфліктній взаємодії.

Таблиця 3

Структурний аналіз індивідуальних показників типів поведінки в конфлікті

Тип поведінки у конфлікті	Кількість учнів	%
Конфронтація	9	45
Співробітництво	4	20
Компроміс	5	25
Відхід від конфлікту	3	15
Поступливість	7	35

Провівши зведення показників акцентуацій характеру та типів поведінки у конфлікті (додаток М), які отримані в результаті проведеного діагностичного обстеження виявлено, що:

1. серед учнів, у яких акцентуації характеру не виражені: 33 % використовують поступливість як поведінку у конфлікті; 22 % — боротьбу, 22 % — відхід від конфлікту; 22 % — компроміс; 22 % — співробітництво;

2. серед учнів, у яких акцентуації характеру виражені: 27 % використовують компроміс як тип поведінки у конфлікті; 55 % — боротьбу; 9 % — відхід від конфлікту; 36 % — поступливість та 27 % — співробітництво (рис. 2).

В результаті проведеної діагностики психічних станів (за Г. Айзенком) було встановлено, що:

1. Рівень тривожності: в межах від 5 до 17 балів;

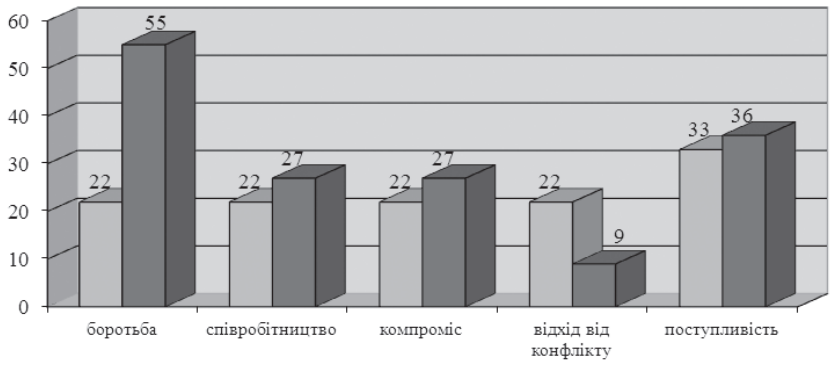

Рис. 2. **Співвідношення показників типів поведінки у конфліктах учнів із невираженими та вираженими акцентуаціями**

2. Рівень фрустрації: в межах від 8 до 17 балів;

3. Рівень агресивності: в межах від 8 до 18 балів;

4. Рівень ригідності: в межах від 10 до 18 балів.

Структурний аналіз отриманих результатів дослідження, представлений у таблиці 4.

Таблиця 4

Структурний аналіз результатів дослідження самооцінки психічних станів (за Г. Айзенком)

Бали (рівень)	Психічний стан							
	Тривожність		Фрустрація		Агресивність		Ригідність	
0–7	1	5 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
8–14	18	90 %	17	85 %	11	55 %	11	55 %
15–20	1	5 %	3	15 %	9	45 %	9	45 %

Згідно даних структурного аналізу очевидно, що: низький рівень тривожності мають 5 % учнів, середній рівень тривожності — у 90 % учнів, високий рівень тривожності — у 5 % учнів.

Показники рівня фрустрації дають змогу визначити, що переважна більшість опитуваних осіб (85 %), має середній рівень фрустрації. Показники рівня емоційного переживання розчарування, марного очікування, руйнування планів та задумів у 15 % учнів знаходиться на високому рівні.

Рівень агресивності у 55 % учнів знаходиться на середньому рівні, а у 45 % — на високому рівні. Дослідження рівня ригідності вказує на те, що 45 % учнів мають труднощі у перебудові сприйняття та уявлень, мають негнучку систему мотивів та мало здатні до зміни характеру поведінки. 55 % учнів виявили середній рівень здатності до перебудови програми власної діяльності.

Згідно проведеного емпіричного дослідження типових способів поведінки старшокласників у конфлікті та їх акцентуацій, що впливають на вибір типів такої поведінки виявлено:

1. Середньогрупові показники дослідження акцентуацій характеру вказують на невисокий рівень вираженості акцентуацій у опитуваних учнів. У 60 % опитуваних старшокласників виявлено виражені акцентуації: гіпретимність, дистимність, циклотимність, емоційність, застрягання, педантичність, збудливість, екзальтованість. Найбільша кількість учнів (8 осіб) мають виражену акцентуацією характеру лабільність (екзальтованість).

2. Найбільшу частку серед використовуваних опитуваними учнями типів поведінки у конфлікті займають боротьба (22 %), поступливість (22 %), а найменшу — відхід від конфлікту, що свідчить про деструктивний напрямок у міжособистісній конфліктній взаємодії.

3. Серед учнів, у яких акцентуації характеру не виражені найчастіше використовують поступливість, як поведінку у конфлікті; серед учнів, у яких акцентуації характеру виражені найчастіше використовується боротьба, як тип поведінки у конфлікті.

4. Результати самооцінки психічних станів виявили, що у переважної більшості опитуваних учнів рівень тривожності та фрустрації знаходиться у середніх межах норми; рівень агресивності та ригідності — у 45 % знаходиться на високому рівні.

В результаті проведеного теоретично-емпіричного дослідження проблеми міжособистісних конфліктів старших підлітків та шляхів їх вирішення можливо зробити наступні ***висновки***:

Конфлікт як явище передбачає і позитивні наслідки у випадку, якщо його учасники здатні усвідомити протилежність своїх інтересів, що є необхідною умовою для раціонального вирішення конфліктної ситуації.

У загальному значенні конфлікт є відсутністю згоди між двома і більше сторонами, які можуть бути конкретними особами або групами. Це ситуація, коли кожна сторона робить все, щоб прийняли її точку зору або ціль, і водночас заважає іншій стороні робити те ж саме.

Кожний віковий період у житті людини по своїй суті дуже важливий. Розвивається людина, розвивається і особистість, індивідуальність. І особливо велику роль відіграють перші етапи становлення людини — особистості, серед яких є підлітковий період.

Для психологічної діагностики використовується велика батарея методик, що поділяються за змістом на три блоки: методики, які безпосередньо вивчають особливості міжособистісних конфліктів; методики, які досліджують зовнішні психологічні особливості, що впливають на перебіг міжособистісних конфліктів; методики, які вивчають внутрішні індивідуально-психологічні особливості особистості, яка приймає участь у конфліктній взаємодії.

Будь-який міжособистісний конфлікт у своїй основі має суперечності, що властиві динаміці психічного розвитку. Засобами конфліктної взаємодії ці суперечності доводяться до тієї межі, поза якою конфлікт не має розвитку у якості протиборства протилежних позицій. У такому розвитку подій закладена руйнівна характеристика конфліктів. Таким чином, об'єктивно постає потреба у раціональному управлінні процесами конфлікту та надання їм таких форм, які здатні мінімізувати психологічні проблеми старшокласників, оптимізації взаємовідносин з метою забезпечення мінімальних особистісних та суспільних втрат та максимально можливих позитивних наслідків для суб'єктів конфлікту.

УДК 159.9+343.54

Є. М. РОГАЧУК
студент магістратури кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: канд. мед. наук В. А. Траченко

ДЕЛІНКВЕНТНА СЕКСУАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ФАКТОРИ ТА УСТАНОВКИ

Загальновідомо, що сексуальні правопорушення відрізняються від інших видів протиправних діянь низкою специфічних особливостей. Серед них: тяжкість окреслених правопорушень, переважно насильницький характер дій, широкий громадський резонанс, часто супроводжує судові процеси проти сексуальних правопорушників. Подібний інтерес з боку ЗМІ та суспільства можна пояснити зв'язком вказаного типу злочинів з питаннями грубого порушення моральних і етичних норм, адже в тій чи іншій мірі сексуальна поведінка піддавалося соціальному контролю в усі часи. В процесі розвитку людської культури, ставлення до різних аспектів сексуальності видозмінювалось, але практично завжди правові норми були тісно пов'язані з питаннями моральності. Аналогічним чином, не було завжди однозначним також і ставлення до сексуальних правопорушень. Зокрема, з позиції перших законів, що забороняють зґвалтування, вказана дія сприймалася швидше в якості посягання на власність, ніж як дія, що завдає шкоди жінці. Саме тому, покарання зазвичай було серйозніше, якщо дівчина належала до вищих станів або була незайманою. Сьогодні в кримінальних законах практично всіх держав світу підлягають кримінальному переслідуванню особи, які вчиняють будь-які насильницькі дії сексуального характеру або сексуальні дії, спрямовані проти неповнолітніх. При цьому, для науковців та практиків найбільшу цікавість викликає саме питання формування поведінки сексуального злочинця, що обумовлює ***актуальність*** обраної нами теми дослідження.

Метою роботи є теоретичний аналіз факторів і установок делінквентної сексуальної поведінки.

Серед факторів, що визначають формування делінквентної поведінки, прийнято виділяти соціально-демографічні фактори (стать, вік, соціально-економічний статус, культурний та освітній рівень), вживання алкогольних та/або наркотичних речовин, психічні захворювання (як екзогенні, так і ендогенні), дитячий травматичний досвід (щонайперше, дитячий сексуальний досвід у формі сексуального насилля, де особа була жертвою чи агресором) тощо. Окрім того, в контексті вивчення природи сексуальної делінквентної поведінки виокремлюють також такі фактори, як дефіцит інтимності та наявність сексуальних девіацій.

Загалом, всі фактории ризику можна розділити на дві великі групи:

• фіксовані фактори ризику, що визначають делінквентну сексуальну поведінку. До таких належать фактори, що засновані на анамнестичних змінних — незмінних або мінливих повільно;

• динамічні фактори ризику, що визначають делінквентну сексуальну поведінку. Ці фактори викликають значно більший інтерес при дослідженні причин формування протиправного сексуальної поведінки, і поділяються на наступні дві категорії:

– відносно стабільні — установки правопорушників, рівень загального і сексуального самоконтролю, дефіцит інтимності. Таким чином, до відносно стабільних динамічних факторів може бути віднесений такий фактор, як спотворення в когнітивної сфері правопорушника. У теорії і практиці кримінальної сексології сучасні вчені (например, А. Д. Сєров, К. В. Сироквашина, R. K. Hanson, K. A. Lonsway)доходять думки, що уявлення сексуальних правопорушників про дії жертви і її переконаннях часто не відповідають "об'єктивній" реальності: відповідній категорії правопорушників властиво інтерпретувати звичайне, не пов'язане з сексуальністю поведінки жертви, як таке, що відбиває її сексуальні переваги та наміри (наприклад, той факт, що одна людина випадково торкнулася тіла іншої людини, може сприйнятись тією людиною як заклик до тих чи інших сексуальних дій відносно першої). Існує ряд установок, на які правопорушники спираються, приймаючи рішення та виправдовуючи свою поведінку. Означені установки знімають з них відповідальність за вчинене діяння, частково або повністю перекладаючи її на жертву, а також приписуючи жертві ініціативу вступу в сексуальний контакт. До всього іншого, захисна поведінка жертви, яка намагається дати відсіч агресору, в свою чергу, може бути інтерпретована як частина якоїсь "сексуальної гри";
– швидко мінливі — доступ до жертви, реакція на корекційні дії лікарів, психологів і соціальних працівників.

Висновки. В контексті зазначеного наголосимо, що на сьогоднішній день в академічних колах учених, а також практикуючих психологів та юристів немає єдиної думки щодо сутності єдиної природи формування делінквентної сексуальної поведінки. Саме тому, найбільш доцільним є використання мультифакторного підходу, в рамках якого жоден із факторів не повинен розглядатися окремо.

УДК 159.9

О. О. ХАРЛАМОВ
студент ІІІ курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент Н. В. Коляденк

"ТЕМНА ТРІАДА": МАКІАВЕЛЛІЗМ, НАРЦИСИЗМ, ПСИХОПАТІЯ

"Темна тріада" в психології є групою, що включає три особистісні риси: нарцисизм, макіавеллізм і психопатію. Визначення "темна" вказує на зловмисні, негативні для оточуючих особливості даних рис, що робить дане питання ***актуальною проблемою*** психології особистості.

Мета нашого дослідження — шляхом здійснення теоретичного аналізу джерел наукової літератури, виявити ступінь прояву рис "темної тріади" в людей, які демонструють девіантну поведінку.

Макіавеллізм являє собою психологічний синдром, заснований на поєднанні взаємопов'язаних когнітивних, мотиваційних та поведінкових характеристик. Макіавеллізм розглядается як особистісна риса та як набір поведінкових стратегій.

Головними психологічними складовими макіавеллізму, як рисами особистості, є:

- переконання в тому, що при спілкуванні з іншими можна і потрібно маніпулювати, маніпуляція — не тільки природний, але і найбільш ефективний спосіб взаємодії;
- конкретні навички і вміння маніпуляції побудовані на розумінні психології партнера.

Макіавеллізм, як особистісна риса, відображає бажання і намір людини маніпулювати іншими людьми. Макіавеллізм — схильність людини маніпулювати іншими, приховуючи свої справжні наміри, і за допомогою неправдивих відволікаючих маневрів (лестощі, обман, підкуп, залякування), домагатися того, щоб партнер, сам того не усвідомлюючи, змінив початкові цілі своєї поведінки.

Макіавелліст — суб'єкт, який маніпулює іншими на основі кредо, визначених життєвих принципів, які служать йому виправданням маніпулятивної поведінки. Макіавелліст маніпулює завжди усвідомлено і виключно заради власної вигоди. Він не відчуває почуття провини, вважає, що маніпуляція — нормальний, ефективний спосіб спілкування з людьми. Впевненість макіавелліста в своїй правоті проявляє навіювальну дію на людей, у яких виникає неприємне відчуття, характерне для жертв маніпуляції, але, водночас, також і помилкове відчуття взаєморозуміння, тому що існує тільки одностороннє розуміння психології партнера — з боку макіавелліста.

Нарцисизм — це властивість характеру, яка проявляється в надмірній самозакоханості та завищеній самооцінці, що абсолютно не відповідає дійсності. Нарцисизм, як термін, походить від імені героя давньогрецького міфу Нарциса, який був прекрасний собою і відкинув люблячу його німфу Ехо, за що був покараний — приречений на любов до свого відображення в озері.

Основними ознаками нарцисизму прийнято вважати негативно виражені сумніви, які вказують на марнославство, самозакоханість і надмірний егоїзм, Щодо такої особистості, говорять про наявність нарцисичної акцентуації характеру. Якщо застосовувати це поняття до соціального колективу, то нарцисизм — це або явно виражена байдужість до проблем інших суб'єктів, або елітарність.

Поряд із переліченими ознаками, розрізняють і здорові ознаки нарцисизму, що дозволяють суб'єктам бути успішними і гармонійними, володіти здоровими амбіціями, устремлінням до успішності, радіти успіхам, отримувати задоволення від творчих процесів і, в цілому, досягати позитивних результатів.

Також до основних ознак нарцисизму відносять ідеалізацію і миттєве знецінення. Найцікавіше полягає в тому, що для знецінення ближнього ніяких особливих аргументів нарцису не потрібно. Аналогічно відбувається і з ідеалізацією. Однак ідеалізований суб'єкт, при ближчому спілкуванні, виявляється також із своїми недоліками, і тому миттєво знецінюється нарцисом. Після цього нарциси знову пускаються в пошук нового предмету для ідеалізації, щоб згодом так само знецінити і його.

Нарцисизм можна вважати особистісною дисфункцією, яка призводить до розладів особистості, що виражаються у виключній самозакоханості.

Психопатія — це розлад особистості, що характеризується неприйняттям соціальних норм, підвищеною агресивністю, імпульсивністю, невмінням формувати свої прихильності. Психопатія проявляється неадекватністю емоційних переживань людини, в якої найчастіше є схильність до нав'язливих і депресивних станів. Психопатія, або особистісний розлад, звертає на себе увагу тим, що проявляється в людини невідповідністю її поведінки існуючим у суспільстві соціальним нормам.

Діагностується психопатія при наявності в хворого трьох і більше пунктів із наступних критеріїв:

- байдужість, часто безсердечне відношення до почуттів інших людей;
- безвідповідальність, нехтування соціальними нормами, правилами і обов'язками;
- невміння будувати і підтримувати взаємини з людьми;
- відсутність здатності витримувати виникаючі невдачі, посилена боротьба за виконання своїх потреб і бажань, можливо, з проявом ознак агресії, навіть включаючи насильство;
- відсутність почуття провини, невміння аналізувати свій життєвий досвід і отримувати з нього користь, особливо з отриманих покарань;
- постійна конфліктність із суспільством, що виникає через виражену схильність у обвинуваченні в усьому оточуючих людей, красиво виправдовуючи свою поведінку.

При діагностуванні, крім загальних критеріїв, симптоми психопатії можуть виявлятися такими моментами в поведінці людини:

- неповага до законів, їх порушення, що призводить до арештів;
- часта брехня, лицемірство, обман оточуючих для отримання особистої вигоди;
- нездатність планування, імпульсивність;
- сильна дратівливість, агресивність, що виявляється в частих бійках;
- відсутність почуття безпеки для себе і оточуючих людей, зайва ризикованість;
- безвідповідальність, нездатність витримувати напружений ритм роботи, виконувати фінансові зобов'язання;
- заподіяння моральної або фізичної шкоди іншим людям без почуття провини в наслідку, злодійство і т. д.

П. Б. Ганнушкін (1875–1933) — творець концепції малої психіатрії, вчення про психопатології, — виділяє 9 основних типів психопатичних особистостей:

- циклоїди (конституційно-депресивні, конституційно-збудливі, циклотиміки та емотивно-лабільні психопати);
- астеніки;
- шизоїди (шизоїди та мрійники);
- параноїки (параноїки та фанатики);
- епілептоїди;
- істеричні характери (істерики та патологічні брехуни);
- нестійкі психопати;
- антисоціальні психопати;
- конституційно-дурні.

Також існує поняття мозаїчної психопатії, яке має на увазі поєднання в собі різних рис із вищеназваних 9 типів психопатій.

Є припущення, що психопати не здатні до емпатії, однак, виходячи з результатів дослідження Абігейл Бейрд, в якому групам психопатів давалося завдання на розпізнавання емоцій, виявилося, що в психопатів немає порушень з розпізнаванням емоцій. Навпаки, у них особливий талант до цього, а проблема криється в тому, що через низьку активність дзеркальних нейронів або їх дисфункції, психопати не здатні до співпереживання.

Хоча подібні розлади особистості часто призводять до соціальної дезадаптації, в деяких випадках індивідам з такими розладами вдається зайняти досить високі посади в суспільстві, — це пояснюється тим, що психопатія пов'язана з відсутністю нейротизму і тривожності, що усуває страх відторгнення і створює атмосферу домінування; нарцисизм асоціюється з саморекламою і навмисною демонстрацією успіху, а макіавелізм забезпечує соціальну маніпулятивність.

Висновки. Виконавши теоретичний аналіз, можна зробити висновок, що для безпеки власного життя та здоров'я, необхідно володіти хоча б базовими знаннями з приводу подібних розладів, щоб не стати жертвою майстерного маніпулятора.

УДК 355.01

В. В. ВЕРТЕЛЕЦЬКИЙ
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СУЧАСНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В СИСТЕМІ ТЕРОРИЗМУ

***Ключові слова*:** гібридна війна, система тероризму, концептуальна модель.

Анотація. Деструкція свідомості стає необхідним інструментом в сучасних так званих "малих/локальних війнах", основна особливість яких полягає в тому, що вони не мають жодних професійних, правових і моральних обмежень. Ці війни ведуть дилетанти і непрофесіонали проти регулярної армії.

Вертелецкий В. В., магистрант кафедры международных отношений, общественных коммуникаций и региональных студий ПрАТ "ВНЗ "МАУП". Концептуальная модель современной гибридной войны в системе терроризма.

***Ключевые слова*:** гибридная война, система терроризма, концептуальная модель.

Аннотация. Деструкция сознания становится необходимым инструментом в современных так называемых "малых/локальных войнах", основная особенность которых состоит в том, что они не имеют никаких профессиональных, правовых и моральных ограничений. Эти

войны ведут дилетанты и непрофессионалы против регулярной армии.

Verteletsky V. V., magister of International Relations, Public Communications and Regional Studios at the PrJSC "VNZ "MAUP". Conceptual model of modern hybrid war in the system of terrorism.

***Keywords*:** hybrid war, terrorism system, conceptual model.

***Annotation*.** The destruction of consciousness becomes a necessary tool in the so-called "small/local wars", in which the main feature is that they do not have any professional, legal and moral restrictions. These wars are led by amateurs and dabblers against a regular army.

Розгорнуту в Україні війну фахівці називають "гібридною". Даючи визначення гібридної війни, В. Мацкевич говорить про неї як війну з кількома театрами військових дій, що лежать в різних світах і вимагають для свого опису неоднакових категорій і понять. Такими театрами стають гаряча війна, холодна війна, інформаційна війна і консціентальна війна. Гаряча війна, яка ведеться на території, стара, як сама цивілізація. У кам'яному столітті ця війна велася за скальпи і видобуток — рухоме майно (речі, скарби, рабів і жінок). У перших цивілізаціях і архаїчних державах воювали вже за нерухомість — за саму територію і те, що на ній знаходиться (родючі землі, водні ресурси, мости і переправи, корисні копалини та ін.). Гарячі війни, що тривали в XX ст. і увійшли в XXI ст., застаріли у своєму класичному варіанті з падінням колоніальної системи, коли доповненням або субститутом гарячої війни стала холодна війна. У холодній війні постколоніальної епохи набуває важливість не стільки територія, скільки контроль над нею, в першу чергу над ринками збуту і ресурсів. Ця війна, здійснювана економічними засобами, може обходитися без прямих збройних дій і людських жертв. "Війська" складаються з дипломатів, інвесторів, комівояжерів і банкірів, лише зрідка вдаються до допомоги армії і спецслужб для здійснення рейдерських і поліцейських операцій. Гаряча та холодна війни завжди супроводжуються інформаційною війною, покликаною збільшити видобуток і зменшити втрати і витрати. Засоби інформаційної війни спрямовані на підрив морального духу противника і зниження сили його опору, а також на підйом бойового духу своїх військ і військ союзників. У зв'язці з холодною війною інформаційна війна може супроводжувати культурну експансію, або війну культур. Сучасна інформаційна війна, що виникла в самій новітній історії, в епоху постмодерну, не вписується в стандарти типової інформаційної війни. Остання стає лише частиною війни нового типу, яка отримала назву консціентальної (від лат. Conscientia "свідомість") і в якій "театром воєнних дій" стає свідомість у його онтологічному розумінні.

За визначенням російського психолога Ю. Громико, в консціентальній війні предметом поразки та знищення є певні типи свідомостей. В результаті такої війни вони повинні перестати існувати, їх не повинно бути. Носії ж цих свідомостей можуть бути збережені за умови відмови від них. При цьому важливо розуміти, що знищення певних типів свідомості передбачає руйнування і переорганізацію спільнот, які конституюють даний тип свідомості. Тим самим знищуються не люди, а їх ментальні структури (система цінностей, особистісна ідентичність), руйнуються моральні установки, профанується совість. Для цього "воїни" і "генерали" консціентальної війни оперують ментальними категоріями, скріплюють зруйновані частини структур новими "духовними скріпами". Тим самим уражається самоідентифікація людини, яка будується на підставі уяви — діяльності по породженню образів і сутнісних символів. Саме символічні ряди і саме уява піддаються заміщенню і зламу в першу чергу [3]. Деструкція свідомості стає необхідним інструментом в сучасних так званих "малих/локальних війнах", або "неправильних війнах" (irregular wars), основна особливість яких полягає в тому, що вони не мають жодних професійних, правових і моральних обмежень, ці війни ведуть дилетанти і непрофесіонали (часто різнорідні шари цивільного населення) проти регулярної армії.

Є різні варіанти визначення сутності гібридної війни:

1. військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну;

2. атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску;

3. складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння;

4. сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації (Біл Неметт, підполковник Корпусу морської піхоти США);

5. основний метод у асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах — серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти (полковник АрміїСША Джек МакКуен);

6. Франк Хоффман визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою, і все для досягнення політичних цілей [1, с. 43].

У 2004 р. на замовлення НАТО проведено дослідження Multiple Futures з метою виявлення тенденцій змін у сфері міжнародної безпеки загалом та способі ведення воєн зокрема. У підсумковій доповіді мова йшла також і про гібридну війну. Як наголошує генерал-майор у відставці Франк ван Каппен, у цього терміну безліч дефініцій. Далі, правда мова знов зводиться до суто військового виміру та визначення гібридної війни як мішанини класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Недержавні виконавці бойових завдань "можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов' язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовле-

ності з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань" [10]. Психологічний та інформаційний аспекти також у полі зору натівського фахівця. Так, він наголошує, що світова спільнота ставиться перед доконаним фактом агресії при повному запереченні її власне агресором. У короткостроковій перспективі це дуже виграшна тактика. Найбільше ж важить контроль за інформаційними потоками, перемога в інформаційній війні. Інформаційна війна — це узгоджена діяльність з використання інформації як зброї для ведення бойових дій. Головним стратегічним національним ресурсом стає інформаційний простір, тобто інформація, мережева інфраструктура та інформаційні технології. Генерал Філіп Брідлав, головнокомандувач сил НАТО, на саміті НАТО в Уельсі навіть назвав сьогоднішні дії РФ у цьому напрямку найбільш вражаючим бліцкригом, який будь-який бачила історія інформаційних воєн. Також Брідлав зазначив, що гібридний підхід Росії до війни полягає у намаганні використати всі можливі інструменти, створити проблему і далі на ній педалювати, використовуючи в тому числі військові інструменти. Власне, гібридну війну можна у найзагальніших рисах визначити як сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. До складових гібридної війни відносяться традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривні дії, коли використовуються новітні чи нешаблонні технології для протидії перевазі супротивника у військовій силі. В останнє десятиліття найбільш поширеною стратегією боротьби "слабких" проти "сильних" став тероризм. Німецький учений Х. Мюнклер стверджує, що тероризм як спосіб боротьби слабких "замінив партизанську війну, яка в XX ст. тривалий час виконувала цю функцію". Тероризм відрізняється від партизанських воєн наступальним характером, меншою залежністю від населення і здатністю активно використовувати інфраструктури розвинених країн для своїх цілей. Мюнклер вважає, що сучасний тероризм є різновидом війни в її класичному розумінні як насильницьке нав'язування противнику своєї волі, однак тероризм орієнтований "на асиметрію, за допомогою якої гравці, нескінченно поступаються в технологічному і організаційному плані своєму багаторазово перевершуючому противнику, стають здатними вести війну проти нього" [8, с. 76]. Різниця між партизанською війною і терористичними стратегіями сьогоднішнього дня полягають у стратегічній асиметрії. Якщо партизанські рухи прагнули досягти симетрії у відносинах з противником, а потім і перемогти його у збройній боротьбі, то для терористичних груп метою є руйнування морально-психологічної здатності супротивника без контакту з його військовими інститутами. Фахівці в галузі міжнародних відносин неодноразово звертали увагу на невійськові підстави домінування розвинених країн у світі. Р. Гилпін, розвиваючи теорію гегемоністської стабільності, вказував на те, що домінування гегемона приймається в силу того, що воно забезпечує певні блага іншим учасникам системи — безпеку і економічні умови — і, крім того, може бути підтримано ідеологічними, релігійними чи іншими цінностями, загальними

для деякого числа держав [3, с. 98]. Поява загрози міжнародного тероризму, чинного глобально проти держав-засновників і гарантів норм, цінностей і принципів сучасної міжнародної системи, зруйнувало ілюзії про підвищення керованості міжнародної системи і можливостей знаходження компромісів між асиметричними антагоністами. Сучасні прояви тероризму залишають відкритим головне питання — до яких політичних цілей прагнуть ці групи і наскільки сумісні політичні цілі терористів з цілями і цінностями країн, проти яких вони ведуть боротьбу. В даний момент уряди країн, залучених до боротьби проти міжнародного тероризму, змушені посилювати внутрішній контроль, робити менш прозорими національні кордони і переконують своїх громадян у необхідності мобілізації суспільства на війну проти загальнонаціональної і навіть загальноцивілізаційної загрози. Всі ці дії оцінюються як обмеження демократичних підвалин розвинених країн в ім'я забезпечення безпеки. Одночасно відбувається переосмислення ролі силового компоненту безпеки — перегляд військових доктрин, структури і системи підготовки збройних сил, розробка нових превентивних стратегій, стрімке збільшення витрат на оборону та діяльність розвідувальних служб [2, с. 28]. Особливу заклопотаність військових, силових відомств викликає непередбачуваний і погано прогнозований характер сучасних загроз. Події 11 вересня 2001 року в США шокували і посіяли паніку на все світове співтовариство. Світ дізнався, що для міжнародного терору немає кордонів і немає безпечних місць на планеті. Великий арсенал терористичних актів сьогодні варіює від загроз, масових вбивств, викрадень, вибухів, кібератак, аж до використання зброї масового знищення (хімічної, бактеріологічної та ядерної) [12, с. 144]. Особливе місце в цьому списку сьогодні слід відвести "інформаційному" тероризму. Зростання проявів сучасного міжнародного екстремізму і тероризму створює в світі реальні передумови для ескалації напруженості в окремих регіонах. Практично всі сфери життєдіяльності людини сьогодні пов'язані з інформаційними технологіями, що зробило його залежним від їх складових. Для того, щоб краще усвідомити масштаби поширення інформаційних технологій у сучасному світі і ступінь їх технологічної вразливості, досить навести досвід ведення міжнародних воєннихоперацій силами НАТО. Усі ми сьогодні реально можемо стати заручниками одного з сценаріїв інформаційної війни, коли агресору не знадобляться ні бомби, ні ракети, ні танки, ні літаки і т. д. Буквально в лічені хвилини будь-яка країна або регіон можуть виявитися паралізованими, а через кілька годин стати ареною масових заворушень і паніки серед населення [6, с. 129]. В найближчому майбутньому загроза використання радіоактивних, хімічних і біологічних речовин в терористичних цілях буде неухильно зростати, а поглиблення протиріч за відсутності ефективних міжнародних механізмів контролю за виробництвом та розповсюдженням зброї, небезпечних агентів, широка доступність інформації, касаемо традиційних (нетрадиційних) методів їх застосування, зростання міжнародної злочинності, криміналізація і корупція світової спільноти, щодо високий рівень фінансування, професійної, інформаційної та технічної оснащеності терористичних

міжнародних організацій, що посилюється згуртування та інтернаціоналізація терористичних груп і злочинних організацій можуть призвести до істотного зростання міжнародного тероризму. В світі серед учених, експертів, соціологів, політологів все частіше обговорюється питання про можливість застосування терористичними організаціями ядерних пристроїв з метою проведення ними своїх акцій. Під ядерним тероризмом розуміється дії, спрямовані проти ядерних установок (військових чи цивільних), а також засобів транспортування ядерної зброї, компонентів, матеріалів, при яких ядерну зброю, вибухові пристрої або матеріали використовуються в якості загрози або для реального знищення людей і майна. Ставлення до проблеми ядерного тероризму неоднозначне. Одні вчені і політики повністю відкидають ядерний тероризм, вважаючи, що виготовлення ядерних пристроїв не під силу окремим особам або групі осіб, і людина за своєю природою не може піти на вчинення таких жахливих за своїми розмірами масових вбивств. Інша група цілком допускає його, але при збігу цілого ряду обставин і не в даний час, а в майбутньому. Незважаючи на існуючу полеміку, що виготовлення ядерного вибухового пристрою або заволодіння ним є більш важкою справою в порівнянні з застосуванням інших засобів, з такою реальністю необхідно рахуватися і вже зараз думати про ефективні заходи міжнародної протидії їм і недопущенія подібного роду злочинних дій. Терористи не випадково роблять велику ставку на зброю і технології масового знищення, оскільки розраховують на підвищений інтерес до них громадськості і світу. Чим більше використовується ядерна енергія у світі, тим більш ймовірною стає така форма атомного тероризму, як блеф. Для використання цієї стратегії не потрібно мати достатню кількість ядерної речовини, механічного пристрою, немає необхідності дійсно вирішуватися на масові вбивства. Потрібно тільки створювати видимість цього. Так, згідно зі статистичними даними “Nuclear Emergency Search Team” (NEST), в період з 1974 по 2010 рік влада США отримала велику кількість загроз про застосування атомних бомб або підрив ядерних пристроїв, причому близько сотні загроз все ж були класифіковані фахівцями як достовірні і реальні. Досвід показав, що дієвість блефу як терористичної стратегії була такою ж, як і при достовірній атомній загрозі. Масова паніка у березні-квітні 1979 року під час кризи на АЕС “Three MileIsIand” дає деяке розуміння про можливі наслідки такої загрози [13, с. 334]. Хімічний і біологічний тероризм означає застосування хімічної або біологічної зброї терористами для цілей загрози, ураження або вбивства людей. За оцінками ООН та Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), хімічний тероризм (хіміотерорізм) і біологічний тероризм (біотероризм) входять до числа найбільш небезпечних для суспільства і природи видів тероризму. Хімікати широко використовуються у виробництві та побуті, однак деякі з них можуть також використовуватися для виробництва хімічної зброї. Такі хімікати визначаються як хімікати “подвійного призначення” [5, с. 47].

Слід зазначити, що найважливішим компонентом вражаючого фактора високотоксичних хімічних засобів є потужний психологічний ефект, паралізую-

чий волю людини або сіючий паніку і хаос. Тому ненавмисні техногенні аварії, і навіть випадкові, незначні по масштабам застосування легальних хімічних засобів або компонентів і вражаючих факторів атомних пристроїв, реально представляють величезну небезпеку. У 1984 році вибух реактора (в якому проходив синтез метілізоціаната) на заводі американської хімічної компанії "Union Carbide" в Бхопалі (Індія) справив значний ефект на обслуговуючий персонал і місцеве населення, дії яких в перші години після вибуху були фактично паралізовані. Це призвело до гибелі близько 3000 осіб і тяжких отруєнь більше 50 тис. населення. Вражають своїми масштабами наслідки аварій на Чорнобильській АЕС у 1986 році і недавні події на АЕС Фукусіма. На сьогоднішній день міжнародна спільнота вже прийняла ряд спільних кроків по боротьбі з тероризмом. Як відомо, сучасна система багатостороннього співробітництва у сфері боротьби з тероризмом була створена, в основному, за останні чотири десятиліття. Її основою є 13 універсальних конвенцій і протоколів, що стосуються боротьби з різноманітними проявами тероризму в повітрі, на морі і суші, які були розроблені і прийняті в рамках ООН. Україна є повноцінним учасником згаданих 13 міжнародних конвенцій і протоколів, про що свідчать темпи підготовки до ратифікації Конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 14 вересня 2005 з ініціативи Російської Федерації. Україна першою з усіх країн колишнього Радянського Союзу стала членом всіх п'яти існуючих режимів експортного контролю: Групи ядерних постачальників, Комітету Цангера (питання ядерного експорта), Режиму контролю над ракетними технологіями, Вассенаарської домовленості (експортний контроль над озброєнням і товарами подвійного призначення) і Австралійської групи (контроль над експортом матеріалів, обладнання та технологій подвійного призначення, які можуть бути використані для створення хімічної і біологічної зброї). У цьому сенсі Україна випереджає навіть ряд країн, що приєдналися до ЄС в результаті останньої хвилі його розширення.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, зробимо певні узагальнення. Ефективності державної політики як відносно стабільної, організованої та цілеспрямованої діяльності державних інституцій, здійснюваної ними безпосередньо чи опосередковано щодо протидії тероризму, сприяє наявність чіткої концепції, методологічних засад та законодавчих норм. У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі розроблено концептуальні засади та методологічні підходи до дослідження тероризму як практики насильницьких дій, небезпечних для суспільства, у тому числі й кримінальних. Домінуючим підходом до пояснення природи та формулювання понять тероризму є підхід соціальний. Більшість вітчизняних досліджень тероризму присвячені питанням удосконалення нормативно-правової та нормативно-процесуальної бази боротьби з тероризмом та попередження його проявів спеціальними службами органів безпеки та органами внутрішніх справ. Існує необхідність активізувати теоретичну та практичну розробку методологічних засад дослідження феномену тероризму, особливо проблем та завдань органів державного управління щодо

попередження терористичної діяльності на території окремих країн, створення несприятливих умов для утворення та розвитку терористичних осередків.

Встановлено, що проблема висвітлення тероризму засобами масової інформації та їх роль у формуванні громадської думки потребує постійної уваги. Адже, по-перше слід враховувати, що на сучасному етапі еволюції феномена тероризму вплив інформаційного, медійного складника є найбільш істотним, оскільки публічний відгук на терористичні акти виявляється головною, а іноді й єдиною метою терористів. По-друге, проведені дослідження підтвердили важливу роль ЗМІ у формуванні громадської думки щодо проблеми тероризму, особливо в тих випадках, коли матеріали ЗМІ виступають єдиним джерелом інформації про терористичні акти і не містять в собі суперечливих повідомлень. Крім того, слід пам'ятати, що ЗМІ, надаючи слово терористам і дозволяючи їм привертати до своїх дій увагу суспільства, часто наражаються на небезпеку перетворитись на пропагандистську машину тероризму.

Гібридну війну можна у найзагальніших рисах визначити як сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. До складових гібридної війни відносяться традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривні дії, коли використовуються новітні чи нешаблонні технології для протидії перевазі супротивника у військовій силі. У гібридній війні необхідно дуже чітко виявити справжні, а не декларативні, стратегічні цілі всіх учасників. Вибираючи тактичних союзників, необхідно чітко уявляти собі не тільки тактичні, а й стратегічні наслідки. Чим частіше відбувається оцінка швидкозмінної ситуації, верифікація стратегічних цілей і проміжних прогнозованих індикаторів, чим частіше вносяться відповідні корективи в тактику, тим вище імовірність успіху в стратегії гібридної війни. Характерною ознакою є кардинальна зміна технологічної моделі процесів на різних етапах гібридної війни. Гібридні війни також передбачають різні режими ведення війни, що включає стандартне озброєння, нерегулярні тактики, терористичні акти (в тому числі і насилля та примус) і кримінальний безлад.

Список використаних джерел

1. *Арзуманян Р. В.* Определение войны в 21 веке. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических исследований Армейского военного колледжа, 6–8 апреля 2010 / Р. В. Арзумян. — Ереван, 2011. — 60 с.
2. *Багрій-Шахматов О. В., Яценко С. Л.* Методи боротьби з тероризмом — погляд світового співтовариства // Тероризм і боротьба з ним. Міжвідомчий науковий збірник. — К., 2000. — Т. 19. — С. 338–343.
3. *Гельман М.* Русский способ (Терроризм и масс-медиа в третьем тысячелетии) // http://www.guelman.ru/artists/mg/russian-way-book
4. *Гринчук М. С.* Сучасні методи та технології інформаційного тероризму / М. С. Гринчук // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. — 2017. — Вип. 5. — С. 64–75.

5. *Забара І. М.* Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції в міжнародному праві [Електронний ресурс] / І. М. Забара // Теорія і практика правознавства. — 2013. — Вип. № 2. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_77.pdf
6. *Корнієнко С.* Путін веде в Україні гібридну війну — генерал Каппен [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html
7. *Михальчук Г. О.* Особливості взаємозв'язку сучасного тероризму та засобів масової інформації: теоретичний аспект / Г. О. Михальчук // Український психологічний журнал. — 2017. — № 2. — С. 96–105.
8. *Мюнклер Х.* Терроризм сегодня. Война становится асимметричной // International Politic. — 2004. — № 1.
9. *Почепцов Г. Г.* Терроризм как информационная технология особого типа // Киевский телеграф. 24.09.2001. — С. 10–11.
10. *Action* plan to combat high-tech crime [Електроннийресурс]. — Режим доступу: http://www.irational.org/APD/CCIPS/action.htm
11. *Fleming P. A., Stohl M., Schmid A. P.* The Theoretical Utility of Typologies of Terrorism: Lessons and Opportunities // The Politics of Terrorism / edited by M. Stohl. — New York: Dekker, 1988. — P. 21–29.
12. *Lagueur W.* The New Terrorism — Fanaticism and the Art of Mass Destruction / W. Lagueur. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — 387 p.
13. *Weimann G.* Modern Terrorism, the Media and Public Opinion // The Mass Media in Liberal Democratic Societies. — New York: Paragon House, 2012. — P. 103–120.

References

1. *Arzumanyan R. V.* Opredelenye voyny v 21 veke. Obzor XXI ezhehodnoy konferentsyy po stratehyy Ynstytuta stratehycheskykh yssledovanyy Armeyskoho voennoho kolledzha, 6–8 aprelya 2010 / R. V. Arzumyan. — Erevan, 2011. — 60 s.
2. *Bahriy-Shakhmatov O. V., Yatsenko S. L.* Metody borot'by z teroryzmom — pohlyad svitovoho spivtovarystva // Teroryzm i borot'ba z nym. Mizhvidomchyy naukovyy zbirnyk. — K., 2000. — T. 19. — S. 338–343.
3. *Hel'man M.* Russkyy sposob (Terroryzm y mass-medya v tret'em tysyacheletyy) // http://www.guelman.ru/artists/mg/russian-way-book
4. *Hrynchuk M. S.* Suchasni metody ta tekhnolohiyi informatsiynoho teroryzmu / M. S. Hrynchuk // Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiynyy menedzhment. — 2017. — Vyp. 5. — S. 64–75.
5. *Zabara I. M.* Mizhnarodna informatsiyna bezpeka: suchasni kontseptsiyi v mizhnarodnomu pravi [Elektronnyy resurs] / I. M. Zabara // Teoriya i praktyka pravoznavstva. — 2013. – Vyp. № 2. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_77.pdf
6. *Korniyenko S.* Putin vede v Ukrayini hibrydnu viynu – heneral Kappen [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html
7. *Mykhal'chuk H. O.* Osoblyvosti vzayemozv'yazku suchasnoho teroryzmu ta zasobiv masovoyi informatsiyi: teoretychnyy aspekt / H. O. Mykhal'chuk // Ukrayins'kyy psykholohichnyy zhurnal. — 2017. — № 2. — S. 96–105.
8. *Myunkler K. H.* Terroryzm sehodnya. Voyna stanovyt·sya asymmetrychnoy // International Politic. — 2004. — № 1.
9. *Pocheptsov H. H.* Terroryzm kak ynformatsyonnaya tekhnolohyya osoboho typa // Kyevskyy telehraf. 24.09.2001. — S. 10–11.

10. *Action* plan to combat high-tech crime [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.irational.org/APD/CCIPS/action.htm
11. *Fleming P. A., Stohl M., Schmid A. P.* The Theoretical Utility of Typologies of Terrorism: Lessons and Opportunities // The Politics of Terrorism / edited by M. Stohl. — New York: Dekker, 1988. — P. 21–29.
12. *Lagueur W.* The New Terrorism — Fanaticism and the Art of Mass Destruction / W. Lagueur. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — 387 p.
13. *Weimann G.* Modern Terrorism, the Media and Public Opinion // The Mass Media in Liberal Democratic Societies. — New York: Paragon House, 2012. — P. 103–120.

УДК 325+323.1

К. В. ГАК
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

СПІЛЬНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ЄС

***Ключові слова*:** міграційна політика, Україна, країни ЄС.

Анотація. В статті досліджується співпраця України з ЄС з питань міграції, та формування міграційної політики після підписання договору Про безвізовий режим між Україною та ЄС. Автор аналізує угоди, укладені між Україною та ЄС задля забезпечення прав українських мігрантів, які перебувають на територіях країн-членів ЄС, та механізмів їх реалізацій.

Гак К. В., магистрант кафедры международных отношений, общественных коммуникаций и региональных студий ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Общая миграционная политика Украины и ЕС.**

***Ключевые слова*:** миграционная политика, Украина, страны ЕС.

Аннотация. В статье исследуется сотрудничество Украины с ЕС по вопросам миграции и формирования миграционной политики после подписания договора о безвизовом режиме между Украиной и ЕС. Автор анализирует соглашения, заключенные между Украиной и ЕС для обеспечения прав украинских мигрантов, находящихся на территориях стран-членов ЕС, и механизмов их реализации.

Gak K. V., magister of the Chair of International Relations, Public Communications and Regional Studios of the PrJSC "VNZ "MAUP". **The general migration policy of Ukraine and the EU.**

***Keywords*:** migration policy, Ukraine, EU countries.The article examines.

Annotation. Ukraine's cooperation with the EU on migration issues and the formation of migration policy af-

ter the signing of the Treaty on a visa-free regime between Ukraine and the EU. The author analyzes the agreements concluded between Ukraine and the EU to ensure the rights of Ukrainian migrants staying in the territories of the EU member states and the mechanisms for their implementation.

Формалізована співпраця України з ЄС у сфері міграції розпочалася з середини 1990-х рр. з початком переговорів про укладення угоди про співробітництво (1994 р.). Проте, якщо вважати за європейські стандарти основні міжнародні норми з прав людини, прийняті в ЄС, то свобода пересування та право на громадянство, недискримінація та захист біженців тощо були орієнтирами уже для перших кроків формування міграційного законодавства України одразу після здобуття незалежності. Конкретна співпраця з ЄС щодо міграційних питань розвивалася за трьома основними напрямами. По-перше, Україна, як країна походження численних трудових мігрантів, докладала зусиль до досягнення з зарубіжними державами домовленостей щодо працевлаштування та соціального захисту працівників-мігрантів. Відповідні угоди укладалися на двосторонньому рівні [5, 11]. По-друге, Європейський союз, зацікавленій в контрольованій міграції на свою територію та гарантіях внутрішньої безпеки, надавав Україні допомогу у розбудові інфраструктури охорони кордону та запобігання нелегальній міграції. По-третє, постійна взаємодія відбувалася по лінії забезпечення свободи пересування територією Євросоюзу для українців, умовою чого було підвищення спроможності держави ефективно регулювати міграційні процеси. Таким чином, співпраця з ЄС у міграційній сфері не лише була важливим напрямом міграційної політики держави, а й вимагала її динамічного розвитку [7, 4]. Певні аспекти міграційних питань знайшли відображення ще в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС), що набула чинності 1 березня 1998 р. Зокрема, у ст. 24 держави-члени зобов'язалися не допускати дискримінації українських громадян, які на законних підставах працюють на їх території. У ст. 25 сторони домовилися укладати угоди з метою координації соціального забезпечення робітників, які мають українське громадянство і на законних підставах працюють у країнах-членах. Такі угоди мають забезпечити додавання всіх періодів соціального страхування при нарахуванні пенсії, медичному обслуговуванні, а також переказ пенсії з однієї країни до іншої. Хоча вільний рух робочої сили не передбачався, ст. 35 УПС надавала українським кампаніям, заснованим на території Співтовариства, право наймати робітників і службовців-громадян України за умови, якщо вони є ключовим персоналом. Разом з тим, в Угоді підкреслювалося (ст. 47), що ці положення ніяким чином не можуть тлумачитися як такі, що дозволяють громадянам України в'їжджати чи знаходитися на території Співтовариства в статусі акціонера чи партнера кампанії або її менеджера чи працівника, постачальника або одержувача послуг [1, 9]. Також не дозволялося українським кампаніям наймати

чи використовувати працю громадян України на території Співтовариства, надавати громадян України для роботи іншим особам та під їх контроль за тимчасовими контрактами на працевлаштування. У червні 1998 р. було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, яка, крім іншого, передбачала підготовку детальної Програми інтеграції. Цей досить об'ємний документ, що складався з 140 розділів і підрозділів, було затверджено Указом Президента України 14 вересня 2000 р. Конкретні плани виконання Програми розроблялися і затверджувалися Урядом щорічно. Програма відображала зміст УПС і охоплювала різні сфери громадського життя, економіки, культури, в т.ч. питання міграції, розв'язання яких передбачається шляхом розвитку спроможності України щодо вирішення міграційних проблем, зміцнення відповідних органів влади [4, 6]. Серед зазначених у Програмі пріоритетів: удосконалення законодавства України про громадянство; запровадження державного реєстру фізичних осіб, який мав замінити прописку; створення умов до приєднання України до Конвенції ООН 1951 р. про статус біженців; приєднання України до Європейської соціальної Хартії у частині, що стосується працівників-мігрантів. Значна увага приділялася посиленню прикордонного та імміграційного контролю, запобіганню нелегальній міграції, а також вирішенню питання щодо спрощення візового режиму між Україною та ЄС. Наприкінці 2001 р. Україною та ЄС було погоджено План дій у галузі юстиції та внутрішніх справ. У сфері міграції та притулку у ньому йшлося про адаптацію відповідного національного законодавства України, а також системи органів державної влади до норм і стандартів ЄС, проведення більш інтенсивної інтеграційної політики, надання допомоги для заснування державної міграційної служби, здійснення моніторингу міграційних процесів, передовсім нелегальної міграції, співробітництво у сфері реадмісії, продовження діалогу щодо візових питань [7, 6]. Пріоритети співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ визначалися на регулярних щорічних зустрічах голів відповідних відомств України та ЄС. Цілі, висунуті цими документами, і спрямовані на удосконалення міграційної політики України, значною мірою були реалізовані завдяки прийняттю 2001 р. нового законодавства про громадянство України, приєднанню 2002 р. до Конвенції ООН про статус біженців, законодавчому гарантуванню права на свободу пересування (2003 р.), ратифікації Європейської соціальної Хартії (переглянуту), у т.ч. статті 18, що надає громадянам право займатися прибутковою діяльністю на території інших сторін (2006 р.) [6, 7]. Технічне сприяння ЄС, допомога у підготовці кадрів, обмін інформацією, співробітництво з правоохоронними органами європейських держав сприяли успіхам в організації прикордонного та імміграційного контролю в Україні, суттєвому скороченню нелегального транзитного міграційного потоку територією України у напрямку ЄС. Новим етапом співробітництва між Україною та ЄС після розширення Євросоюзу, в т. ч. за рахунок суміжних з Україною держав, та запровадження політики сусідства було погодження в лютому 2005 р. спільного плану дій, в якому було встановлено перелік пріоритетів співпраці

як в рамках, так і поза рамками УПС. Серед них переговори щодо спрощення візового режиму між Україною та ЄС, угоди про реадмісію [6, 4]. Сторони також вважали пріоритетним сприяння діалогу з питань працевлаштування та забезпечення недискримінаційного ставлення до працівників-мігрантів, повну імплементацію зобов'язань, передбачених щодо цього в УПС. У рамках реалізації цього плану в червні 2007 р. підписано угоди між Україною та ЄС про спрощення візового режиму та про реадмісію (набули чинності з січня 2008 р.). Угода про спрощення оформлення віз передбачала уніфікацію порядку видачі віз українським громадянам консульськими установами держав-членів ЄС, зменшення кількості необхідних для цього документів. Було спрощено критерії видачі багаторазових віз для близьких родичів громадян країн ЄС, водіїв вантажівок, бізнесменів, студентів, журналістів, членів офіційних делегацій. Скасовано візові вимоги для власників дипломатичних паспортів. Вартість Шенгенської візи закріплено на рівні 35 євро. Право на безоплатне отримання віз набули 14 категорій українських громадян, зокрема, студенти, пенсіонери, інваліди, журналісти [3, 9]. З метою моніторингу виконання положень Угоди було створено Спільний комітет експертів. Принципово, що у преамбулі угоди було зафіксовано перспективу запровадження взаємного безвізового режиму поїздок громадян. Щодо угоди про реадмісію, за наполяганням української сторони Єврокомісія погодилася додати до неї декларацію про надання Україні технічної та фінансової допомоги для її реалізації та визначила цей напрямок одним з пріоритетних. Угодою передбачено порядок повернення громадян сторін, які знаходяться за кордоном незаконно. Спеціальна прискорена процедура передбачена для порушників, затриманих у прикордонних областях. Щодо реадмісії громадян третіх країн, застосування відповідних положень було відтерміновано на 2 роки, впродовж яких за допомогою ЄС в Україна створювала необхідну інфраструктуру для їх прийняття і подальшого повернення до країн походження. В повному обсязі угода набула чинності з січня 2010 р. В липні 2012 р. була підписана Угода про внесення змін до Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз, яка набрала чинності 1 липня 2013 р. [47, с. 44]. Вона передбачає розширення категорії громадян України, які можуть отримувати безкоштовні та багаторазові Шенгенські візи, матимуть право на спрощене оформлення безкоштовних, багаторазових віз (представники неурядових організацій, релігійних громад, професійних об'єднань, студенти та аспіранти, учасники офіційних програм транскордонного співробітництва). Нею удосконалено порядок оформлення віз для міжнародних перевізників та представників засобів масової інформації. У тексті Угоди чітко визначено терміни дії багаторазових віз (1 рік, 5 років), що дає змогу уникнути двозначного тлумачення відповідних положень попередньої Угоди (до 1, до 5 років). Крім іншого угода передбачає оформлення 5-річних віз одному з подружжя, дітям (у т. ч. усиновленим) віком до 21 року або таким, які перебувають на утриманні батьків, та батькам (у т. ч. опікунам) для відвідування громадян України, які мають дійсний дозвіл на проживання на території держав-членів ЄС,

що вкрай важливо для українських мігрантів, які проживають на території Євросоюзу. Результатом поступової лібералізації візового режиму для українців було стабільне зростання чисельності оформлених їм шенгенських віз [9, 8]. Також міграційні питання знайшли відображення в кількох статтях проекту Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема, в її політичній частині, підписаній в березні 2014 р. Так, сторони підтвердили важливість спільного управління міграційними потоками та всеохоплюючого діалогу у цій сфері, який має ґрунтуватися на основоположних принципах солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності та партнерства. Співробітництво буде зосереджено на: подоланні причин виникнення міграції; запровадженні ефективної та превентивної політики щодо боротьби з нелегальною міграцією та торгівлею людьми; реалізації Конвенції ООН 1951 року та Протоколу 1967 року щодо статусу біженців та забезпечення поваги принципу "невислання"; забезпеченні гідного поводження та інтеграції іноземців, які проживають на законних підставах; подальшому розвитку оперативних заходів у сфері управління кордонами [5, 9]. Останнє може включати навчання, обмін досвідом та, у разі потреби, обмін офіцерами зв'язку. Зусилля Сторін у цій сфері будуть спрямовані на ефективну імплементацію принципу інтегрованого управління кордонами, посилення рівня безпеки документів; розвиток ефективної політики повернення. В Угоді про асоціацію також зазначено, що ставлення до працівників-громадян України, які законно працевлаштовані на території держави-члена ЄС, має бути вільним від будь-якої дискримінації стосовно умов праці, винагороди або звільнення, порівняно з громадянами цієї держави-члена. Таке ж ставлення зобов'язана забезпечити і Україна щодо працівників, які є громадянами країн ЄС. Відповідно до Угоди про асоціацію, існуючі можливості доступу до зайнятості для українських працівників, надані державами-членами згідно із двосторонніми договорами, мають бути збережені та, у разі можливості, покращені. Водночас, інші держави-члени повинні вивчити можливість укладання подібних договорів [7, 3]. Можливим є також надання більш сприятливих положень у доступі до професійного навчання. Підтверджуючи свою рішучість щодо виконання угод про реадмісію та спрощення оформлення віз, Сторони висловили в Угоді свій намір досягти посилення мобільності громадян і подальшого прогресу у візовому діалозі. Вони зобов'язалися вжити послідовних кроків до встановлення безвізового режиму після створення умов для добре керованого і безпечного пересування людей, визначених у 2-фазовому Плані дій щодо лібералізації візового режиму, представленого на Саміті Україна – ЄС 22 листопада 2010 року [4, с. 9]. Продовжуючи співпрацю України з Європейським Союзом, 17 травня 2017 року була підписана Угода про безвізовий режим України з ЄС у місті Страсбурзі за присутністю президента України Порошенка та голови Європейського парламенту Антоніо Таяні. Вважається, що Україна виконала всі критерії, викладені у Плані дій щодо лібералізації віз до уряду України у листопаді 2010 року, і, отже, відповідає відповідним критеріям для своїх громадян звільняється від візового режиму під час подорожі на територію дер-

жав-членів. Безперервне виконання Україною такі критерії, особливо боротьба з організованою злочинністю та корупцією, належним чином контролюється Комісією відповідно до відповідного механізму, встановленого в Постанові (ЄС) № 539/2001. Цей безвізовий режим повинен застосовуватися лише для власників біометричних паспортів, виданих Україною відповідно до стандартів Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО). Даний регламент являє собою розробку положень Шенгенського законодавства, в якому Об'єднане Королівство та Ірландія не беруть участі відповідно до Рішення Ради 2000/365 / ЄС; тому Великобританія та Ірландія не є учасниками у прийнятті цього Регламенту і не є його обов'язковими до виконання та не підлягають до його застосуванню [3; 2]. Що стосується Польщі, вона є єдиною країною, законодавство якої передбачає, що негромадяни Євросоюзу, що перетнули кордон в рамках безвізу, мають право працювати. У цьому випадку, українцю оформлять додаткові документи. Тобто, в рамках безвізу українці можуть приїхати до Польщі і самі знайти вакансію і отримати необхідні документи для працевлаштування. Що стосується зони Шенгену, то при в'їзді в Шенгенську зону громадянину України потрібно буде мати документи, що підтверджують мету поїздки, місце проживання, наявність достатніх фінансових коштів на цей термін перебування і намір повернутися до місця постійного проживання. Крім того, необхідно буде придбати поліс медичного страхування та страхування цивільної відповідальності власника транспортного засобу — у випадку подорожі на автомобілі.

Відомо, що введення безвізового режиму з ЄС відкриває шлях до лібералізації візового режиму з близько 30 країн і так званого "білого шенгенської списку". До цього списку входять близько 60 країн, у тому числі, Австралія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Ізраїль, Японія, Мексика, Панама, Сінгапур, Південна Корея, Уругвай і Венесуела [6; 34]. Умови перетину кордону з ЄС громадянами України регулюється Шенгенським кодексом про кордони, так, в статті 6 викладені умови в'їзду для громадян третіх країн. Для перебування на території держав-членів протягом відрізку часу не більше, ніж 90 днів на будь-який 180-денний період, із розрахунку 180-денного періоду, який передує кожному дню перебування, умови в'їзду для громадян третіх країн є такими:

- повинні мати чинний проїзний документ (*travel document*), що надає власнику право перетинати кордон;
- повинні мати чинну візу для перебування на території ЄС більше ніж 90 днів із 180-денного терміну,відповідно до Регуляції Ради ЄС № 539/2001 від 15 березня 2001 р., яка встановлює перелік третіх країн, громадяни яких зобов'язані мати довготермінову візу (*long-stay visa*);
- повинні обґрунтувати мету та умови запланованого перебування і мають достатні засоби для існування, як на період запланованого перебування, так і для повернення до країни походження або транзиту до третьої країни, право на в'їзд до якої вони гарантовано мають; або мають можливість законно отримати такі засоби;

- громадяни не є особами, щодо яких створено запис у SIS (Шенгенській інформаційній системі) про відмову у в'їзді;
- громадянине вважаються загрозою для публічної політики, внутрішньої безпеки, здоров'я громадян або внутрішньої безпеки будь-якої з держав-членів, зокрема, щодо них не внесено записів про відмову у в'їзді на таких підставах до національних систем оповіщень (*national list of alerts*).

Щодо терміну перебування на території ЄС дата в'їзду має вважатися першим днем перебування на території Держав-членів, а дата виїзду має вважатися останнім днем перебування на території Держав-членів. Періоди перебування на підставі дозволу на проживання або довгострокової візи не повинні враховуватися під час підрахунку тривалості перебування на території Держав-членів [1; 7]. Також є невичерпний перелік супровідних документів, які може запитати прикордонник у громадянина третьої країни. Одним із таких випадків можуть бути запитання про засоби для існування, які мають оцінюватися відповідно до тривалості та мети перебування і на підставі середніх цін у державах-членах на харчування та проживання бюджетного класу, помножених на кількість днів перебування. Оцінка достатності засобів для існування може ґрунтуватися на готівці, тревел-чеках і кредитних картках, які має громадянин третьої країни. Декларації спонсорування (*sponsorship*), які відповідають чинному законодавству країни, та гарантійні листи від приймаючої сторони, які відповідають законам держави, де збирається перебувати громадянин третьої країни, також можуть бути доказом наявності достатніх засобів для існування.

Супровідні документи для підтвердження відповідності до умов в'їзду можуть включати такі документи:

- для ділових поїздок: запрошення від фірми або органу влади відвідати зустрічі, конференції або події, пов'язані з торгівлею, промисловістю або роботою; інші документи, які демонструють наявність торгових або робочих відносин; вхідні квитки на ярмарки і конгреси;
- для подорожей з метою навчання в університеті чи інших видів навчання та вдосконалення навичок: сертифікат про зарахування/реєстрацію до навчального закладу/курсів/школи з метою відвідання професійних або теоретичних курсів у рамках базового та інших рівнів навчання; студентські картки або сертифікати відвідуваних курсів;
- для подорожей з метою туризму або з особистих причин: супровідні документи щодо проживання; запрошення від приймаючої сторони (господаря), якщо ви зупинитеся в нього (неї); супровідний документ від установи, що надає помешкання, або будь-який інший прийнятний документ, що свідчить про наявність помешкання для проживання; супровідні документи щодо маршруту; підтвердження замовлення організованої подорожі або будь-якого іншого прийнятного документа, що свідчить про наявність плану подорожі; супровідні документи щодо повернення;

- для подорожей з метою участі в політичних, наукових, культурних, спортивних чи релігійних заходах або з іншою метою:запрошення, вхідні квитки, дані про реєстрацію (*enrolments*) або ж програми, в яких зазначено за можливості назву приймаючої організації і тривалість перебування, або будь-які інші прийнятні документи, що засвідчують мету візиту [7; 11].

Враховуючи вищезазначені умови безвізового в'їзду до ЄС, безвізовий режим, в першу чергу, буде корисним для середнього класу, який має можливість подорожувати по Європі. Загалом, Україна не є країною, яка постачає велику кількість нелегальних іммігрантів до Європи, у неї є декілька шукачів притулку. За останні кілька років українцям було надано притулок лише кількома сотнями випадків. Лібералізація віз — це можливість для українців отримати знання про Європу, подорожувати більше та доносити європейські практики додому. Перший "безвізовий" потяг виїхав з Києва до міста Перемишль у Польщі, несучи сорок громадських активістів, аналітиків, експертів, художників та журналістів за першим безвізовим проїздом до Європейського Союзу. Ця поїздка була символічним актом, щоб відзначити перше безвізовий в'їзд до ЄС та обговорити питання свободи пересування в сучасному світі, шлях України до безвізового режиму та його важливість для суспільства [5; 3].

Висновки. Отже, вплив міграційної політики ЄС на Україну спостерігався в кількох аспектах. По-перше, політика Євросоюзу щодо віз та кордонів, протидії нелегальній міграції, заохочення імміграції фахівців та студентів, захисту прав мігрантів тощо була вагомим чинником динаміки міграційних переміщень населення України. Стрімке зростання транскордонної мобільності українців, переорієнтація на європейські країни значної частини трудових мігрантів, збільшення чисельності молоді, що навчається в Європі, відплив за кордон представників певних професій є, вочевидь, її результатом. По-друге, прагнення України після здобуття незалежності побудувати демократичну, відкриту до світу державу на основі загальноприйнятих в Європі принципів поваги до прав людини об'єктивно обумовило формування міграційної політики на тих же засадах, що застосовані в ЄС, зробило можливим широке використання досвіду, накопиченого в Європі у сфері регулювання міграційних процесів. По-третє, зовнішньополітичний вектор міграційної політики ЄС забезпечив поступальний розвиток співпраці з Україною у міграційній сфері, надання їй конкретної технічної, фінансової, інформаційної допомоги з метою посилення спроможності держави регулювати міграційні процеси, що помітно сприяло розробці міграційного законодавства, розбудові відповідних органів виконавчої влади. Найбільш очевидно вплив ЄС на розвиток міграційної політики України проявився у зв'язку з лібералізацією візового режиму та подальшим підписанням Угоди про Безвізовий режим України з ЄС. Таким чином, завдяки зусиллям, спрямованим на реалізацію Плану дій, наданого ЄС, було досягнуто очевидний прогрес у сфері регулювання міграційних процесів в Україні.

Список використаних джерел

1. *Гринда Н.* Політичні і правові рамки спільної міграційної політики Європейського Союзу // Вісн. Львів. ун-ту (Серія міжнародні відносини). — 2001. — Вип. 4. — С. 48–54.
2. *Парламентські* слухання "Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції" (17 листопада 2004 р.). Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl171104.htm
3. *Трубич С.* Міграційні процеси і зайнятість населення // Вісн. Львів. ун-ту (Серія міжнародні відносини). — 1999. — Вип. 1. — С. 398–403.
4. *Україна*: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006. — Режим доступу: www.niss.gov.ua www.ukrainianworldcongress.net/home/index_ua.html
5. *Communication* from the Commission to the Council and the European Parliament. Integrating Migration Issues in the European Union' s Relations with Third Countries. COM (2002) 703 final. Brussels: EC. Available at http://europa.eu.int/comm/external_relations/news/ com02_ 703_en.pdf. Accessed April 29, 2004. — 2003.
6. *Council* Regulation establishing a Community Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code), OJ L 105/1 of 13.4.2006
7. *Council* Regulation (EC) No 539/2001 of 15 March 2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement (OJ L 81, 21.3.2001, p. 1).
8. *Huntington S. P.* Zderzenie cywilizacji i nowy ksztalt ladu swiatowego. — Warszawa: Warszawskie Wydaw. Literackie, 2000.
9. *Regulation* (EU) 2017/850 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2017 amending Regulation (EC) No 539/2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement (Ukraine).

References

1. *Hrynda N.* Politychni i pravovi ramky spil'noyi mihratsiynoyi polityky Yevropeys'koho Soyuzu // Visnyk L'vivs'koho universytetu (Seriya mizhnarodni vidnosyny). — 2001. — Vyp. 4. — S. 48–54.
2. *Parlaments'ki* slukhannya "Stan ta problemy pravovoho i sotsial'noho statusu suchasnoyi ukrayins'koyi trudovoyi mihratsiyi" (17 lystopada 2004 r.). Rezhym dostupu: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl171104.htm.
3. *Trubych S.* Mihratsiyni protsesy i zaynyatist' naselennya // Visnyk L'vivs'koho universytetu (Seriya mizhnarodni vidnosyny). — 1999. — Vyp. 1. — S. 398–403.
4. *Ukrayina*: Stratehichni priorytety. Analitychni otsinky – 2006. — Rezhym dostupu: www.niss.gov.ua www.ukrainianworldcongress.net/home/index_ua.html
5. *Communication* from the Commission to the Council and the European Parliament. Integrating Migration Issues in the European Union's Relations with Third Countries. COM (2002) 703 final. Brussels: EC. Available at http://europa.eu.int/comm/external_relations/news/ com02_ 703_en.pdf. Accessed April 29, 2004. — 2003.
6. *Council* Regulation establishing a Community Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code), OJ L 105/1 of 13.4.2006.
7. *Council* Regulation (EC) No 539/2001 of 15 March 2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement (OJ L 81, 21.3.2001, p. 1).

8. *Huntington S. P.* Zderzenie cywilizacji i nowy ksztalt ladu swiatowego. — Warszawa: Warszawskie Wydaw. Literackie, 2000.
9. *Regulation* (EU) 2017/850 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2017 amending Regulation (EC) No 539/2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement (Ukraine).

УДК 327

А. С. ГОНЧАРОВА
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОРОЛІВСТВА БЕЛЬГІЇ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ НОВОЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

***Ключові слова*:** зовнішньополітична діяльність, зовнішньополітична доктрина, Королівство Бельгія, бельгійські міжнародні відносини, міждержавна співпраця, політична співпраця, економічна співпраця.

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасної зовнішньополітичної діяльності Королівства Бельгії та основним пріоритетам зовнішньої політики. Дослідження дозволяє твердити про значну результативність та оптимізацію нової зовнішньополітичної доктрини Бельгії в новому світопорядку.

Гончарова А. С., магистрант кафедры международных отношений, общественных коммуникаций и региональных студий ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Анализ современной внешнеполитической деятельности Королевства Бельгии и оптимизация новой внешнеполитической доктрины на современном этапе.**

***Ключевые слова*:** внешнеполитическая деятельность, внешнеполитическая доктрина, Королевство Бельгия, бельгийские международные отношения, межгосударственная сотрудничество, политическое сотрудничество, экономическое сотрудничество.

Аннотация. Статья посвящена анализу современной внешнеполитической деятельности Королевства Бельгии и основным приоритетам внешней политики. Исследование позволяет утверждать о значительной результативности и оптимизации новой внешнеполитической доктрины Бельгии в новом миропорядке.

Goncharova A. S., magister of the Chair of International Relations, Public Communications and Regional Studios of the PrJSC "VNZ "MAUP". **Analysis of the contemporary foreign policy of the Kingdom of Belgium and the optimization of the new foreign policy doctrine at the present stage.**

***Keywords*:** foreign policy activity, foreign policy doctrine, the Kingdom of Belgium, Belgian international relations, interstate cooperation, political cooperation, economic cooperation.

***Annotation*.** The article is devoted to the analysis of the contemporary foreign policy of the Kingdom of Belgium and the main priorities of foreign policy. The research allows us to confirm the significant impact and optimization of the new foreign policy doctrine of Belgium in the new world order.

Бельгія завжди була країною, що знаходилася на перехресті шляхів (торгівельних і політичних) і завдяки своєму дуже вигідному геополітичному розташуванню була у всі часи "ласим шматочком" для інших, більш могутніх держав, які її оточували. Тому становлення зовнішньої політики Бельгії проходило в умовах постійної боротьби між великими державами, на яку необхідно було відповідним чином реагувати. Саме тому, для того щоб краще зрозуміти основи зовнішньої політики Бельгії у XX ст. необхідно звернутися до її історії [5]. Назва країни проходить від войовничих і гордих кельтських племен "белгів", які жили між Сеною та нижньою течією Рейну. Юлій Цезар, підкоривши їх, заснував римську провінцію Белгіка. З часом південь цієї провінції було романізовано, а північні райони зберегли свою самобутність завдяки тому, що у V ст. н. е. на ці території прийшли германські племена франків, фризів і саксів, які змішавшись, утворили нову народність — фламандці. У середні віки великі держави ведуть боротьбу за багаті міста Бельгії. В другій половині XVст. цю боротьбу виграє Іспанія, але ненадовго. Спочатку відходять північні Нідерланди внаслідок буржуазної революції у кінці XVI ст., але південні Нідерланди — Бельгія — залишаються у Іспанії. Однак за Утрехтським мирним договором 1713 р. територія Бельгії відходить до Австрії. Після Брабантської революції 1789–1790 рр. країна на деякий час переходить до Франції, а згідно з рішенням Віденського Конгресу її приєднують до Королівства Нідерландів. 25 серпня 1830 р. відбувається буржуазна революція, і з червня 1831 р. Бельгія стає незалежною державою, отримавши монарха Леопольда Саксен-Кобурга (родич королеви Великої Британії Вікторії). 1839 р. Бельгія збільшує свою територію за рахунок Голландії та Люксембургу на чверть. У другій половині XIX ст. Бельгія стає індустріально-розвинутою країною, значення якої у Західній Європі зростає [3]. Але, незважаючи на нейтральний статус і надії на підтримку великих держав, Бельгія окуповується німецькими військами під час першої світової війни. По

закінченню війни Бельгія отримує, окрім репараційних виплат, два німецькомовних округи Ейпен і Мальмеді, а також німецьку колонію у Східній Африці, Руанду-Урунді (до цього вона вже мала провінцію Конго з 1884 р.). Вона приєднується до дій Франції, спрямованих на отримання якомога більшої суми репарацій з Німеччини, що виявилося недалекоглядним і необережним кроком. У той же час Бельгія бере активну участь створенні Ліги Націй та її діяльності, однак зовнішня політика країни іде у фаверті політики Франції та Великої Британії. В той же час Бельгія намагається проводити власну політику в регіоні. Так у 1923 р. підписується угода про створення бельгійсько-люксембурзького економічного союзу. У міжвоєнний період можна констатувати деякі наміри проводити нейтральну політику, добровільне рішення про що Бельгія висловлює у 1936 р. Але всі ці заходи не допомогли уникнути чергової окупації. Після закінчення війни керівництво країни розуміє необхідність проведення більш збалансованого курсу у відносинах з трьома великими європейськими державами для того, щоб здобути гарантії своєї незалежності та безпеки. Але в той же час новим елементом у концепції зовнішньої політики Бельгії стає курс на розширення відносин з США і "втягування" їх у європейські справи, бо у Брюсселі добре розуміли, що лише гарантій європейських держав недостатньо для забезпечення безпеки держави. Внаслідок цього Бельгія через деякий час стає поряд з ФРН і Голландією "американським плацдармом у Європі". Союзи, які були укладені після війни, завжди розглядалися Бельгією як інструмент захисту від зовнішніх загроз. Під час "холодної війни" Брюссель намагається виступати як арбітр і посередник при врегулюванні суперечок на континенті [8]. У 1967 р. П'єр Армель (бельгійський міністр) виступає з доповіддю про основоположну доктрину НАТО, двома основними компонентами якої він вважає оборону і розрядку, а також забезпечення достатнього рівня безпеки в галузі відносин Схід-Захід. Правлячі кола країни були вкрай зацікавлені у політиці розрядки, бо добре засвоїли уроки першої та другої світових війн. Тому в бельгійській зовнішній політиці того часу переважає концепція використання будь-яких можливостей для початку серйозного діалогу Заходу зі Сходом. У процесі переговорів і діалогу Брюссель прагнув бути посередником чи арбітром; не драматизуючи ситуацію у періоди загострень міжнародної напруги, сприяти нормалізації обстановки. Будучи членом НАТО, в основу договірних зобов'язань Бельгія ставить концепцію лояльності. "Для Бельгії справа честі — бути союзником, не змінюючи з кожного приводу або на користь моди свої переконання, не відмовлятися ані від них, ані раніше взятих зобов'язань". П'єр Армель робить пізніше пропозицію про роззброєння, яка передбачала припинення нарощування озброєнь та прогресивне обопільне роззброєння. Пріоритетом зовнішньої політики країни стає проблема безпеки в Європі і при цьому наголос робиться на вирішенні цих проблем регіональними організаціями [2].

В 1948 р. Бельгія вступає до ЗЄС, а у 1949 р. — до НАТО. Саме їх вона вважає провідними організаціями у галузі безпеки на той час. У 1948 р. під-

писується Конвенція між Бельгією, Нідерландами та Люксембургом про створення союзу Бенілюкс. У 50-х рр. XX ст. країна стає членом Євратому, Європейського обєднання вугілля та сталі і у 1957 р. членом ЄЕС. Штаб квартира Комісії ЄЕС з 1958 рр. знаходиться у Брюсселі, а у 1966 р. туди ж переїжджає НАТО, після виходу Франції з його військової організації. Це спричинило розташування резиденцій багатьох європейських організацій у Брюсселі. В той же час досить значний вплив на зовнішню політику Бельгії справляють проблеми, яку існують в самій країні. Вони пов'язані з тим, що у країні живуть дві великі общини — валлонці (франкомовне населення на півдні країни) і фламандці (розмовляють на діалекті нідерландської та мешкають на півночі). До 60-х рр. Валлонія була більш розвинутим регіоном і тому її представники керували країною. Але з 60-х рр. провідні "старі" галузі Валлонії опинилися у кризі (вугледобувна, металургійна і т. д.) і тому центр економічної ваги переміщується на північ, до Фландрії, де створюються і активно розвиваються нові галузі промисловості. Зважаючи на зростання власної ролі, фламандці починають боротися не тільки за свої національно-культурні права (двомовність офіційно визнана у 1923 р.) але й за політичні. Наслідком цього стали три перегляди Конституції, за якими Валлонія і Фландрія стали автономними одиницями з власними урядами. У 1993 р. підписується Сен-Мішельський договір, який закріплює поділ країни на три округи: Фландрія, Валлонія та Брюссель. 17 лютого 1994 р. король Альберт II затверджує нову Конституцію (198 статей замість 140 у старій) [4]. Вся ця боротьба, безумовно, впливала на прийняття рішень у галузі зовнішньої політики, які повинні були враховувати інтереси двох груп населення. Ця конфронтація мала негативний характер для Бельгії, але у деяких питаннях обидві сторони проявляли єдність (опір збільшенню асигнувань на оборону на початку 80-х рр. та розміщення у Бельгії "Першингів") [11]. Якщо взяти нинішню зовнішню політику Бельгії, то двома нерозривними її компонентами є питання Європейської безпеки й економічні інтеграційні процеси у Європі. Бельгія активно виступає за встановлення активної системи безпеки у Європі, вбачаючи у цьому основну гарантію своїй національній безпеці, але в той же час з осторогою дивиться на колишні країни соцтабору, проявляючи інколи навіть деяке небажання щодо їх входження до НАТО та ЄС. Із закінченням холодної війни Бельгія втратила роль арбітра і посередника, а до того ж дещо зменшилась її геополітичне значення у цілому регіоні, тому Бельгія проявляє велику зацікавленість у швидкій інтеграції економічних систем нинішніх членів ЄС для створення єдиного економічного простору. Можна прогнозувати спроби її створити своєрідний блок "малих держав" у ЄС, який виявиться гідною противагою великим країнам на випадок неспівпадіння їхніх інтересів. В останні два десятиліття Бельгія помітно додала активності в зовнішньополітичних справах. Головна заслуга в цьому належить міністрові закордонних справ Еріку Деріку, який спираючись на підтримку прем'єр міністра Ж.-Л. Дегане, у 1996–1997 рр. провів у МЗС Бельгії велику аналітичну роботу над новою зовнішньополітичною доктриною країни і почав успіш-

но втілювати її в життя. Основні положення доктрини зводяться до такого. Бельгійці, тверезо оцінюючи свої обмежені можливості самостійних дій на міжнародній арені, тим не менш мають намір впливати на вирішення питань, які становлять для них практичний інтерес або "моральну цінність". З цією метою вони мають намір використовувати перш за все канали Євросоюзу і ООН. З цією стратегічною установкою пов'язані і головні зовнішньополітичні пріоритети країни на найближчу перспективу: сприяння зміцненню міжнародного потенціалу "трансформованого" Євросоюзу та реорганізації глобальних механізмів міжнародних відносин шляхом проведення глобальної реформи ООН та інститутів. При цьому бельгійці не забувають підкреслити і традиційну приорітетність своєї участі в НАТО і ЗЕС [9]. Як нам відомо, хоча Бельгія — невелика країна за площею та чисельністю збройних сил, але вона грає значну роль в НАТО. В столиці Бельгії — Брюсселі, знаходиться штаб-квартира НАТО і це не випадково, як могло б здатися спочатку. За час Другої світової війни Бельгії було завдано серйозної шкоди, внаслідок чого вона активно виступала за відносини взаємної військової підтримки між країнами-учасницями Північноатлантичного альянсу, а також за їх спільну роботу над забезпеченням безпеки на міжнародному рівні. Ці ідеї висунув ще під час війни бельгійський політик Поль-Анрі Спаак, що став в подальшому генсеком НАТО. Через три роки після перемоги у війні було підписано Брюссельський договір між Бельгією, Великобританією, Францією і Нідерландами. Через нього країни зобов'язалися боронити один одного в разі загрози військового нападу. Пізніше на основі цього договору з'явилися ідеї створення Європейського Союзу. Потрібно визнати, що саме Бельгія була ініціатором створення і договору, і самого НАТО. Без її участі всього цього могло не бути взагалі. Завдяки її ініціативі на початку, тепер Бельгії забезпечено надійне і значуще місце в НАТО. Зовнішню політику Бельгії вкрай складно уявити без Північноатлантичного союзу. П'єр Армель, міністр закордонних справ Бельгії, в 1967 році висловив думки, які лягли в основу доктрини політики "безпеки і розрядки", що проводиться країнами НАТО по відношенню до учасниць Варшавського договору. Бельгія завжди сильно впливала на політику НАТО, і "доктрина Армеля" особливо це підкреслює [1]. Зараз Бельгія як і раніше є активним учасником Північноатлантичного альянсу. Жан-Люк Дегане в 1999 році виголосив фразу: "Більше Європи не означає менше НАТО", що тепер вважається девізом політики Бельгії в альянсі. Правда, при цьому Бельгія не зменшує ролі США в НАТО, підкреслюючи, що безпека Європи закріплюється безпекою Штатів і навпаки. Що стосується майбутнього НАТО, Бельгія сподівається на те, що незабаром військові операції втратять свою значимість і для забезпечення безпеки потрібно буде шукати нові способи. Лінія поведінки Бельгії в альянсі — толерантність по відношенню до нових членів НАТО, дипломатичність і готовність йти на контакт. У міру можливості Бельгія має намір зберігати свій зовнішньополітичний "профіль" і в ряді конкретних міжнародних питань: побудова нової європейської архітектури безпеки, Центральна і Південна Африка; організа-

ція Конвенції про заборону протипіхотних мін тощо. Нове звучання останнім часом у бельгійській зовнішній політиці отримала постановка питання про глобальне значення етичного виміру міжнародних відносин. Ця тема знайшла втілення в бельгійських демаршах і проблематики роззброєння [10]. Будучи одним зі світових центрів торгівлі, транзиту і виробництва зброї, Бельгія (поряд із Канадою, Норвегією і Австрією), проте стала ініціатором розробки Міжнародної конвенції про заборону протипіхотних мін. При цьому основний акцент бельгійці роблять на тезах про негуманний, не вибірковий характер цієї зброї і на необхідності надання допомоги його жертвам. Вони взяли фінансову участь у створенні пілотного виявлення з повітря мінних полів в Анголі, у програмі допомоги жертвам мін і Добровільному фонді розмінування ООН. Серед загальних міжнародних проблем пріоритетною для бельгійців є реформа системи органів ООН і її головна складова — реформи Ради Безпеки. Основну увагу при цьому вони приділяють двом напрямам — збільшення чисельності складу РБ та протидії практиці використання права вето його постійним членам. Бельгійці останнім часом виступають в ролі координатора так званої "неформальної групи" малих і середніх країн (до неї також належать Австралія, Австрія, Болгарія, Угорщина, Ірландія, Португалія, Словаччина, Чехія та Естонія), яка намагається сформувати свої власні пропозиції з реформи РБ ООН [6]. Відмовившись від підтримки ідеї створення третьої категорії "напівпостійних" або "ротаційних" членів РБ, бельгійці останнім часом бачать вихід в одночасному збільшенні кількості постійних і непостійних членів Ради до 10 у кожній категорії при "більш справедливому" представництві в РБ "континентів і регіонів світу" — серед постійних членів РБ два місця закріпити за Німеччиною і Японією, три залишити Африці, Азії, Латинській Америці; на п'ять місць пропонується збільшити і кількість непостійних членів Ради. Бельгія надає великого значення розвитку зв'язків із державами СНД, у першу чергу з Україною, Середньою Азією та Балтією. У квітні 1998 р. прем'єр-міністр Бельгії Ж.-Л. Дегане здійснив офіційний візит до Азербайджану, Казахстану та Узбекистану. Бельгійці намагаються вийти на нафтовий і газовий ринки цього регіону, спираючись, зокрема, на вже створений ними солідний економічний плацдарм у Казахстані [11]. У Баку було підписано міжурядову угоду про повітряні перевезення, в Алма-Аті — угоду про захист і заохочення інвестицій, конвенцію про уникнення подвійного оподаткування, в Ташкенті — угоду про розширення торговельно-економічного співробітництва. Бельгійці підтримують дипломатичні відносини й з Іраном на рівні послів. Бельгійські приватні компанії активно присутні на іранському ринку (насамперед, у нафтохімічному секторі). Бельгійське посольство в Лівії офіційно представляло американські інтереси в цій країні. Бельгійсько-марокканські відносини також мають особливий характер. У Бельгії проживає понад 200 тис. вихідців із цієї країни [7].

Висновки. Таким чином, Бельгія є одним зі світових центрів торгівлі, транзиту і виробництва зброї. Намагаючись зберігати свій зовнішньополі-

тичний "профіль" у побудові нової європейської архітектури безпеки, Бельгія надає великого значення розвитку зв'язків із практично усіма незалежними державами світу.

Список використаних джерел

1. *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / пер. з англ. М. Марченко. — К.: "К. І. С.", 2006. — 692 с.
2. *Зовнішня* політика країн Західної Європи в постбіполярний період : навч.-метод. посіб. з курсу / С. О.Рудько; Нац. ун-т "Остроз. акад.". — Острог, 2012. — 409 с.
3. *Кіндер Г., Хільгеман В.* Всесвітня історія: dtv-Atlas / пер. з нім.; Наук. ред. пер.: А. Г. Слюсаренко, О. Ф. Іванов. — К.: Знання-Прес, 2001. — 631 с.
4. *Конституция* Бельгии // Конституции стран мира: В 3 т. — Т. 1 / под общ. ред. Л. А. Окунькова. — М. : НОРМА, 2001. — 824 с.
5. *Крип'якевич І.* Всесвітня історія: у 3 кн. — К.: Либідь, 1995. — Кн. 1. — 464 с.; Ч. 2. — 424 с.; Ч. 3. — 288 с.
6. *Офіційний* сайт з матеріалами ЄС і Ради Європи (РЄ). — Режим доступу: www.isi.gov.uk
7. *Офіційний* сайт країн Бенілюксу. — Режим доступу: www.benelux.int/fr/
8. *Яровий В. І.* Новітня історія країн Східної Європи: 40–90-ті рр. XX століття: Курс лекцій: навч. посіб. — К.: Либідь, 1997. — 269 с.
9. *Ben Soetendorp*. Foreign Policy in the European Union: History, Theory & Practice. — Routledge : Taylor & Francis Group, 2014. — 176 c.
10. *Benelux* Cooperation // Historical Evolution of Benelux Union // Cqpress [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://library.cqpress.com/cqresearcher/document.php?id= cqresrre1969090300
11. *Highlights* of the Benelux cooperation in 2015 under the Belgian Presidency// Kingdom of Belgium. Foreign affairs, foreign trade and development cooperation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://diplomatie.belgium.be/en/Newsroom/news /press_releases/foreign_affairs/2016/02/ni_110216_benelux.jsp

References

1. *Daynen D.* Dedali mitsnishyy soyuz. Kurs yevropeys'koyi intehratsiyi / Per. z anhl. M. Marchenko. — K.: "K. I. S.", 2006. — 692 s.
2. *Zovnishnya* polityka krayin Zakhidnoyi Yevropy v postbipolyarnyy period : navch.-metod. posib. z kursu / S. O. Rud'ko; Nats. un-t "Ostroz. akad.". — Ostroh, 2012. — 409 c.
3. *Kinder H., Khil'heman V.* Vsesvitnya istoriya: dtv-Atlas / Per. z nim.; Nauk. red. per.: A. H. Slyusarenko, O. F. Ivanov. — K.: Znannya-Pres, 2001. — 631 s.
4. *Konstytutsyya* Bel'hyy // Konstytutsyy stran myra: V 3 t. — T. 1 / Pod obshchey redaktsyey L. A. Okun'kova. — M. : Yzdatel'stvo NORMA, 2001. — 824 s.
5. *Kryp'yakevych I.* Vsesvitnya istoriya: U 3 kn. — K.: Lybid', 1995. — K. 1. — 464 s.; CH. 2. — 424 s.; CH. 3. — 288 s.
6. *Ofitsiynyy* sayt z materialamy YES i Rady Yevropy (RYE). — Rezhym dostupu: www.isi.gov.uk
7. *Ofitsiynyy* sayt krayin Benilyuksu. — Rezhym dostupu: www.benelux.int/fr/
8. *Yarovyy V. I.* Novitnya istoriya krayin Skhidnoyi Yevropy: 40–90-i rr. KHKH stolittya: Kurs lektsiy: Navch. posibnyk. — K.: Lybid', 1997. — 269 s.

9. *Ben Soetendorp*. Foreign Policy in the European Union: History, Theory & Practice. — Routledge : Taylor & Francis Group, 2014. — 176 s.
10. *Benelux* Cooperation // Historical Evolution of Benelux Union // Sqpress. — Rezhym dostupu: http://library.cqpress.com/cqresearcher/document.php?id= cqresrre1969090300.
11. *Highlights* of the Benelux cooperation in 2015 under the Belgian Presidency// Kingdom of Belgium. Foreign affairs, foreign trade and development cooperation. — Rezhym dostupu. — http://diplomatie.belgium.be/en/Newsroom/news /press_releases/foreign_affairs/2016/02/ni_110216_benelux.jsp

УДК 327+159.9

О. П. ДОВЖЕНКО
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, МЕХАНІЗМ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Гострота і масштабність проблеми маніпулювання людиною, його особистістю і свідомістю були виявлені у XX ст. В дослідженнях представників франкфуртської школи — М. Хоркхаймера, Т. Адорно, Э. Фромма, Р. Маркузе, Ю. Хабермаса. Розвиваючи критичну теорію функціонування західного суспільства, його політики та культури, вони виявили приховані дисонанси між зовні успішною життєдіяльністю соціуму і драматизмом індивідів. Однак усвідомлення цих суперечностей було блоковано в масовому масштабі особливими станами індивідуальної свідомості, що наводило на думку про вкоріненість у політиці, культурі суспільства манипуляторських феноменів.

У вітчизняній літературі, присвяченій філософським та соціологічним аспектам політики, права, маніпулювання свідомістю розглядається в роботах В. Афанасьєва, Б. Безсонова, Д. Волкогонова, К. Гаджиєва, А. Гусейнова, Р. Дилигенского, Б. Грушина, П. Гуревича, С. Макаренко, М. Мамардашвілі, Ж. Тощенко, Ю. Шрейдера. У західних психологічних теоріях ця проблема була тією чи іншою мірою розглянута Е. Берном, Р. Лебоном, Ф. Перзлом, Р. Тардом, С. Франклом, З. Фрейдом, К. Хорні, К. Юнгом.

Спочатку проблема маніпуляції розглядалася тільки в рамках психологічної і політичної парадигм. Широке поширення отримали практичні знання щодо методів, способів та конкретних прийомів маніпуляції як масовою, так і індивідуальною свідомістю. У сучасному світі масова свідомість стає мішенню величезної кількості маніпуляторів, саме тому маніпуляція набуває широкого поширення, особливо в XX–XXI ст. ця технологія управління людьми стає дуже явною, так як держави стають інститутами, спрямованим не тільки на захист інтересів своїх громадян, але й на зміну думок і світоглядів громадян для більш ефективного управління ними. Дослідження цього феномену знаходиться на стику психології, філософії та соціології і є предметом дослідження соціальної психології, тому, для того, щоб повністю розкрити цей феномен, треба вивчити літературу по всіх цих дисциплінах і в контексті цих наук.

Метою даної статті є визначення структури та механізмів маніпуляції свідомістю у сучасних міжнародних відносинах.

На основі принципу історизму та системності дослідження маніпуляції виведемо основні риси маніпуляції в різні епохи: традиційне суспільство, масове суспільство, постіндустріальне суспільство. Поза історії не можна розглядати цей феномен, так як не можна зрозуміти всю специфіку цього явища не відстеживши його історичних форм. Наприклад Ц. Р. Кара-Мурза провів фундаментально дослідження пропаганди в СРСР і причин його руйнування.

Перехід до маніпуляції не масами, а індивідами є характерною особливістю постіндустріального періоду. Коли об'єктом стає не маса, а окрема людина, як унікальна і неповторна у своїй ролі.

В своїй монографії "Маніпуляція: феномен, механізм, захист", Е. Л. Доценко виділив необхідні ознаки маніпуляції, використовуючи критерій найбільшою зустрічальності в роботах авторів, які займалися проблемою маніпуляції [3]: 1) процес відбувається приховано, неявно для того, на кого спрямована ця маніпуляція; 2) маніпулятор панує над жертвою; 3) маніпулятор на свій розсуд управляє людиною, контролює його за допомогою технологій маніпуляції або навіть несвідомо; 4) жертва маніпуляції приймає рішення на користь маніпулятора, часто обмежуючи свої інтереси; 5) ставлення маніпулятора до людини як до об'єкту, речі для досягнення своєї мети; 6) маніпулятор грає на слабкостях і почуттях; 7) маніпулятор йде ненасильницьким шляхом.

Із цих ознак можна виділити, що маніпулятор використовує психологічний вплив граючи на слабкості людини, намагається приховати цілі в отриманні одностороннього виграшу. Е. Л. Доценко пише, що "маніпуляція виникає тоді, коли маніпулятор вигадує за адресата мету, якої він повинен дотримуватися і впроваджує її у його психіку". Саме тут ми бачимо, що мета у формуванні маніпуляції є ключовим моментом. Для того щоб маніпулятора не викрили він повинен володіти мистецтвом переконання, спритністю і майстерністю. На основі виділених ознак і критеріїв, Е. Л. Доценко дає своє визначення цього явища: "Маніпуляція — це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованого порушення в іншої людини намірів, які не збігаються з її актуально існуючими бажаннями".

Метою маніпулятора можуть бути політичний успіх, формування громадської думки, відволікання уваги від важливої події або навпаки залучення, економічні інтереси. Але в основі всіх маніпуляцій лежить фундамент — дати об'єктам знаки, образи, щоб вони встроїлись в контекст світогляду і змінили образ цього контексту в своєму сприйнятті і викликали певні емоції й образи в уяві. Маніпулятор ставить метою спотворити реальність, нав'язуючи своє тлумачення подій в ту сторону, де локалізуються його інтереси. Маніпулятор повинен зробити так, щоб об'єкт маніпуляції не запідозрив, що рішення на основі спотвореної реальності, представленої маніпулятором, було прийнято самостійно і незалежно.

Специфічних загальнонаукових понять, що відображають узагальнену схему, модель або механізм такого явища, як прихований психологічний примус особистості, і мають достатню наукову проробку небагато. До їх числа в першу чергу можна віднести маніпулятивну дію (маніпуляції, маніпулювання), психологічні ігри та рефлексивне управління.

Суть поняття "рефлексивне управління" політичні психологи визначають як управління рішенням опонента, в кінцевому підсумку нав'язування йому певної стратегії поведінки; при рефлексивній взаємодії здійснюється маніпуляція прямо, не грубим примусом, а шляхом передачі йому підстав, з яких той міг би логічно вивести своє, але потрібне рішення. Процес передачі підстав для прийняття рішень політиком своєму опоненту слід називати рефлексивним управлінням. Будь-які обманні рухи (провокації і інтриги, маскування та розіграші, створення помилкових об'єктів і взагалі брехня в будь-якому контексті) являє собою систему прийомів по реалізації рефлексивного управління [8].

Таким чином, будь-які маніпуляції і акти маніпулятивного впливу виступають як складові елементи даного процесу, тобто, в понятті рефлексивного управління відображається загальний підхід до управління противником у конфлікті з використанням різноманітних прийомів таємного примусу людей і застосуванням механізму рефлексії для цих цілей.

В самому загальному вигляді в політичній психології рефлексія виступає у формі усвідомлення діючим суб'єктом (особою або спільнотою) того, як вони насправді сприймаються і оцінюються іншими індивідами або спільнотами.

Рефлексія (від лат. *reflexio* — звернення назад) — це не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, а й з'ясування того, як інші знають і розуміють рефлектує, його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні (пов'язані з пізнанням) уявлення. Коли змістом цих уявлень виступає предмет спільної діяльності, розвивається особлива форма рефлексії — предметно-рефлексивні відносини.

В даний час універсальним поняттям, що відбиває механізм прихованого психологічного примусу, виступає маніпуляція. Дане поняття має два основних значення — пряме і переносне, або метафоричне. Як пі парадоксально, але останнім часом саме переносне значення маніпуляції стає основним і провідним змістом цього поняття, привертає все більшу увагу дослідників. У своєму переносному значенні воно має досить високу диференціацію, тобто можна говорити про систему понять, для яких в якості родового виступає маніпуляція. У систему цих понять входять: маніпулятивне вплив, психологічні маніпуляції, маніпулювання (у тому числі маніпулювання у політиці, маніпулювання громадською думкою, суспільною свідомістю тощо), міжособистісні маніпуляції, соціально-політичні маніпуляції особистістю і т. д [4]. Процес маніпулювання може бути розтягнутий в часі і представляти багатошагову, поетапну процедуру надання маніпулятивного впливу на людину. Він може бути відносно простим, що включає "одноактний" період спілкування з використанням одного або кількох прийомів маніпулятивного впли-

ву, або структурно досить складним, тобто включати комплекс (систему) різноманітних маніпулятивних прийомів, дія яких спрямована на різні психологічні структури особистості і використання різних психологічних механізмів з поетапною реалізацією цих прийомів у визначені періоди часу і в різних ситуаціях взаємодії. Таким чином, складна маніпуляція має свої тимчасову, просторову та організаційно-соціальну структури.

Складні та стійкі організаційні форми таємного примусу людини, як уже зазначалося, можуть бути самостійними поняттями, наприклад такими як політичні ігри, психологічні операції, маніпулятивні інформаційно-пропагандистської та інформаційно-рекламні кампанії і т. д. В даному випадку, додавання визначення "маніпулятивний" дозволяє хоча б при аналізі відокремити недобросовісну рекламу і пропаганду від суспільно необхідних форм публічного доведення інформації про важливих і соціально значущих проблемах, ідеях, поглядах, товари і т. п. (пропаганда здорового способу життя, реклама нових технологій і технічних новинок тощо) [7].

Комплексне використання різних способів прихованого психологічного примусу людей у вигляді системи психологічних операцій, різноманітних пропагандистських акцій і рекламних кампаній виступає як поширений засіб політичної боротьби не тільки у зовнішньополітичній діяльності в умовах міжнародних конфліктів, але і як властиве внутрішньополітичної діяльності. І в цьому полягає ще одна його особливість.

У внутрішній політиці психологічна війна зазвичай обмежується пропагандистським протистоянням політичних опонентів, хоча може набувати в окремих випадках і більш складний комплексний характер. Внутрішньополітичними прикладами психологічної війни є пропагандистські зіткнення в ході будь-якої виборчої кампанії або боротьби за владу.

Тут психологічна війна виступає в якості дій, спрямованих на послаблення морального духу політичних опонентів, на підрив авторитету їх керівників, на дискредитацію їхніх дій, у кінцевому рахунку на надання тиску на погляди окремих людей і громадська думка в цілому для досягнення конкретних цілей.

Еволюція організаційних форм боротьби за владу розвивається від використання явного прямого насильства аж до збройного (повстання, революції, військові перевороти тощо) до технологій таємного примусу людей (інформаційно-пропагандистські кампанії, політичні ігри, політичне лобіювання тощо). У розвинених країнах західної демократії боротьба за владу трансформувалася в інформаційно-психологічну боротьбу (психологічну війну), основними організаційними формами якої виступають психологічні операції всередині власної країни. Перехідний період і кризові умови, в яких знаходиться Україна, пов'язаний з безліччю витрат у духовній сфері, що певною мірою посилює перипетії політичної боротьби з широкомасштабним і масовим використанням психологічних маніпуляцій, часто надаючи їй зайво драматичний характер і високий рівень соціально-психологічної напруженості в суспільстві.

Для того щоб термінологічно виділити та відрізняти організаційні форми прихованого примусу людей у внутрішньополітичній боротьбі від використовуваних у зовнішньополітичній і військовій сферах, де вони є додатковим складовим компонентом військового протиборства і міждержавного тиску і міжнародних конфліктах і кризових ситуаціях доцільно використовувати для їх позначення термін "інформаційно-психологічні операції". Тим більше, що поняття "інформаційно-психологічні операції", на відміну від "психологічних операцій", більш точно відображає зміст і специфіку впливу на населення і опонентів у політичній боротьбі, так як в самій назві підкреслюється роль інформації та інформаційного впливу на людську психологію в цьому процесі. Разом із тим, слід зазначити, що останнім часом поняття "інформаційно-психологічні операції" використовується і для позначення відповідних комплексних технологій міждержавного впливу у сфері міжнародних відносин [5].

У психологічних операціях, використовуваних у зовнішньополітичній і військовій сферах, в залежності від масштабності дій виділяються зазвичай рівні їх організації і проведення. В інформаційно-психологічних операціях, використовуваних у внутрішньополітичній боротьбі, також можна виділити кілька рівнів: по-перше, федеральний або загальноросійський, по-друге, регіональний рівень і, по-третє, місцевий. У найбільш явному вигляді і рельєфною формою здійснення інформаційно-психологічних операцій проявляється на федеральному рівні.

Для ілюстрації масштабності, планомірності та цілеспрямованості інформаційно-психологічних операцій у політичній боротьбі на загальноукраїнському рівні, скористаємося моделлю функціональної блок-схеми організаційної структури команди з проведення виборної кампанії вищої посадової особи держави і коментарями до неї, яка розроблена А. Цвєтновим на основі аналізу теорії та практики управління соціально-політичними процесами. Команда має трирівневу ієрархічну побудову. Перший рівень — ядро команди, включає в себе координатора, який здійснює загальне керівництво; керівників напрямів; помічника координатора і технічного працівника. Другий рівень включає спеціалістів, які вирішують конкретні (вузькі) завдання в межах визначеного напрямку. Третій рівень — це працівники, що виконують поточні завдання керівників напрямів і вузькопрофільних фахівців. Їх кількість визначається конкретним обсягом робіт. Крім того паралельно з командою, але в тісній взаємодії працюють служба безпеки; фінансова служба; довірені особи; фахівці різного профілю; незалежні експерти.

Аналіз запропонованої А. Цвєтновим схеми і коментарів до неї, публікації інших авторів з даної проблеми дозволяють зробити наступні висновки [6]:

- організаційна структура, сформована для проведення виборчої кампанії, дозволяє функціонально забезпечити планування, розробку і здійснення спрямованих на населення країни і політичних опонентів інформаційно-психологічних операцій для досягнення політичних цілей

шляхом зміни думок, почуттів і відносин, а в кінцевому підсумку поведінки в процесі виборів;

- в якості основної маніпулятивної технології виступає формування позитивного іміджу певного кандидата (партії, рухи) з одночасними діями по створенню негативного іміджу основного політичного опонента (за схемою "антиреклама");
- інформаційно-психологічні операції в політичній боротьбі структурно можуть бути представлені як складові з трьох основних компонентів: інформаційно-рекламної і (або) інформаційно-пропагандистської діяльності, демонстраційних дій, організаційно-практичної діяльності;
- інформаційно-пропагандистська (інформаційно-рекламна) діяльність здійснюється у вигляді кампаній, акцій і окремих заходів з використанням засобів масової комунікації, а також прямих контактів з різними аудиторіями з застосуванням відповідних прийомів і ефектів дії на психіку людей (наприклад, використання технології формування та поширення чуток тощо);
- демонстраційні дії являють собою акції та заходи, основна відмінність яких від реальних практичних дій полягає в орієнтації в першу чергу не на їх результат, а на використання як засобу психологічного впливу на людей. В якості таких дій можуть виступати, наприклад, загроза застосування будь-яких санкцій і заходів стосовно конкретним особам або організаціям; проведення благодійних акцій в період передвиборної боротьби; висування і прийняття значущих соціальних програм (наприклад з екологічної безпеки, захисту товаровиробників, малозабезпечених і т. п.) та ін. Ознаками відмінності демонстраційних дій від реальних практичних справ виступають їх приуроченість до виборів, супровід ефективною рекламною кампанією, а також часто відкладанням планованих основних (кінцевих) результатів соціально-значущих наслідків на післявиборчий період;
- організаційно-практична діяльність реалізується у вигляді заходів та акцій, які спрямовані на надання психологічного впливу на певних осіб та групи людей або створення умов, що підвищують його ефективність та інформаційно-психологічних операцій в цілому або окремих акцій, її складових.

У структурі цієї діяльності, можливо виділити три основні групи організаційно-практичних дій. По-перше, дії, спрямовані на організаційне, фінансове, матеріально-технічне та інше забезпечення інформаційно-пропагандистських (інформаційно-рекламних) акцій з використанням засобів масової комунікації. По-друге, спрямовані на забезпечення демонстраційних дій, різних акцій підтримки, мітингів, демонстрацій, зборів, зустрічей і т. п. По-третє, дії по проведенню переговорів, залучення впливових прихильників, організації фінансової та іншої підтримки, проведення вигідних рішень в органах виконавчої і законодавчої влади на різних рівнях і т. п. Основні організаційні форми таких дій сучасні політологи визначають як політичні ігри і лобіювання.

Політичні ігри — це метафоричне найменування політичного маневрування, інтриг, закулісних змов, угод, прихованих задумів за фасадом зовні бездоганних політичних відносин. Крім цього можуть застосовуватися деякі неординарні способи і кошти як на "межі закону", так і протиправні, які ми, з цілком зрозумілих причин, не розглядаємо.

При розгляді психологічних захистів, які використовуються в політичних відносинах та міжсуб'єктній взаємодії, які досить продуктивно зарекомендували себе, ґрунтуються (при виділенні базових захисних установок) на еволюції форм захисної поведінки. В межах цього підходу як найбільш філогенетично давніх способів захисту виокремлюють втечу, завмирання, ховання (догляд в укриття), зустрічний напад і прагнення вплинути на поведінку супротивника. Ці способи захисту можна спостерігати практично у всіх видів тварин (останній, зокрема, виражається в особливих сигналах підпорядкування або у використанні різного роду хитрощів). Аналогічні форми захистів спостерігаються і в історії людських відносин, що особливо проявляється у військових діях.

Таким чином, розгляд еволюції способів захисту — починаючи від тваринного світу до людини, включеного в систему соціальних відносин, — дозволяє виділити п'ять основних форм захисту. До цих п'яти вихідним формам захисту зазвичай відносять наступні [2]:

- втеча і різні його ослаблені види — відступ, ухилення, затримки;
- маскування (як аналог завмирання у тварин і часто у людини, особливо при фізичній небезпеці), тобто прагнення стати непомітним для противника;
- догляд в укриття, використання природних і створення штучних перешкод і перешкод для супротивника у вигляді мурів, ровів та ін., а як полегшена модифікація — використання переносних перешкод: щитів, кольчуг, панцирів тощо;
- напад як активна форма захисту (кращий спосіб захисту — напад);
- управління поведінкою дійсного чи потенційного противника, зокрема його намірами (погрози, підлещування, застосування хитрощів, обманних маневрів та інших прийомів).

Виділені вихідні форми захисту позначаються як базові захисні установки. Перш ніж перейти до короткого розгляду їх змісту, відзначимо дві вихідні передумови, виходячи з яких можна провести виділення базових захисних установок.

По-перше, розгляд здійснюватиметься переважно з позиції особистості, на яку здійснюється інформаційно-психологічний вплив у різних інформаційно-комунікаційних ситуаціях. По-друге, все різноманіття інформаційно-комунікативних ситуацій буде розглядатися через три основних їх типи: міжособистісні (вплив особистості на особистість), контакт-комунікаційні (вплив готівки при проведенні зборів, мітингів, різних видовищних заходів тощо), мас-комунікаційні (вплив на особистість засобів масової інформації).

При накладенні па інформаційно-психологічна взаємодія вихідні базові захисні установки, як і у випадку міжособистісної взаємодії, можна трансформувати у наступні форми захисту особистості з відповідною зміною їх змісту: догляд, вигнання (витіснення), блокування (блокування, перешкода, огорожа), управління (маніпулювання), затаивание (завмирання, маскування), ігнорування.

1. Відхід — збільшення дистанції, переривання контакту, вихід за межі досяжності впливу. Проявами цього виду захистів є:

– в міжособистісних ситуаціях — зміна теми бесіди (на більш безпечну), небажання загострювати відносини (обхід "слизьких тем", "гострих кутів"), прагнення ухилитися від зустрічі з тим, хто є джерелом неприємних переживань (відмова, перенесення, ухиляння від зустрічей); уникнення травмуючих ситуацій, під різними приводами переривання зустрічей, бесід і т. п. Крайнім граничним вираженням цієї тенденції може стати повна замкнутість, відчуженість, відмова від контактів з людьми;

– в контакт-комунікаційних ситуаціях — відхід під різними приводами (для себе і оточуючих) з мітингів, зборів, різних видовищних заходів і т. п. або різні форми відмови від участі та присутності на подібних заходах;

– у мас-комунікаційних ситуаціях — відключення від певних каналів засобів масової інформації, від перегляду конкретних теле- і прослуховування радіопрограм, відмова від читання деяких газет, статей, рубрик тощо.

2. Вигнання (витіснення) — збільшення дистанції, видалення, витіснення джерела впливу:

– в міжособистісних ситуаціях — видалення з місць проживання, роботи, відпочинку (з середовища існування);

– вигнання з дому (пом'якшена форма — "бачити тебе не хочу"; "йди геть, щоб я тебе не бачив"; "іди з очей геть" тощо);

– видалення кудись під певним приводом (переведення, звільнення з роботи, тощо);

– приниження, як трансформація знищення в духовну форму, у вигляді осуду, кпинів, шпичок, приниження і т. п. (тобто часткове знищення будь-якої частини іншого – рис характеру, звичок, вчинків, намірів, схильностей і т. д.);

– образа і провокування конфлікту, сварки, образи, що змушує джерело впливу перервати контакт, розірвати стосунки, піти і таким чином збільшити дистанцію. Крайніми формами тут можуть виступати конфлікти, що призводять до фізичного впливу, наприклад бійки і як граничне вираження — знищення джерела впливу;

– в контакт-комунікаційних ситуаціях — "захлопування" виступаючих, їх переривання, глузування, репліки, образи, свист та інші демонстративні дії і перешкоди, що змушують комунікатора перервати контакт і піти. Ці способи можуть трансформуватися в такі форми, як закидання різними предметами та інші види фізичного впливу. Це особливо характерно для деяких категорій учасників видовищних заходів і спортивних уболівальників. Вони можуть

вискакувати на сцену, па ігрове поле, намагатися фізично впливати на артистів, гравців і спортивних суддів;

– у мас-комунікаційних ситуаціях — м'які форми, аналогічні, як і у випадку "відходу", і являють собою відключення від каналів інформації. В граничному вираженні, можуть трансформуватися в спроби фізичного знищення джерела комунікації. Прикладом може служити напад в Москві на телецентр "Останкіно" під час подій в жовтні 1993 р.

3. Блокування (огородження, перепона) — контроль впливу, що досягає суб'єкта захисту, виставляння перешкод, огорожа психіки від зовнішнього впливу:

– в міжособистісних ситуаціях — відчуженість (офіційність, ведення бесіди з використанням фізичних розділових перешкод, наприклад через стіл, збільшення міжособистісного простору); різні психологічні бар'єри (недовіра, настороженість, ворожість); смислові та семантичні ("я вас погано розумію", "мені важко зрозуміти, в чому суть..." і т. п.); рольові ("я на роботі", "при виконанні службових обов'язків", "мені зараз ніколи, зайнятий, не зараз, потім..." тощо); приниження джерела впливу ("непрофесіонал", "слабкий спеціаліст", "несерйозний", "безвідповідальний", "пройдисвіт", "все це і так відомо", "в цьому немає нічого нового", "не розуміє складності ситуації", "несе дурниці, нісенітницю", "робить все, щоб виділитися", "гребе під себе", тощо);

– в контакт-комунікаційних ситуаціях — підвищення негативізму, критичності; емоційна відчуженість; також використовуються психологічні бар'єри; приниження джерела (внутрішнє висміювання, розвінчання авторитету тощо); неуважність (відволікання та переключення уваги на інші об'єкти, не пов'язані з утриманням впливу) тощо;

– у мас-комунікаційних ситуаціях — аналогічно попередньому пункту.

4. Управління — контроль за процесом впливу, вплив на його характеристики і джерело (впливу):

– в міжособистісних ситуаціях — демонстрація загрози (небезпеки); "підкуп" і прагнення "умилостивити", стати другом, членом однієї спільності ("своїх не б'ють"); прагнення розжалобити (плач, скарги, ниючі інтонації, зітхання, нещасний вигляд); послабити або дестабілізувати активність (несподіваним відволіканням тощо); спровокувати бажане поведінка (у тому числі різні прийоми міжособистісних маніпуляцій як спосіб захисту). Граничне вираження — психологічний і фізичний підпорядкування іншого, понукання ним (наприклад, у тоталітарних релігійних сектах, деяких асоціальних угрупованнях з кримінальним лідером тощо);

– в контакт-комунікаційних ситуаціях можливості управління дуже слабкі. У деяких ситуаціях можливо використання зворотного зв'язку, як способу управління (наприклад у видовищних заходах вираження реакції на виступ з допомогою оплесків, виклику на біс, різні прояви несхвалення, невдоволення виступаючими тощо);

– у мас-комунікаційних ситуаціях — управління практично неможливо. В деяких ситуаціях за рахунок використання зворотного зв'язку як засобу

управління може досягатися певний керуючий ефект (зміни рейтингу популярності певних каналів телебачення, скорочення або збільшення купівельному періодичних видань тощо).

5. Маскування — контроль інформації про самого суб'єкта захисту, її викривлення, приховування або скорочення подачі:

– в міжособистісних ситуаціях — маскування, обман, приховування почуттів, проявів емоцій; затримка або відмова від дій, щоб не проявляти себе (не накликати біду);

– в контакт-комунікаційних ситуаціях — маскування, приховування почуттів, проявів емоцій; затримка або відмова від дій (особливо при знаходженні в натовпі, щоб не піддатися "ефекту натовпу", психічному зараженню, та не допускати вчинків, про які потім можна буде шкодувати);

– у мас-комунікаційних ситуаціях — відстрочка реакцій, поспішних висновків і оцінок; затримка або відмова від дій і вчинків, викликуваних інформаційним впливом (для подальшого раціонального та виваженого аналізу із залученням додаткових даних).

6. Ігнорування — контроль інформації про джерело впливу, наявності або характер загрози (небезпеки); обмеження кількості такої інформації або її спотворене сприйняття.

Цілком обґрунтованою є існуюча в даний час точка зору, що використання даної форми захисту виправдано незважаючи на гадану при першому погляді неефективність та навіть шкідливість для людини такого захисного механізму. Використання такої форми захисту є цілком доцільним, якщо сама інформація та її поширення служать способом маніпулювання особистістю або коли інші форми захисту з будь-яких причин не задіюються, а психіка потребує огорожі від надмірного травмування емоційними факторами, що викликаються зовнішньою інформацією. В зв'язку з цим, задіяння механізмів внутрішньоособистісний психологічного захисту є виправданим у наступних ситуаціях [1]:

– в міжособистісних ситуаціях — ігнорування інформації, що утрудняє або перешкоджає певної діяльності; ігнорування інформації про певних діях, спрямованих на людину з боку джерела впливі; в той же час сприйняття адекватності оцінки ситуації може знижуватися, наприклад, на основі стереотипізації; зменшення ступеня загрози допомогою пояснення позитивними намірами джерела впливу і т. д.;

– в контакт-комунікаційних ситуаціях — ігнорування інформації, що утрудняє або перешкоджає певної діяльності або інформації як засобу маніпулювання особистістю у натовпі, в масових скупченнях людей і т. д.;

– у мас-комунікаційних ситуаціях — ігнорування інформації як засобу маніпулювання особистістю у різних аспектах (чуток, уявних прогнозів, кон' юнктурних оцінок тощо).

В якості висновку можна зазначити, що політична маніпуляція в політичній діяльності і відносинах присутня, і необхідно, з одного боку, цим ресурсом користуватися компетентно. З іншого боку, необхідно бути готовим і під-

готовленим до забезпечення власної інформаційно-психологічної безпеки в політичних відносинах. Для цього необхідно володіти ефективними моделями, технологіями і алгоритмами.

Звичайно, будь-яка узагальнена модель — це завжди лише певна схематизація явищ, що відбуваються в дійсності. В реальній політичній практиці і повсякденних відносинах вихідні форми захисту видозмінюються, утворюють химерні поєднання і комбінації в залежності від індивідуальних особливостей людей, умов і конкретних ситуацій. Так, в управлінні процесом взаємодії маскування може виступати як самостійна пасивна форма або як поєднання з активними способами захисту.

При блокуванні впливу ігнорування інформації виступає як одна з різновидів цієї форми захисту. Її виділення в окрему самостійну форму захисту може бути виправдане тим, що в цьому випадку максимально активно задіюються механізми внутрішньоособистісного психологічного захисту, які володіють специфікою дії на психіку людини.

Список використаних джерел

1. *Волковский Н. Л.* История информационных войн: в 2 ч. Ч. 1 / Н. Л. Волковский. — СПб.: Полигон, 2008. — 502 с.
2. *Волковский Н. Л.* История информационных войн: в 2 ч. Ч. 2 / Н. Л. Волковский. — СПб.: Полигон, 2008. — 736 с.
3. *Доценко Е. Л.* Психологические манипуляции / Е. Л. Доценко. — М., 1997. — 344 с.
4. *Литвиненко О. В.* Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: моногр. / О. В. Литвиненко. — К.: ВКФ "Сатсанга", 2000. — 222 с.
5. *Почепцов Г. Г.* Информационные войны / Г. Г. Почепцов. — М.: Рефлбук, 2008. — 576 с.
6. *Панарин И. Н.* Информационная война и геополитика / И. Н. Панарин. — М.: Поколение, 2006. — 560 с.
7. *Роговец В. И.* Информационные войны в современном мире: причины, механизмы, последствия / В. И. Роговец // Персонал. — 2000. — № 5 (59). — С. 35–38.
8. *Странніков А. М.* Інформаційно-психологічне протиборство у воєнних конфліктах другої половини XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 20.02.22 "Військова історія" / А. М. Странніков. — Львів, 2010. — 23 с.

УДК 327

А. В. ЗОЛОТОВА
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США НАПРИКІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Зовнішня політика є одним із видів суспільно-політичного життя і для упорядкування діяльності в цій сфері людство створює певні правила і принципи. Таким чином виникає віповідна система міжнародних відносин, що повинна як найповніше відображати реалії міжнародної політики і згідно з якою учасники міжнародних відносин погоджуються взаємодіяти між собою. Однак необхідно пам'ятати, що політичне, економічне та соціальне обличчя світу постійно змінюється і завжди приходить час, коли створена система міжнародної політики перестає відображати реальний стан речей на світовій арені. Отже, незмінно в якийсь момент виникає необхідність створити нову систему міжнародних відносин — систему, яка відповідала б потребам часу. В системі сучасних міжнародних міжнародних відносин якщо не провідне, то, прийнаймні, одне з головних місць займають США. Нині головним дискурсом "мейнстріму" теорії міжнародних відносин є процес зростаючиє її ролі і значення "політичної влади" та економічної дипломатії у порівнянні з традиційною "політичною" та "військовою" владою. Зовнішня політика в контексті фінансової і зокрема банківської кризи серед багатьох інших факторів стає визначальною в конкуренції за світове та регіональне лідерство. В системі сучасних міжнародних відносин традиційно США виділяють провідне місце. Висування на лідируючі позиції для цієї країни відбувалося під впливом ряду факторів і протягом кількох періодів.

Зовнішня політика Сполучених Штатів Америки — набір політичних цілей і методів, використовуваних США відносно інших країн. Зовнішня політика визначається президентом і здійснюється державним департаментом на чолі з державним секретарем. Сполучені Штати Америки проводять складну зовнішню політику, обслуговуючу інтереси політичної еліти США і тісно з нею зв'язаними великими власниками. Офіційно доктрина зовнішньої політики служить інтересам усього світу в ім'я демократії та безпеки. Сполучені Штати грають украй важливу роль у міжнародних відносинах, мають найрозвиненішу в світі мережу дипломатичних представництв. США — член-засновник Організації Об'єднаних Націй та Північно-атлантичного альянсу, член Ради Безпеки ООН. Дипломатія США приймає найактивнішу участь у

вирішенні значної кількості міжнародних конфліктів і суперечок. Останніми роками відзначається стратегічне переміщення фокусу зовнішньої політики США на Схід. Ще однією важливою особливістю наступаючого століття є те, що людство вступає в нього на хвилі інформаційної революції, яка, з одного боку, є прямий розвиток НТР, а з іншого — привносить в систему національних і світових комунікацій електронну мережу, що дозволяє, зокрема, вирішувати всі питання в різних куточках земної кулі в режимі реального часу.

Окремі аспекти цього напрямку наукових досліджень знайшли своє відображення у роботах вітчизняних вчених, та зарубіжних науковців. Серед робіт українських авторів потрібно відзначити праці Є. Камінського, С. Шергіна, Б. Гончара, І. Дудко, І. Погорєлової, М. Фесенка, А. Луценко тощо. Детермінуючі фактори щодо формування основних елементів механізму двосторонніх взаємовідносин аналізуються в роботах російських політологів А. Богатурова, Т. Шаклеїної, Ю. Галеновича, С. Рогова, С. Караганова, І. Фролової. Зокрема, питанню зовнішньополітичної діяльності адміністрації Б. Обами присвячені праці американських дослідників З. Бжезінського, Г. Кіссенджера, У. Дроздяка, Ч. Купчана, російських — Н. В. Загладіна, М. А. Косолапова, М. Ю. Брагіна, А. В. Фененка, В. І. Батюка, А. І Уткіна, В. З. Дворкіна, І. О. Істоміна, О. В. Приходька. Значну увагу українських американістів до проблеми глобального і регіонального лідерства США (Б. М. Гончар, С. О. Шергін, І. М. Коваль, І. І. Погорська, І. Д. Дудко, ін.), політики США в АТР (О. В. Шевчук, С. В. Пронь, М. А. Таран, В. І. Головченко, М. В. Фесенко, І. С. Погорєлова, А. М. Каракуц, ін.)

Метою даної статті є дослідження зовнішньої політики США наприкінці XX на початку XXI століття в регіональному контексті боротьби за глобальне лідерство.

Після завершення Другої світової війни США виявилися наймогутнішою державою світу, економічним і військово-політичним лідером. За роки війни виробничі потужності зросли в 2 рази, а експорт у 5 разів, кількість робітників у промисловості — на 10 млн осіб. З 1944 р. американський долар замінив англійський фунт у ролі міжнародної валюти. США виготовляли половину світової промислової продукції, зосередили в себе 73 % світового золотого запасу. Збройні сили США були найчисельнішими (понад 12 млн осіб), у країні сформувався потужний військово-промисловий комплекс. [2, с. 256–278] Ряд провідних конкурентів США зазнали поразки у війні (Німеччина, Японія) і не могли змагатися з американцями за світові ринки збуту і сировини. Великобританія і Франція потрапили у фінансово-економічну залежність від США.

Спираючись на свої економічні переваги і використовуючи військову могутність, посилену монопольним володінням ядерною зброєю, США здійснюють активний вплив на міжнародні справи, домагаючись вирішення тих чи інших міжнародних проблем у власних інтересах. У післявоєнний час продовжується мілітаризація американської економіки, формується могутній військово-промисловий комплекс (20–30 тис. компаній, 66 млн робітни-

ків). Атомна промисловість, що мала винятково важливе значення для США, в 1946 р. була передана під контроль держави. У виробленні стратегічного курсу США на міжнародній арені зростає роль створеної у 1947 р. [5; с. 56–59] Ради національної безпеки — вищого дорадчого органу при президентові. Важливу функцію у забезпеченні американських інтересів виконує Центральне розвідувальне управління (ЦРУ).

Внутрішня політика США формувалася під впливом протистояння СРСР – США на міжнародній арені. 1947 р. президент Гаррі Трумен віддав наказ про перевірку державних службовців на лояльність. Одночасно американська адміністрація розгорнула наступ на інтереси профспілок. 23 червня 1947 р. був прийнятий закон Тафта-Хартлі про трудові відносини у промисловості, за яким право вести переговори й укладати договори надавалося тільки профспілкам, визнаним владою. Профспілки повинні були давати інформацію про свою чисельність, доходи, попереджати за 60 днів про намічений страйк. Право припинити страйк належало до компетенції суду [1; с. 156–158]

У зовнішній політиці адміністрація Г. Трумена прагнула стабілізувати світовий політичний устрій і встановити керівну роль США у післявоєнному світі (ідея “Pan Americana” — “Світ по-американськи”). У 1947 р. проголошено доктрину “Стримування комунізму” і “Доктрину Трумена” — протидію комуністичним силам в Європі. Протягом 1948–1952 рр. здійснювався план Маршалла — програма економічної допомоги західноєвропейським державам; 4 квітня 1949 р. створено НАТО. 1950–1953 рр. США взяли участь у війні в Кореї.

У 60-ті рр. у США значно активізувався рух за громадянські права чорного населення, на чолі якого став видатний громадський і політичний діяч Мартін Лютер Кінг. Поширилися так звані “сидячі демонстрації”, “рейди свободи”, зміцнів зв’язок руху чорних американців з антивоєнними виступами проти участі у в’єтнамському конфлікті. Вбивство 4 квітня 1968 р. М. Л. Кінга було тяжким ударом для громадського руху, однак і після його смерті його ідеї знаходили підтримку населення.

У 70-ті рр. у США посилюється пошук раціонального поєднання ринкових та регулюючих засад в економіці, створюється розвинута система соціального забезпечення. Паливно-енергетична криза 1973–1975 рр. прискорила перехід на нові технології, що заощаджують сировину, енергію і працю. Конкуренція з боку Японії активізувала впровадження мікропроцесорної та робототехніки, інформатики й автоматичних систем управління.

17 червня 1972 р. під час передвиборчої кампанії до штаб-квартири Демократичної партії в готелі “Уотергейт” забралися їхні політичні конкуренти, аби встановити підслуховуючу апаратуру. Вони були виявлені і заарештовані, виник грандіозний “Уотергейтський скандал”, у результаті розслідування президент Ніксон змушений був у 1974 р. піти у відставку. Одночасно було ухвалено рішення про введення державної системи фінансування виборів президента, пожертви на вибори різко обмежувалися.

Внутрішня політика адміністрації президента Джиммі Картера (1977–1981 рр.) була спрямована на подолання енергетичної кризи початку 70-х років. Незважаючи на значні заходи уряду у боротьбі з інфляцією, наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. у США економічний стан погіршився. У 1980 р. виникла чергова економічна криза — збільшувався дефіцит федерального бюджету, зростало безробіття тощо. У країні активізувалися праві неокон-сервативні сили. Загострилися відносини з СРСР, особливо після вторгнення в Афганістан (грудень 1979 р.).

Відповіддю на ці явища став новий курс президента Р. Рейгана (1981–1989 рр.), відомий під назвою "рейганоміка". В основу цього курсу була покладена програма обмеження ролі держави в економічному та соціальному регулюванні, відбувався перехід від прямого до більш опосередкованого її втручання в економіку. Здійснювалася податкова реформа, вводилися пільги енергетичним корпораціям, ліквідовувався контроль за цінами на нафту. Одночасно запроваджувалася жорстка антиінфляційна політика, скорочувалися витрати на державний апарат та соціальні програми. "Рейганоміка" значно посилила ефективність економіки США, її здатність до впровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Посилювався приплив іноземного капіталу в економіку США, передусім з боку розвинених європейських держав та Японії. Іноземні капіталовкладення сприяли якісним перетворенням в американському господарстві.

Зміни у внутрішній політиці супроводжувалися також поворотом у міжнародних справах, передусім у результаті припинення політики конфронтації з Радянським Союзом. Міжнародна ситуація вплинула на внутрішню: наприкінці 80-х рр. стали скорочуватися витрати на військові потреби, почалася конверсія деяких галузей військово-промислового комплексу США.

Досліджуючи розвиток міжнародних відносин США у XX ст., слід виокремити кілька періодів на їх шляху до ролі світового лідера. Перші кроки були зроблені внесенням змін до доктрини Монро та вступом Сполучених Штатів у Першу світову війну. Наступний період був позначений Другою світовою війною, а по її закінченні визнанням за США статусу лідера Західного світу. Третій етап розвитку зовнішньополітичної діяльності припав на період холодної війни. А кінець XX ст. співпав із розпадом біполярної системи міжнародних відносин і пов'язаних із цими процесами змінами доктринального забезпечення міжнародної політики США.

У Сполучених Штатах головна роль у процесі вироблення та прийняття зовнішньополітичних рішень належить президенту. Саме тому значна увага науковців прикута до проблем взаємин президента зі своїм найближчим оточенням, передусім радниками та помічниками, в процесі реалізації зовнішньої політики держави.

Проаналізувавши діяльність кількох адміністрацій у сфері міжнародних відносин, А. Джордж визначив кілька теоретичних моделей прийняття зовнішньополітичних рішень, з точки зору взаємодії команди президента.

Формальна модель являє собою строго упорядкований процес впровадження зовнішньої політики. У рамках даної моделі передбачена регламентована процедура та ієрархія комунікацій всередині малої групи, в якій не заохочується вільне висловлювання різних точок зору. Дана модель була притаманна роботі адміністрацій Г. Трумена, Д. Ейзенхауера, Р. Ніксона, і кожна команда вносила свої особливості у реалізацію формальної моделі.

Наступною формою вироблення зовнішньополітичних рішень у даній класифікації стала змагальна модель. При впровадженні даної моделі активно стимулюється висловлювання власної точки зору, вільна комунікація як по горизонталі, так і по вертикалі. Змагальна модель активно використовувалася в роботі адміністрації Ф. Рузвельта.

Колегіальна модель успішно використовувалася Дж. Кеннеді, який визначив своє місце в центрі створеної ним комунікаційної системи з помічників та радників. Завдання цієї системи полягало у аналізі інформації з різних позицій і з урахуванням вказівок президента. Голова держави активно взаємодіяв з усіма учасниками процесу підготовки зовнішньополітичних рішень, беручи до уваги навіть нетрадиційні підходи та точки зору.

Очевидно, кожна з вище перерахованих моделей не існувала в чистому вигляді і подана дещо спрощено, має свої переваги та недоліки.

У другій половині XX ст. зовнішня політика США впроваджувалася переважно за допомогою методу кризового реагування, який давав змогу зменшити впливи зовнішніх чинників на цей процес. Із закінченням "холодної війни" процес прийняття зовнішньополітичних рішень ускладнився та перетворився на складне узгодження різних інтересів, що значною мірою призвело до зниження рівня оптимізації рішень, які приймаються [3; с. 45–49].

Ядерна загроза дуже вплинула на американську культуру 50–60 років. В США сформувалася своєрідна культура, проявами якої були: масове будівництво приватних бомбосховищ на подвір' ї будинків, постійні навчання з евакуації у школах та в інших громадських місцях, ядерна тематика в кінематографі, де показувалися наслідки ядерного вибуху, страхітливі мутанти та ін.

Космос став ще однією ареною протистояння. 4 жовтня 1957 року була запущена радянська міжконтинентальна балістична ракета Р-7, яка вивела на орбіту перший штучний супутник Землі. Запуск радянського штучного супутника став неприємною несподіванкою для американців, і тепер космос починає розглядатися як новий простір для конфронтації з СРСР.

Холодна війна проявлялася не тільки в "гонці озброєння", але й і в пошуку ідеологічних противників всередині кожної з країн. Так, у 1949 році у США була створена "Комісія з розслідування антиамериканської діяльності", яка займалася пошуком комуністів на території США. Ідеологом антикомуністичної кампанії став сенатор Джозеф Маккарті, який заявляв, що "комунізм проник в усі сфери життя країни".

Позитивні зрушення в житті США були закріплені після приходу до влади республіканця Джорджа Буша, який до того був вісім років віце-прези-

дентом. Не дивлячись на те, що при ньому конгрес контролювався демократами, Бушу вдалося досягти згоди між республіканцями та демократами з основних питань внутрішньої та зовнішньої політики і забезпечити ефективне здійснення свого політичного курсу. Чільне місце у президентській програмі належало питанням боротьби з наркоманією, розвитку освіти, охорони здоров'я, екологічним проблемам.

У міжнародних відносинах досягнуто нових домовленостей з Радянським Союзом. Дж. Буш санкціонував агресію американських військ у Панаму під приводом боротьби з наркоманією (1989 р.). Найбільшим його досягненням стала перемога у війні з Іраком в 1991 р.

Однак у 1992 р. на президентських виборах Буш, маючи авторитет переможця, зненацька потерпів поразку від молодого і маловідомого демократа, губернатора штату Арканзас Білла Клінтона. Поразка Буша стала завершенням "консервативної революції", яку протягом 12 років здійснювали республіканці.

На засіданні Генеральної Асамблеї ООН 27 вересня 1993 р. Б. Клінтон виклав основні положення стратегії США на 90-ті роки. Президент чітко виділив чотири пункти: 1) зміцнювати співтовариство країн з ринковою економікою; 2) підтримувати і зміцнювати нові демократії та суспільства з ринковою економікою там, де для цього є можливості; 3) боротися з агресією і підтримувати лібералізацію країн, ворожих демократії; 4) надавати підтримку розвиткові демократії і ринкової економіки в регіонах, що викликають найбільшу тривогу. Фактично, це була заявка на використання американського потенціалу для становлення нового світового порядку.

У липні 1994 р. концепція зовнішньої політики була викладена в новому документі, що дістав назву "Стратегія національної безпеки участі і розширення". Концепція враховувала насамперед глобальні національні інтереси США. Її автори стверджували, зокрема, що "активна міжнародна діяльність необхідна для відкриття закордонних ринків і забезпечення нових робочих місць для Америки". У лютому з'явився новий документ під назвою "Стратегія втягнення в міжнародні справи і поширення демократії у світі".

Остаточно зовнішньополітична доктрина адміністрації Клінтона була сформульована в період передвиборчої кампанії. Автори доктрини виходили з того, що після 1991 р. у світі немає держави, яка могла б серйозно загрожувати США. Проте Сполучені Штати не можуть відмовитися від свого нинішнього лідерства у світі, яке потрібне їм для утвердження нового світового порядку у стилі "пакс американа" і недопущення появи якогось регіонального гегемона, спроможного контролювати район, де у США та їх союзників є власні інтереси.

Виразно окреслилося основне завдання адміністрації Клінтона — взяти під свій контроль основні процеси світового розвитку на рубежі XXI ст., протидіяти небажаним для Вашингтона змінам балансу сил на міжнародній арені на всіх рівнях — глобальному і регіональному. Про це свідчить, зокрема, активна участь США у боснійському та косовському конфліктах. Спровоку-

вати негативні процеси, вважали американські лідери, може існуючий розрив у рівнях соціально-економічного розвитку індустріальних країн і країн, що розвиваються, який досяг таких масштабів, що сприймається обома сторонами як фундаментальна загроза стабільності на планеті. Рецептом запобігання розвитку такої ситуації має стати підтримка стратегії економічного процвітання у світі, збереження природи, забезпечення належних умов життя.

Уже в 1993 р. для здійснення цих завдань була створена президентська Рада з питань стабільного розвитку. Звідси пильна увага до пострадянського простору. Виходячи із принципу, що демократії між собою не воюють, США прагнули всіляко сприяти становленню і розвитку демократії та ринкової економіки на всьому пострадянському просторі. Особливо делікатною була позиція США щодо Росії.

З одного боку, США, надаючи кредити і проводячи обережну політику стосовно колишніх національних окраїн, а тепер незалежних держав, прагнули не допустити ізоляції Росії від Заходу. А з іншого, — в разі необхідності, були готові до демонстрації сили, як своєрідного попередження Росії не вдаватися до силових дій щодо країн Співдружності. Відповідь Росії на таку двозначну позицію США не забарилася. Оприлюднена на початку 2000 р. нова воєнна доктрина Росії розглядала США як імовірного противника № 1. В документі також наголошувалося, що Росія залишає за собою право у випадку агресії використати ядерну зброю. Як бачимо, звичка покладатися на силу глибоко вкоренилася у свідомості лідерів обох наддержав, хоча самі засади попереднього протистояння зникли. Теза ядерної війни між НАТО і Росією знову ожила у період югославської кризи 1999 р. [4; с. 261–278].

З приходом до влади республіканської адміністрації Буша молодшого певних корекцій зазнав і зовнішньополітичний курс. Його відправною точкою стало визнання однополюсності світу, що вимагало активного втручання США в зарубіжні справи. Перші контури зовнішньополітичної доктрини Буша підтверджували її спорідненість з доктриною Клінтона, однак вона була конкретнішою у плані практичного застосування, наповнена прагматизмом і готовністю до рішучих дій. Незважаючи на опір з боку Росії та Китаю, США взяли курс на створення національної програми ПРО, що означало фактично вихід із договору 1972 р. по ПРО. Нова адміністрація заявила про підтримку рівноваги та миру, недопущення поширення ядерної зброї у світі і, нарешті, розширення зони миру шляхом формування інститутів демократії, особливо на пострадянському просторі.

У зовнішній політиці Б. Клінтон виступає за розширення НАТО, за участь США в урегулюванні регіональних конфліктів і проведенні миротворчих акцій. Взагалі США після розпаду СРСР, як єдина наддержава, намагаються створити глобальну систему безпеки, залучивши до неї всі впливові держави і структури світу. У проведенні свого зовнішньополітичного курсу США вдаються до будь-яких засобів: від мирних до воєнних (бомбардування, ракетні удари, введення військ). Серйозними зовнішньополітичними акціями США

в період президентства Б. Клінтона стали збройні операції в Сомалі, Гаїті, Боснії, Іраці, Афганістані.

Ринок економічно високорозвинених демократій (країн Заходу) все ще залишається самим великим, багатим і відкритим ринком у світі (щоправда, тепер вже не єдиним), що під управлінням країн, що проводять подібну і високоскоординірованву стратегічну, економічну, військову (країни "сімки", НАФТА і ЄС, НАТО) політику. Представники школи структурного лідерства кажуть, що розбіжності між західними державами спостерігаються цілому лише щодо приватних питань, а лідер західног світу — є США, буде і далі розвиватися досить дінамічно, так як ослаблення долара неминуче призведе до підвищення конкурентоспроможності американської економіки, тепер вже закріпленому і дипломатичним, і військовим контролем найбільших регіонів, які виробляють вуглеводневі енергоносії, що є ключем до збереження і примноження багатств, а значить, і економічного лідерства США. Таким чином, лідируючу роль в переході від індустріальних до інформаційно — фінансовим товариствам належить країнам Заходу і, насамперед всього США, оскільки тільки вони можуть підкріплювати цей перехід, в часності, коли це потрібно, військовою силою. Незважаючи на те що деякі з країн Сходу (Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, а в останій час і Малайзія, Таїланд, Індонезія) вступили в успішну конкуренцію із західними країнами, загальний технологічний відрив Заходу поки не викликає сумнівів, хоча його абсолютна частка у світовому ВВП і падає. Тобто країни Заходу і США концентруються на наукомістких галузях, що становлять ядро постіндустріального укладу, а нові індустріальні країни, навіть конкурують з країнами Заходу, в цілому концентруються всі ж на іншому — на виробництві технічного обладнання для інформаційних технологій. Крім того, яка наздоганяє експортно орієнтоний насамперед на країни Заходу і США шлях модернізації, якого дотримуються ці країни і який закріплений нерівномірним процесом глобалізації, в принципі, не дозволяє ні серйозно підривати, ні оспарювати світове лідерство. Структурно-економічне та фінансове "становлення" альтернативних цивілізаційних моделей може проходити так само довго, як і становлення західної (близько 400 років), і бути при цьому аж ніяк не лінійним, гладким процесом. Демографічний і територіальне "скорочення "Заходу і "занепад" США відбуваються при збереженні таки абсолютних фінансово-економічних, політичних та військових позицій, а також західної інтелектуальної й культурної "експансії", а подальше ослаблення США під час світової фінансової кризи зовсім не очевидно. "Інноваційні" основи західної цивілізації аж ніяк не підірвані. Країни Сходу (або того, що прийнято називати Сходом) — і це там досить чітко усвідомлюється — до теперішнього часу не зуміли чітко сформулювати альтернативи "західному" шляху розвитку, хоча і намагаються це зробити, а альтернативний шлях, запропонований свого часу СРСР, в кінцевому рахунку, виявився неспроможним. У цілому стратегія найбільш успішно розвиваються східних країн є скоріше пристосуванням своїх культурно-цивілізаційних особливо до реалій вже сформованої світової структу-

ри відносин, створеної Заходом і США та орієнтованої на потреби високоінформативних високоіндустріальних країн, ніж формуванням нових структур і "викликом" Заходу поза старої структури.

Сьогодні поняття "Захід", а також "Північ" та "Південь", що традиційно використовуються багатьма дослідниками, набувають відносне значення.

Таким чином, сьогодні ми, судячи з усього, повинні внести і теоретичні корективи о розмові про світового лідера. В даний час більш менш зрозуміло, що епоха "гегемона" у світовій системі пройшла. Як глобалізація виявилася набагато більш складним процесом, що включає в себе і регіоналізацію, і фрагментацію світу, так і сутність поняття "гегемонії" нині доповнилося набагато більше рафінованим змістом і термінологією. Якщо під "гегемоном" ми розуміли державу, яка мала військову силу, і творчий потенціал для структуралізації світової системи у відповідності зі своїми інтересами (причому XX століття додав сюди ще одну важливу характеристику — це повинна бути наддержава, причому, можливо, не одна, а значить, може бути як гегемон, так і контргегемон у світовій системі), то після розпаду СРСР і посилення аргументів школи "занепаду лідерства" з'явилося й таке поняття, як "домінант". Державі-домінанту, на відміну від держави-гегемона, недостатньо володіти тільки воєною силою і творчим потенціалом. Щоб структурувати світову систему відносин, держава-домінант має володіти бажанням (точніше, велика частина його політичної еліти повинна мати це бажання) і свідомої підтримкою світової спільноти. Необхідність шукати цієї підтримки у вигляді якщо і не резолюцій РБ ООН, то хоча б неформальної світової коаліції типу антитерористичної, поява ЄС і євро, а потім і диплотичної Франція – Росія – Німеччина як раз і передбачає про перехід США з категорії "гегемона" в категорію "домінанта" [3, с. 63]. Головна ж відмінність держави-"гегемона" від держави-"домінанта", мабуть, полягає в тому, що держава-"домінант" втрачає можливість визначати параметри відтворення та будівництва збройних сил великих регіональних держав.

У теоретичній дискусії про світове лідерство і практичних викладках про його можливої трансформації сьогодні, як відомо, найважливіше місце займають Китай, оскільки феноменальний економічне зростання цього величезного держави протягом трьох десятиліть планового, цілеспрямованого проведення реформ і його "особлива" зовнішньополітична позиція переводять теоретичну дискусію в розряд цілком практичного зовнішньополітичного прогнозування, а також Росія, що робить істотний, а нерідко й унікальне вплив на процес формування лідерства і контрлідерства у світовій системі.

Китай сформулював досить гнучкий, альтернативний радянському, варіант соціалістичної ідеї, потім вдало пожвавив її, інтегрувавши з конфуціанської етичною системою і спочатку рудиментарними, а потім і цілком рафінованими і "капіталістичними" механізмами, в той час як спроби створити в СРСР нову систему "соціалістичної моралі і етики" і "соціалістичної економіки" провалилися з достатнім ступенем очевидності.

У цьому сенсі не так важливо, яка в реальності економічна система Китаю, важливо, що вона подається і сприймається як альтернативна, а значить, Китай плюс ареал "Великий Китай" цілком здатний кинути виклик Заходу і США — не тільки економічний, але і "духовний", сформулювавши альтернативу західній системі цінностей. У той же час сьогодні ясно, що це буде виклик особливого роду, не такий, як виклик СРСР, і саме тому Заходу і США так важко сформулювати на нього прийнятні відповіді. До речі, і для Росії відповідь на цей виклик є аж ніяк не простим.

Перш за все, "комуністичний Китай" не сприймається як ватажок "Світової голоти", який, подібно СРСР, формує економічну систему, засновану на інших, повністю відмінних від ринкових, законах. Справа в тому, що китайська думка в галузі міжродної політекономії сприйняла неомарксистської новації про те, що "світ-економіка" має три взаємопов'язані структури: єдиний світовий ринок, політичну систему незалежних конкурующих держав і трияруснy просторову структуру, черга складається з "центру", який спеціалізується на виробництві більш ефективних товарів і користується повною мірою. У той же час перехід Китаю зі статусу щодо замкнутої континентальної держави в статус найбільшої економіки світу (або однієї з двох найбільших), що намагається убезпечити свої морські комунікації та енергетичні артерії, неминуче викличе конфлікти з США, Японією, Індією. Очевидним є також і факт, що в недалекому майбутньому залежність Китаю від поставок нафти ззовні буде неухильно і стрімко зростати.

У межах "ареалу розповсюдження китайської цивілізації" ("Великий Китай") до 2025 року проживатиме 21 % світового населення, і ми явно бачимо спроби КНР структурувати це економічне простір різними шляхами (вільні економічні зони, митні союзи, проекти "АСЕАН + 3" проекти "юаневих валютної зони" і т. д.). В даний час Китай інтенсивно створює транснаціональні корпорації, з якими починають рахуватися світові фінансові та економічні аналітики. Китайська армія є найбільшою у світі за чисельністю, хоч і скорочується відповідно до нових завдань китайських збройних сил. Складніше, звичайно, для Китаю, з точки зору здійснення ним регіонального лідерства, йдуть справи в області інновацій, науки та ідеології.

Поки, дійсно, саме Китай швидше за все здатний кинути виклик США. Непрямим визнанням цього служить позначення китайсько-американських відносин новою адміністрацією США в якості найважливіших двосторонніх відносин у сучасному світі. Однак "розширюється" Китай через свої величини (географічні, демографічні та економічні), сам по собі будує шлях до світового лідерства. Але проблема "світового китайського виклику" не тотожна проблемі можливості здійснення Китаєм "світового лідерства".

Висновки. Для Китаю вдала трансформація регіональної системи та придбання "повного" світового статусу може означати таке збільшення могутності, яке зробить його просто несприйнятливим до сумнівів і страхів інших країн. Але цей новий статус Китаю зажадає і нового зовнішньополітичного аналізу як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

Список використаних джерел

1. *Городня Н.* Східна Азія в глобальних перетвореннях сучасності під впливом фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. / Н. Городня // Дослідження світової політики. — Вип. 1 (54). — К., 2011. — С. 197–222.
2. *Лещенко Л. А.* Поліцентризм та мульти культура визначальні риси азіатської версії глобалізації / Л. А. Лещенко // Дослідження світової політики. — Вип. 1 (54). — К., 2011. — С. 222–242.
3. *Brzezinski Zb.* The Group of Two that could change the world [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ft.com/cms/s/0/d99369b8-e178-11dd-afa0-0000779fd2ac.html?nclick_check.
4. *Kaplan R. D.* The Geography of Chinese Power. How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea? // Foreign Affairs. — 2010. — Vol. 89. — № 3. — P. 64–75.
5. *National* Security Strategy of the United States. March 2006. — [Cited 2006, June 5]. — Available from: http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/

УДК 327

Б. М. КОВАЛЕНКО
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК НЕЙТРАЛІТЕТУ АВСТРІЇ

***Ключові слова*:** нейтралітет, політичні процеси, Австрія.

Анотація. В контексті дослідження базисних теоретичних аспектів феномену "нейтралітет" на прикладі Австрії, його пояснення та розуміння, визначено особливості политичних процесів, місце і роль політики "нейтралітету" для розвитку сучасної Австрії.

Коваленко Б. М., магистрант кафедры международных отношений, общественных коммуникаций и региональных студий ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Концептуальные основы и историческое развитие нейтралитета Австрии.**

***Ключевые слова*:** нейтралитет, политические процессы, Австрия.

Аннотация. В контексте исследования основных теоретических аспектов феномена "нейтралитет" на примере Австрии, его объяснения и понимания, определены особенности политических процессов, место и роль политики "нейтралитета" для развития современной Австрии.

Kovalenko B. M., magister of the Chair of International Relations, Public Communications and Regional Studios of the PrJSC "VNZ "MAUP". **Conceptual framework and historical development of the neutrality of Austria.**

***Keywords*:** neutrality, political processes, Austria.

Annotation. In the context of the study of basic theoretical aspects of the phenomenon of "neutrality" on the example of Austria and his explanation and understanding, the author defined the characteristics of political processes, the place and role of "neutrality" politics to the development of modern Austria.

Поняття нейтралітету було відомо ще в рабовласницької формації. Раннє становлення нейтралітету як одного з політичних принципів в стародавні часи було досить розмитим і формальним, але вже давало певні передумови до його розвитку. У Стародавній Греції вважали, що нейтралітет був можливий як під час війни з точки зору зовнішньої політики, так і в мирний час за допомогою відмови воюючим містах, а іноді і політичним угрупованням, в будь-якої військової, технічної або гуманітарної допомоги.

Наприклад, політичне життя Стародавньої Греції було дуже активним, на її території часто відбувались міжусобні війни, тому застосування нейтралітету в якості ведення своєї внутрішньої політики багато в чому обумовлювало його розуміння вже в більш пізній час [2].

Іншим основним аспектом нейтралітету, як політичного курсу, була практика нейтралізації земель або територій. Перш за все, слід віднести до цього аспекту нейтралізацію храмів та інших культових установ. Під час загальногрецьких свят або Олімпійських ігор оголошувалося священне перемир'я, коли всі бажаючі могли прийти на нейтральні території і прийняти участь в релігійних святкуваннях або спортивних заходах [4].

Географічні, політичні, економічні, а також інші чинники давали можливість окремим державам залишатися поза військових конфліктів між воюючими сторонами. Чи не були лише юридично визначені права і обов'язки нейтральних держав. У той період часу нейтралітет в міждержавних відносинах існував як загальний підхід, як принцип.

Якщо розглянути древній Ізраїль, то там існувала своєрідна теорія нейтралітету під час війни, згідно з якою допускається прохід військ воюючої сторони по території держави, яка не бере участі у війні [7].

Нейтралітет став розглядатися як спосіб, механізм стримування агресії сусідніх держав від завоювання зважаючи на свою слабкість в економічному, політичному, географічному або військовому плані або небажання їх подальшого зміцнення і нарощування військової могутності.

Так, зобов'язання нейтралітету Парфії були прописані в договорі з Римом (I століття до н. е.) [6]. На думку римського консула та історика грецького походження Діона Касія, на вибір парфянськими царями нейтралітету, в якості лінії поведінки, вплинуло бажання не допустити надмірного посилення жодної з сторін, що борються, тим самим гарантуючи більшу безпеку для Парфії.

Під час греко-карфагенских війн при Сицилійській експедиції, коли обидві сторони намагалися залучити на свою сторону максимальну кількість союзників, італійське місто Мессіна проголосила свій нейтралітет маючи можливість видачі прихильникам Афін супротивників Мессіни, а дорійська Камарина, боячись посилення сусідніх Сіракуз, також вважала за краще залишитися нейтральною [5].

Феодальне суспільство внесло нове розуміння нейтралітету. Так, вводилося поняття надання з боку нейтральної держави обох воюючих сторін однакових можливостей (наприклад, пропуск військ ворогуючих сторін через свою

територію). Разом з тим нейтральні держави, побоюючись втрати в результаті конфлікту третіх сторін своєї незалежності, іноді заявляли про відмову надавати допомогу ворогуючим сусідам і допускати їх армії на свою територію.

Соціально-економічні потрясіння того часу не в повному обсязі дозволили інституту нейтралітету закріпити основні права і обов'язки нейтральної держави шляхом його невтручання в військові конфлікти.

Даний етап розвитку нейтралітету в Середні століття додав до цього зовнішньополітичного курсу питання про відкритість території нейтральної держави, а саме пропуск військ через свої землі. Якщо в стародавні часи застосовувалося право "нешкідливого проходу" [4], то в середні віки даний аспект став більш актуальним і дискусійним. Пізніше, при визначенні поняття нейтралітету, як політичного інституту, це питання було повністю розглянуто та вперше відбулося визначення основних аспектів нейтралітету.

Навіть на цьому етапі розвитку нейтралітету можна вже сформулювати його основні положення, а саме: не приймання участі у військових блоках і альянсах, відмова від надання своєї території воюючим державам.

В епоху капіталізму нейтралітет отримує нові форми розвитку. З'являється поняття "озброєний нейтралітет" [9]. Мета його полягала в тому, щоб силою зброї захищати торговий флот від нападу англійських військових кораблів.

Проголошення Декларації про збройний нейтралітет та створення потім Ліги нейтральних держав зіграли важливу роль в міжнародних відносинах того часу. Хоча декларація формально була звернена до обох воюючих сторін, за своєю суттю вона виявилася спрямованою проти деспотизму "володарки морів".

Даний етап становлення нейтралітету, точніше його різновидність, дав стимул до розвитку саме військового нейтралітету, або нейтралітету під час війни. При цьому нейтральна держава володіє таким міжнародно-правовим статусом, відповідно до якого вона зобов'язана не брати участь у збройних конфліктах і залишатися неупередженою до всіх учасників збройного конфлікту.

Основною ж відмінністю нейтралітету під час війни став перегляд концепції нейтралітету у бік беззаперечного неприйняття участі у військових діях, закріпилося положення про повну відмову в наданні допомоги або надання послуг воюючим сторонам [7].

Основні положення нейтралітету залишаються незмінними, але розширення визначення нейтралітету, як зовнішньополітичного курсу та його застосування у воєнний час, дає суттєвий стимул до розвитку нейтралітету і закріпленню його як в області міжнародного права, так і в політичній сфері.

Нейтралітет в своєму традиційному розумінні діє тільки під час конкретної війни, в той час як поняття постійного нейтралітету, який почав розвиватися в XIX столітті, передбачає відмову держави від використання військової сили, як інструменту придушення міжнародних суперечок як у воєнний, так і в мирний час.

З вищезгаданого, можна зробити висновок, що постійний нейтралітет є вищою формою розвитку нейтралітету, так як йдеться про виключення зв' язку з війною, а також є більш повноцінним курсом ведення зовнішньої політики як у воєнний, так і в мирний час [7].

У світовій політиці існує безліч способів ведення діалогу і взаємодії. Дані способи прийнято виражати в певних доктринах і стратегіях. Одні зовнішньополітичні стратегії швидко застарівають, а іншим вдається зарекомендувати себе гарантом міжнародної безпеки та ефективної співпраці. Інститут нейтралітету в світовій політиці слід вважати одним з тих, які довели право на існування. У своїх найрізноманітніших формах він не переставав підтверджувати затребуваність у світовій політиці. Нейтралітет як спосіб вирішення конфліктів шляхом переговорів, пошуку компромісу і взаємовигідних рішень як і раніше залишається в арсеналі міжнародної практики і доводить свою життєздатність [5].

Феномен австрійського нейтралітету, безсумнівно, заслуговує на увагу дослідників сучасних політичних процесів. Його модель є унікальною, оскільки ніяких гарантій, що підтверджують його статус, Австрії дано не було. Не існує жодного договору з боку найбільш впливових держав, що гарантує країні недоторканність її суверенітету. Для Австрії це означає те, що з моменту самовизначення зовнішньополітичного статусу країни "виступ кожної з цих чотирьох держав (СРСР, США, Англія Франція), як разом з іншими, так і окремо, на захист австрійського нейтралітету є правом, але не обов'язком кожного з них, тобто вони зобов'язалися лише самі поважати, але не змушувати інших поважати цей нейтралітет" [3].

При вивченні нейтралітету Австрії в сучасних умовах найбільш продуктивним видається системно-діяльний підхід з урахуванням того, що його принципами є об'єктивність, пізнаваність, розвиток, детермінізм і причинність.

Перша світова війна, в якій австрійці воювали на боці Німеччини, стала для Австро-Угорської монархії катастрофою: її німецькомовна частина зіткнулася з проблемою нової самоідентифікації. Проголошена в листопаді 1918 р. Австрійська Республіка для багатьох її громадян представлялася нежиттєздатною. Країна переживала економічну кризу, обумовлену не тільки післявоєнної розрухою, а й відривом від колишніх ринків збуту і джерел сировини.

Багато австрійських політики бачили порятунок в об'єднанні з Німеччиною. Однак австрійськими патріотичними силами робилися спроби врятувати молоду державу від німецького поглинання за допомогою проголошення нейтралітету.

На наступний день після виведення з Австрії всіх окупаційних військ — 26 жовтня 1955 р. — Національна рада (нижня палата парламенту) схвалила Федеральний конституційний закон про нейтралітет. Він досить лаконічний:

Стаття I: 1. З метою міцного утвердження своєї зовнішньої незалежності і забезпечення недоторканності своєї території, Австрія добровільно заявляє

про свій постійний нейтралітет. Австрія підтримуватиме і захищатиме його всіма наявними в її розпорядженні засобами.

2. Для забезпечення цих цілей Австрія ніколи в майбутньому не буде вступати ні в які військові союзи і не допускатиме створення на своїй території військових опорних пунктів іноземних держав.

Стаття II. Здійснення цього Федерального конституційного закону покладається на Федеральний уряд.

Можна зробити висновок про те, що принцип нейтралітету і раніше розглядався в якості несучої конструкції австрійської державності та важливого чинника забезпечення безпеки країни. Хочеться відзначити, що австрійський нейтралітет ніколи не був нерухомим і продовжує трансформуватися.

Останнім часом, спостерігаються тенденції переходу від постійного нейтралітету до більш гнучкого курсу. Де-факто, Австрійська республіка проводить політику військового неприєднання, будучи активним членом ЄС, підтримуючи всі його рішення і активно співпрацюючи з Північноатлантичним альянсом [6]. У самій країні існує чимало противників проведеного такого політичного курсу, що ототожнюють нейтралітет з ідентичністю країни, в основному, це євроскептики, "зелені" і соціалісти, такі як Соціалістична партія Австрії (СПА) [6].

Однак є й ті, хто вважає політику нейтралітету пережитком минулого. Проте, беручи до уваги популярність ідей нейтралітету серед звичайних австрійців, а також, фактор консолідованої соціальної ідентичності, можна припустити, що радикальних змін у зовнішньополітичному курсі країни в найближчому майбутньому не відбудеться. До того ж австрійський нейтралітет все ще перспективний і життєздатний, і країна має великий потенціал для участі у вирішенні глобальних і регіональних проблем.

Відповідно до Політичного Енциклопедичного словнику термін "національний інтерес" визначається як інтерес національної спільності або групи, об'єднаної специфічними зв'язками та взаємними відносинами культурної та генетичної однорідності.

Національні інтереси будь-якої країни невіддільні від поняття національної безпеки. Ціль політики безпеки полягає в тому, щоб гарантувати безпеку в максимально можливій ступені для всіх секторів спільноти. Концепція збереження та розвитку національних інтересів ґрунтується на тих аспектах всебічного захисту, які стосуються захисту системи уряду в цілому та захисту його громадян від широкомасштабних загроз.

Головною складовою національно (державного) інтересу — є самозбереження держави. При розробленні методів та засобів, які слугували б розвитку та збереженню національної свідомості та прийняття на цій основі необхідних та, інколи, навіть вкрай важливих зовнішньополітичних рішень, керівництво держави враховує економічні та політичні побажання різних соціально-політичних сил та організацій тощо. Беруться до уваги, також, і можливі реакції на ті чи інші рішення на міжнародній платформі з боку тих держав, на які вони, так чи інакше, впливають.

У підсумку до попереднього обґрунтування національного інтересу додаються ще два базові компоненти: економічний розвиток і державний суверенітет, де національний інтерес набуває дещо інший відтінок: він служить для самозбереження і захисту тих досягнень, благ і цінностей, які отримала в своєму розвитку держава та нація в цілому.

Австрія — це демократична країна, що керується верховенством закону та характеризується високими стандартами в галузі внутрішньої безпеки.

Австрії, як державі, притаманні незалежність, безпека, традиційність і консервативність, високий рівень життя, політична та економічна стабільність, багата історична спадщина.

Країна володіє сильним та стійким інститутом державності, активно використовує "консенсусну демократію", "соціальне партнерство", "неокорпоративізм", а також, безперечно політичний нейтралітет, як основу незалежності держави. Дані положення утворюють "Political Soft Power", які наділяють Австрію стабільністю практично у всіх сферах.

Концепції збереження та розвитку національних інтересів відображаються на положеннях, які пов'язані з привабливістю економіки ("Economic Soft Power"), системою освіти і науки ("Human Capital Soft Power"), культурними цінностями ("Cultural Soft Power"), привабливістю і рівнем розвитку політичних інститутів і демократії ("Political Soft Power") та дипломатичної репутації країни ("Diplomatic Soft Power") [2].

Розглянемо "консенсусну демократію", яка спрямована на заперечення силових методів вирішення суспільно-політичних проблем. Така демократія дозволяє австрійській владі вести розумний діалог з суспільством, здійснювати зважені висновки [8]. Це сприяє найбільшої активності і організованості Австрійського товариства, що створює масовість партійних, молодіжних та інших об'єднань. Крім того, в країні широко поширені нові соціальні рухи.

На тлі розвиненої демократичної системи та діалогу між різними прошарками суспільства, були прийняті спеціальні закони про створення "Палати підприємців", "Палати зайнятих в сільському господарстві", "Палати найманих працівників", а також, добровільні громадські організації ("союзи підприємців", "профспілки працівників різних галузей народного господарства", "людей вільних професій"). Створені палати мають величезний вплив та значимість суспільстві, а головне, мають право законодавчої ініціативи [8].

В Австрії широко поширений принцип "соціального партнерства" та "неокорпоративізм". У першому випадку відбувається "співучасть в управлінні" працівників підприємств. У зв'язку з цим реалізуються регулярні зустрічі представників палат і добровільних організацій з Федеральним канцлером, де обговорюються питання цін, праці, зарплати. У разі неокорпоративізму здійснюється спільна співпраця держави, праці і капіталу.

Громадяни Австрії беруть, також, активну участь в політичному та економічному житті країни через професійні групи, до яких вони належать [8]. Сучасна політична система Австрії постійно вдосконалюється, утворюючи поняття "якісної демократії", що складається з представницької демократії (фе-

деральні і земельні вибори) і прямої демократії (вислів був взятий з опитування та референдумах по питанню політичного життя).

Основні положення, що стосуються прав і свобод громадян, закріплені в конституції або "Федеральному конституційному законі" ("Bundes-Verfassungsgesetz") [1].

Норми з прав людини присутні в різних законах "Федерального конституційного закону" і вказуються в міжнародних актах, про що, зокрема, свідчить частина 3 ст. 8 Конституції Австрії: "Конвенція про захист прав людини і основних свобод залишається непорушною" [10].

Фундаментальність всесторонньої політики безпеки Австрії сформована згідно з наступними загальними принципами:

1. Народ Австрії повинен бути всебічно та безперервно інформований про ситуацію у сфері безпеки, як у Австрії, так і за кордоном. Це життєво важлива умова для розвитку та підтримки рівня інформованості про потреби в питаннях безпеки.

2. Рада національної безпеки повинна надавати консультації Федеральному правлінню та окремим Федеральним міністрам з усіх основних питань зовнішньої, оборонної та політики безпеки. Для підтримки Ради національної безпеки, секретаріат, спільно з контактними особами у відповідних міністерствах, має оцінити та консультувати ці питання та готувати сесії Ради.

3. Європейське співробітництво, ініційоване в області обміну розвідувальної інформації, слід активізувати. У той же час, повинен забезпечуватися ефективний парламентський контроль, щоб захистити конфіденційність громадян та їх демократичні досягнення та права.

4. Реформування існуючої всебічної програми Національної оборони в системі всестороннього забезпечення безпеки, зосереджуються на нових ризиках та загрозах, і внесенні відповідних поправок до законодавчих актів.

5. В цілях поліпшення взаємодії між національною та міжнародною допомогою та діючими організаціями повинна бути створена інтегрована та координована програма навчання, на базі існуючих цивільних та військових навчальних закладів.

6. Діапазон досліджень у галузі безпеки політики повинен бути розширений, щоб отримати всебічну картину в галузі безпеки та оборони. Для цього необхідно шукати особливо тісне співробітництво та взаємодія між відповідними організаціями та установами в Австрії та за кордоном.

7. Для отримання та розповсюдження всебічного досвіду політики безпеки, стратегічний курс керівництва для тих, хто приймає рішення в галузі політики, бізнесу, управління та військової справи, повинен бути введений на рівні аспірантури.

8. Австрія повинна використовувати можливості для регіонального співробітництва в галузі політики безпеки з країнами-пограничними державами та іншими зацікавленими державами.

9. Повинна бути забезпечена доступність життєвих ресурсів (таких, як харчування, енергія та сировина) та захист стратегічних інфраструктур (таких як комунікації та транспорт).

Зовнішня політика і безпека Австрії формуються відповідно до таких принципів:

1. Постійна підтримка міжнародного дотримання законодавства про права людини та міжнародного права.

2. Активна участь у міжнародних зусиллях по контролю над обладнанням та роззброєнням, особливо в цілях запобігання швидкому розповсюдженню зброї масового ураження.

3. Відповідний внесок в міжнародні зусилля по забезпеченню миру, запобіганню конфліктам, кризовому врегулюванню, а також постконфліктному управлінню.

4. Продовження традиційного участі Австрії в багатосторонніх організаціях, таких як ООН, пов'язаних з ООН організаціями, ОБСЄ, НАТО та Радою Європи.

5. Підтримка країн третього світу у своїх зусиллях, спрямованих на економічне, соціальне, демократичне та екологічне розвиток.

6. Удосконалення міжнародної охорони навколишнього середовища.

7. Ефективна робота в інтересах Австрії на двосторонньому та багатосторонньому рівні, так само як і в рамках структур ЄС.

8. Підтримка реформ ЄС, особливо в цілях розвитку та охорони інтересів політики безпеки Союзу.

9. Безперервна постійна координація з нашими партнерами в ЄС, як кращий спосіб просування австрійських національних інтересів у рамках ЄС. Розвиток партнерства з державами союзників, що дотримуються подібних поглядів, які пов'язані з загальними регіональними інтересами (Regional Conception of Partnership).

10. Укріплення двосторонніх відносин, як життєво важлива задача зовнішньої політики Австрії, особливо враховуючи цілі Австрійських економічних інтересів.

11. Активна участь в дусі солідарності; так як загальна політика безпеки та оборони в даний час переслідує мету надання необхідних засобів та можливостей ЄС, як ефективної структури прийняття рішень для громадянського та військового кризового управління.

12. Пріоритетна підтримка будь-яких майбутніх зусиль для реалізації загальної європейської оборони, передбаченою в Статті 17 Угоди ЄС.

13. Послідовний подальший розвиток взаємовідносин Австрії з НАТО в рамках спеціалізованої програми співпраці. Повноцінне використання можливостей для співпраці та діалогу, пропонованих в рамках структур Партнерства для Мирної програми.

14. Процес розширення НАТО вітається, якщо відбувається внесок у зміцнення безпеки та стабільності в Європі та в Австрії в цілому. У світлі розвитку політики безпеки, Австрія буде постійно оцінювати доцільність

членства в НАТО для своєї безпеки та оборонної політики, а також, можливість вступу в НАТО буде залишатися відкритою. Приєднання до НАТО буде мати місце лише після попереднього погодження з австрійським народом (референдум).

Австрія є країною, що прихильна політиці миру та робить все можливе, щоб уникнути спалахів конфліктів із застосуванням сили. Тому вона проводить політику безпеки, розроблену, щоб уникнути війни і сприяти мирним відносинам серед країн, заснованих на Статуті Організації Об'єднаних Націй і міжнародних угодах, щоб захистити основні права і свободи, такі як Європейська конвенція з прав людини та Європейська Хартія Основних прав. Австрія — член Євросоюзу, готова активно брати участь і впливати на формування Загальної політики безпеки і оборони ЄС (ЗПБО), на розвиток узгоджених договірних інструментів. "В операціях в рамках ЗПБО слід забезпечувати і розширювати як функції керівництва, так і оперативні дії", — зазначається в доктрині безпеки цієї країни [11]. Австрійський підхід досить простий: країна в силу свого економічного становища, демографічного статусу, загроз і викликів не може гарантувати національну безпеку ("міцне спільне майбутнє") без союзників і партнерів. У зв'язку з цим будь-які ініціативи, спрямовані на спеціалізацію оборони Австрії в ефективно працюючі наднаціональні і міжнаціональні структури, стають життєво важливими, так як дозволяють координувати і використовувати з більшою віддачею наявні ресурси. Не випадково "Австрія отримує користь від наявності сильних і ефективних, заснованих на солідарності співтовариства, а також має місію (ist gefordert) сприяти їх дієздатності" [12]. Безпека Австрії та ЄС нерозривно пов'язані між собою. По суті, на сьогодні Австрія здійснює свою політику безпеки в рамках структури ЄС. Австрія вносить свій внесок у формування політики безпеки в першу чергу в рамках ООН, ЄС, ОБСЄ в своїх партнерських відносинах з НАТО і Радою Європи. Крім того, в разі необхідності вона співпрацює з регіональними партнерами та іншими зацікавленими сторонами.

Зовнішні відносини Австрії, які проводилися з 1960 р., та їх активна роль в міжнародному управлінні кризою, представляють собою ключові інструменти в операціях політики безпеки. Один із позитивних побічних ефектів участі Австрії в міжнародному управлінні цивільними та військовим загрозами полягає в тому, що австрійські збройні сили, австрійські поліцейські сили, судова система та інші експерти включені в міжнародну мережу і конкурують на міжнародному рівні. Це означає, що вони піддаються постійному процесу трансформації та модернізації, який є ключовим у забезпеченні того, щоб австрійські сили завжди задовольняли найвищим і сучасним стандартам. В якості члена ЄС Австрія активно приймає участь у формуванні міжнародної політики безпеки і оборони. Безпека і стабільність сьогодні можуть бути найкраще гарантовані за допомогою співпраці серед функціонально доповнених і взаємно підтримуючих установ. Вони включають, як Організацію Об'єднаних Націй, так і європейський та трансатлантичний рівень, го-

ловним чином це ЄС та НАТО з організацією "Партнерство заради миру", Рада Євроатлантичного Партнерства, Організація з безпеки і співробітництва в Європі та Рада Європи [12]. Активна участь в міжнародних заходах щодо запобігання конфліктам та кризовому управлінні — важливий елемент політики безпеки Австрії. Ось чому Австрія постійно прагне поліпшити свій творчий хист кризового управління в цивільних і військових областях. Роль Австрії в мирних місіях ООН продовжувала розвиватися в дев'яностих. З тих пір, Австрія також брала участь в операціях з підтримання миру, в 1999 році з бойовими одиницями. Ці місії, що були санкціоновані ООН, були проведені під оперативним управлінням НАТО. Австрія — є державою, яка приймає активну участь в ОБСЄ. В еру холодної війни країна в основному займалася тим, що сприяла порозумінню та співпраці між Сходом і Заходом, з огляду на її географічне положення. На сьогодні, Австрія має незалежність, щоб вибрати майбутній розвиток її політичної безпеки. Однак, чим більше Австрія інтегрована в архітектуру міжнародної безпеки, тим ефективніше вона буде в змозі охороняти свої інтереси в галузі безпеки та завдань мирної політики, а також сприяти формуванню стійкої і мирної обстановки. Австрія, також, є однією з країн яка активно ініціювала створення основоположного документу під назвою "Лісабонська угода", в рамках якої розглядається одне з таких важливих питань, як загальна оборонна політика. Лісабонський договір був підписаний на саміті Європейського Союзу в грудні 2007 р. в столиці Португалії Лісабоні. Всі важливі проблеми, що стоять перед внутрішньою безпекою Австрії, мають міжнародний вимір. Тому австрійська політика безпеки спрямована на те, щоб внести активний внесок в стабільність та безпеку проблемних країн, які мають відношення до безпеки Австрії та ЄС [13].

Це включає в себе наступні цілі:

• Підтримка країн на Західних Балканах і Південно-Східній Європі, відповідно до стандартів безпеки ЄС та спільної роботи з партнерами "Зальцбурзького форуму".

• Співпраця на основі нагальних потреб, перш за все з країнами у Східному регіоні.

• Цілеспрямована співпраця з США та Росією в якості стратегічних партнерів ЄС в галузі внутрішньої безпеки, а також, з країнами, що знаходяться в безпосередній близькості з Австрією.

Підведемо підсумок, та відзначимо, що Австрії, яка є однією з країн-членів Європейського союзу, а також, одночасно нейтральною країною, істотно вдалося визначити основні недоліки в ресурсному забезпеченні Загальної політики безпеки та оборони, сформулювати пріоритетні напрями політики в цій галузі, закріплені в стратегічних ініціативах та концепції збереження та розвитку національних інтересів, також, що є суттєвим доповненням, приймати участь в ряді загальноєвропейських проектів.

При визначенні проблем та постановці пріоритетів, Австрія, ґрунтується, в першу чергу, на цілях і завданнях ЗПБО, що є для країни концептуальною основою.

1. В роки існування першої Австрійської республіки (1918–1938 рр.) ідея нейтралітету, як гарантія суверенітету і незалежності держави, не змогла отримати необхідної підтримки як в австрійському суспільстві, так і за кордоном. В результаті Австрія виявилася втягнутою в політичну "гру".

В процесі післявоєнного врегулювання австрійського питання в 40–50-х рр. XX ст., західні держави прагнули залучити окуповану ними, спільно з Радянським Союзом, Австрію в свої військово-політичні наміри. Радянський Союз, який зробив вирішальний внесок у звільнення Австрії від німецького нацизму і відродження її державності, не хотів, щоб ця країна знову стала на бік недружніх сил. Австрійці ж, побоюючись "радянізації" Альпійської республіки, бачили в західних окупаційних державах гарантію свого суверенітету. Але, коли прийшло розуміння, що Австрія — лише "розмінна карта" у великій геополітичній грі, австрійська дипломатія стала самостійною стороною в трикутнику інтересів "Захід – Австрія – СРСР".

В результаті інтенсивних внутрішньополітичних дебатів і непростих переговорів із зацікавленими сторонами австрійці зробили вибір на користь постійного нейтралітету.

2. Австрійський нейтралітет — специфічний випадок серед інших нейтральних держав. По-перше, він примітний з точки зору політико-юридичного оформлення, яке носило непростий характер. По-друге, хоча австрійський нейтралітет замислювався за зразком швейцарського, на практиці отримав власний своєрідний розвиток.

З одного боку, в період "ери Крайського", він був "активним" і навіть перевершував за якістю швейцарський стандарт. З іншого боку, під сильним впливом західноєвропейської і євроатлантичної інтеграції після закінчення "холодної війни" його інтерпретація відійшла від класичної моделі і початку дрейф в бік проведення Австрією "політики неприєднання до військових блоків".

У практичному застосуванні, політика нейтралітету Австрії пройшла ряд певних історичних фаз: початкову (1955–1960-ті рр.), активну "ери Крайського" (1970–1983 рр.), прагматичну (1983–1991 рр.), вихолощення за допомогою активного залучення Австрії в євроатлантичні структури (1992–1999 рр.), кризи (2000–2004 рр.) і повернення інтересу до нейтралітету або "ренесансу в рамках ЄС" (починаючи з 2004 року).

3. Нейтралітет залишається конституційною основою зовнішньої політики Австрії і важливим елементом національної самосвідомості її народу. Австрія не бере участі у військових блоках і військових операціях, які не санкціоновані Радою Безпеки ООН.

Список використаних джерел

1. *Гуго Гроций.* О праве войны и мира / пер. с лат. Сакетти; под ред. С. М. Крылова. М., 1956. 498 с.
2. *Ганюшкин Б. В.* Нейтралитет и неприсоединение. М., 1965. 231 с.

3. *Смыков Е. В.* Рим и Парфия: путь к договору (Гней Помпей и парфяне) // Античность: общество и идеи. Казань, 2001. С. 118–129.
4. *Bruner E.* The Swiss Approach. Between the Blocks: Problems and Prospects for Europe's Neutral and Nonaligned States / ed. by J. Kruzel, M. H. Haltzel. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 285 p.
5. *Дурденевский В. Н.* Нейтралитет в системе коллективной безопасности // Советское государство и право. 1957. № 8. С. 4–12.
6. *Кружков В.* Что такое австрийский нейтралитет [Электронный ресурс]. URL: http://www.russianvienna.com/index.php?option=com_content&view=article&id=749:2010-10-19-17-09-11&Itemid=240 (датаобращения: 2.10.2017).
7. *Белозеров В. К.* Доктрины и идеологии в системе политических институтов // Вестник Московского государственного лингвистического университета. 2013. Вып. 24. С. 31–40.
8. *Исторические*, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2016. № 3 (65): в 2-х ч. Ч. 1. С. 183–187.
9. *Черникина В. Н.* Нейтралитет Австрии в современных условиях; трансформация продолжается // Эл. научный журнал "ГосРег", 2017, № 1.
10. *Австрия* и Италия убедили ЕС отказаться от санкций против РФ [Электронный ресурс] // http://sobesednik.ru [сайт]. [2017]. URL: http://sobesednik.ru/politika/20161021-avstriya-i-italiya-ubedili-es-otkazatsya-ot-sankciy-protiv-r (дата обращения: 28.11.2017).
11. *Австрийская* республика. Конституция и законодательные акты. Федеральный закон 1985 г. пер. с нем. М., 2010. 165 с.
12. *Иванов И. Д.* Военно-промышленный комплекс Европейского Союза // Современная Европа. 2006. Вып. 1. С. 31–48.
13. *Сидоров А.* Евросоюз на пути к совместной оборонной политике // Мировая экономика и международные отношения. 2010. № 12. С. 99–110.

References

1. *Gugo Grotsiy.* O prave voyny i mira / per. s lat. Saketti; pod red. S. M. Krylova. M., 1956. 498 s.
2. *Ganyushkin B. V.* Neytralitet i neprisoyedineniye. M., 1965. 231 s.
3. *Smykov Ye. V.* Rim i Parfiya: put' k dogovoru (Gney Pompey i parfyane) // Antichnost': obshchestvo i idei. Kazan', 2001. S. 118–129.
4. *Bruner E.* The Swiss Approach. Between the Blocks: Problems and Prospects for Europe' s Neutral and Nonaligned States / ed. by J. Kruzel, M. H. Haltzel. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 285 p.
5. *Durdenevskiy V. N.* Neytralitet v sisteme kollektivnoy bezopasnosti // Sovetskoye gosudarstvo i pravo. 1957. № 8. S. 4–12.
6. *Kruzhkov V.* Chto takoye avstriyskiy neytralitet [Elektronnyy resurs]. URL: http://www.russianvienna.com/index.php?option=com_content&view=article&id=749:2010-10-19-17-09-11&Itemid=240 (data obrashcheniya: 2.10.2017).
7. *Belozorov V. K.* Doktriny i ideologii v sisteme politicheskikh institutov // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. 2013. Vyp. 24. S. 31–40.
8. *Istoricheskiye*, filosofskiye, politicheskiye i yuridicheskiye nauki, kul' turologiya i iskusstvovedeniye. Voprosy teorii i praktiki. Tambov: Gramota, 2016. № 3(65): v 2-kh ch. CH. 1. C. 183–187.

9. *Chernikina V. N.* Neytralitet Avstrii v sovremennykh usloviyakh; transformatsiya prodolzhayetsya // El. nauchnyy zhurnal “GosReg”, 2017, № 1.
10. *Avstriya* i Italiya ubedili YES otkazat’ sya ot sanktsiy protiv RF [Elektronnyy resurs] // http://sobesednik.ru [sayt]. [2017]. URL: http://sobesednik.ru/politika/20161021-avstriya-i-italiya-ubedili-es-otkazatsya-ot-sankciy-protiv-r (data obrashcheniya: 28.11.2017).
11. *Avstriyskaya* respublika. Konstitutsiya i zakonodatel’ nyye akty. Federal’ nyy zakon 1985 g. per. s nem. M., 2010. 165 S.
12. *Ivanov I. D.* Voyenno-promyshlennyy kompleks Yevropeyskogo Soyuza // Sovremennaya Yevropa. 2006. Vyp. 1. S. 31–48.
13. *Sidorov A.* Yevrosoyuz na puti k sovmestnoy oboronnoy politike // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya. 2010. № 12. S. 99–110.

УДК 323.1+327

М. І. КОРОЛЬ
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

ІНТЕГРАЦІЯ МУСУЛЬМАНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ У СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

Актуальністю теми є представництво мусульманських суспільств і організацій в Європі, кількість проживаючих яких складає понад 20 млн мусульман, що сумірно з населенням середньої європейської країни, географічно локалізованих від Португалії до Фінляндії та від Ірландії до Болгарії. На даний час не існує ні достатньо достовірних карт розміщення мусульман в Європі, ні доклад них статистичних даних про точну їх кількість на континенті. Попри те, що мусульмани були присутні у Західній Європі впродовж століть, їхня чисельність ще ніколи не була такою значною, тому можна впевнено стверджувати про нову ісламську присутність.

Метою роботи є вивчення взаємозв'язків між представниками мусульманства та Європою, їх вплив одне на одного у різних сферах життєдіяльності держав. Відсутність універсальної репрезентативної мусульманської організації в Європі ускладнює широкомасштабну взаємодію з урядами євро пейських країн. Не отримавши необхідної арти куляції своїх інтересів у політичній сфері, мусуль манська детермінанта натомість простежується у громадській та соціальній сфері, отримуючи високоефективний інформаційний базис. Однією з відмінних рис мусульманської умми є збере ження значної інформаційної ролі за ісламськими інституціями, на відміну від знівельованих на сучасному етапі відповідних ресурсів христи янських інституцій. Це також сприяє ініціації глокалізаційних у своїй суті дискусій — про місце релігії в житті сучасного суспільства, відокремлення чи інкорпорацію публічного і при ватного сектору та питання взаємної толерантності.

В останні десять років значно зросла кількість мусульманського населення в країнах, які не є традиційно мусульманськими, відповідно зросла і їх соціально-політична активність. У країнах Європейського Союзу (ЄС) кількість мусульман сягає 15 млн осіб, понад 1 % (точні дані про кількість мусульман у країнах ЄС відсутні у зв'язку із великою кількістю нелегальних мігрантів з країн ісламу), в Україні — 436 тис. осіб, або біля 0,9 % населення країни.

Перш ніж перейти до розгляду процесів інтеграції мусульман у європейський та український простір, варто нагадати, що під інтеграцією ми маємо

на увазі процес взаємодії між різними етнічними спільнотами у поліетнічній державі, на основі якоъ вони зближуються, об'єднуються і створюють політичну націю, формуючи при цьому почуття спільного громадянства, державного патріотизму та зберігаючи свої етнічні властивості й власну етнічну свідомість.

Якщо говорити про особливості та небезпеки інтеграції мусульман у соціально-політичний простір ЄС та України, варто зазначити, що індикаторами різних стадій інтеграції є, перш за все, громадянський та соціальний стан мусульманського населення, його політичне представництво, а також відносини між ісламською релігійною спільнотою та державою. Інтеграція мусульманського населення різниться від держави до держави. Це пов'язано із особливостями реалізації етнополітики державами та правовим статусом, що надається національним і релігійним меншинам в них.

Розглянемо кількісні показники зростання мусульман за походженням у країнах Європи тавизначимо фактори їх збільшення. Варто зазначити, що багатомільйонна присутність мусульман в країнах ЄС є результатом міграційних потоків з, в минулому, імперських колоній у Північній Африці, Азії та з країн Карибського басейну. Другим фактором стрімкого збільшення мусульманського населення в Європі є високий рівень нелегальної міграції, хоча країнами ЄС прийнято ряд законів, які забороняють незаконне перебування і зайнятість іноземців. Третім фактором є високий рівень народжуваності у мусульманському середовищі, для порівняння варто навести такі цифри: середня кількість дітей у мусульман — 4, тоді як у європейців 1,4 при нормі народжуваності 2,1. Як наслідок, ми спостерігаємо прогресуюче зменшення корінного населення Європи, а мусульмани заповнюють собою демографічний вакуум, який утворився.

На сьогодні у Західній Європі, згідно підрахунків міграційних служб і за експертними оцінками, проживає від 10 до 15 мільйонів мусульман.

За прогнозами експертів, до 2025 р. доля мусульман в країнах ЄС може збільшитися вдвічі. Звичайно, достовірність даних прогнозів є умовною, тому що вони отримані на базі простої екстраполяції на європейських мусульман закономірностей моделі відтворення, яка характерна для регіонів, що традиційно сповідують іслам.

УДК 338.48+379.85

В. В. ПАНФІЛОВА
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

АВСТРІЙСЬКА ПРОВІНЦІЯ ТІРОЛЬ: ВІД ЗЛИДЕННОСТІ ДО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ – ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ. ЗАХІДНИЙ ДОСВІД ВЕДЕННЯ ТУРИЗМУ

Туризм є важливою галуззю економіки Тіролю. Тільки австрійська його частина реєструє більше іноземних туристів (44,3 млн у 2014 році), ніж уся Греція. Однак, уесь Тірольський регіон розвиває та осучаснює промислові міста та населені пункти, перш за все такі, що випускають всесвітньо відому продукцію: Сваровські, Йенбахер, Тіроліт. Озеро Гроуп і Сандоц Кундль зробили ім'я в Північному Тіролю. Крім того, південна частина Тіролю відома завдяки її сонячному й теплому клімату та підходящому гірському ландшафту, де процвітають галузі виноробства та садівництва. Загалом Тіроль — це дуже заможна територія.

З травня по вересень 2016 реєструвалося близько 18,7 млн туристів і це на 4,6 % більше в порівнянні з минулим роком. Але прогнози на майбутню зиму виглядають менш сприятливими. З цим позитивним проміжним балансом туризм Тіролю продовжує довгострокову тенденцію. З 2009 року стрімко зростає туристичний рух. На сьогоднішній день туристи з травня по вересень становлять у середньому 90 % літнього сезону, який триває до 31 жовтня [3].

Наразі збільшується кількість гостей з Німеччини. Позитивна тенденція продовжується: кількість туристів з Німеччини в період з травня по вересень протягом минулих 5 років збільшилася приблизно на 1,4 млн (+ 16,8 %).

Число туристів у період з травня по вересень 2015–2016 по всій Австрії також збільшився до 2,0 млн, що становило приблизно 6,4 %. Позитивно розвинулася, крім того, і туристична статистика таких європейських країн як, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, а також Чехія. Натомість туристична популярність Італії, Франції, Сполученого Королівства Великобританії й Північної Ірландії та Китаю різко впала.

Більшість підприємств Тіролю досить сильно залежить від сезонного напливу туристів. Це ж саме стосується й місцевого населення, яке часто має

прибуток з оренди житла туристам, на роботі в готелях та готельно-ресторанних комплексах.

За показниками 2016 р., 76 % Тірольських готелів та будинків було здано під оренду. Цей результат є більш-менш задовільним, але разом з тим це нижче результатів попереднього року — 83 % [4].

Інсбрук зайнятий більшою мірою лише в літній сезон, адже більшість його прибутку становить туристичний бізнес. Разом з цим існують і певні негативні наслідки. Так, понад 70 відсотків тірольських лижних трас зі штучним снігом. Для низки систем засніження існує тільки одна загальнонаціональна оцінка: у всій Австрії, налічується близько 20 000 снігових гармат, які на даний час використовуються. Загальне споживання води сніговими гарматами за сезон в тірольських гірськолижних курортах становить до 16 мільйонів кубічних метрів, що відповідає річному споживанню у чотирьох найбільших містах (Інсбрук, Куфштайн, Швац і Тельфс) разом взятих. Вода для систем засніження на даний час постачається з 200 резервуарів. Інвестиції у вироблення штучного снігу були в Тіролі в сезоні 2013–2014, які склали близько 27 мільйонів євро, а в 2012–2013 рр. — 45 мільйонів [5].

В Австрії зростає рівень безробіття, що відображається в таких цифрах: 2 717 чоловік або плюс 0,8 % до 329 862 в цілому.

Але існує й позитивна тенденція в багатьох областях. У кінці серпня 2016 р. в цілому 388 624 осіб були без роботи (плюс 1,1 %). В якості порівняння: у серпні 2011 р. 273 461 осіб були безробітними або навчалися. Це — підйом на 42 % протягом 5 років.

Число внутрішніх безробітних, включаючи тих, хто навчається, знизилося в серпні в порівнянні з тим же місяцем минулого року близько 2,1 % на 276 695 осіб, а в іноземців, навпаки, зросла — близько 9,9 % до 111 929 чоловік. Число безробітних мігрантів та біженців було близько 44 % до 25 819. Тепер багато біженців перебувають на мовних курсах і на навчанні.

Лише на 1,1 % вдається знижувати рівень безробіття щорічно. З одного боку це вище, ніж було прогнозовано зростанням економіки, але з іншого боку, "основними галузями працевлаштування є будівнича та промислова", — так прокоментував шеф Австрії AMS Йоханнес Копф актуальний ринок робочої сили. Більшість федеральних земель показують протилежні цифри. "Проте Тіроль виділяється серед них і показує на даний час максимально сприятливий розвиток з його привабливим і різноманітним галузевим складом і рядом всесвітньо успішних підприємств", — зазначив Копф [6].

Тіроль одна з найбагатших областей Австрії завдяки не тільки вдалому розташуванню та кліматичним умовам, але й завдяки розумній економічній політиці державних управлінців. Разом із тим, у Тіролю виникла низка проблем, таких як сезонна зайнятість місцевого населення та екологічні — пов'язані зі штучним снігом та його виробництвом. Як висновок, взявши до уваги всі позитивні й негативні наслідки економічного дива австрійської провінції, Україна має розвивати свої гірськолижні курорти, уникаючи помилок Тіро-

лю й беручи за основу його досвід. Дослідивши дану тему, було вивчено причини та наслідки економічного розвитку Тіролю в його історичній ретроспективі.

Список використаних джерел

1. *Wirtschaft* in der Region und für die Region: Kooperation.
2. *Tiroler* Wirtschaft [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.tirolerwirtschaft.at/]
3. *Tirol* bekommt Forschungszentrum für Schnee: Tiroler Tageszeitung vom So, 25.10.2015.
4. *Arbeitslosigkeit* in Tirol geht weiter zurück: Tiroler Tageszeitung Onlineausgabe Do, 01.09.2016.

УДК 321.013+341.218.4

Л. О. ТАРАН
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

ПЕРЕДУМОВИ РОЗПАДУ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

***Ключові слова*:** геополітика, Австро-Угорська імперія, Перша світова війна.

Анотація. Австро-Угорська монархія — двоєдина монархія, очолена династією Габсбургів та утворена внаслідок компромісної угоди, укладеної між двома складовими її частинами — Австрійською імперією та Угорським королівством — 1867 року. Проіснувала в Центральній Європі до розпаду в 1918 році наприкінці Першої світової війни. Предметом розгляду у статті є головні політичні передумови розпаду держави. Розпад Австро-Угорської імперії — велика геополітична подія, яка є основоположною для сучасної історії. Величезна імперія розвалилася на декілька частин, давши світу ряд нових держав.

Таран Л. О., магистрант кафедры международных отношений, общественных коммуникаций и региональных студий ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Предпосылки распада Австро-Венгерской империи.**

***Ключевые слова*:** геополитика, Австро-Венгерская империя, Первая мировая война.

Аннотация. Австро-Венгерская монархия - двуединая монархия, возглавляемая династией Габсбургов и образуемой компромиссного соглашения, заключенного между двумя составляющими ее частями — Австрийской империей и Венгерским королевством — 1867 года. Просуществовала в Центральной Европе до распада в 1918 г. в конце Первой мировой войны. Предметом рассмотрения в статье главные политические предпосылки распада государства. Распад Австро-Венгерской империи — большая геополитическая событие, которое является ос-

новополагающей для современной истории. Огромная империя развалилась на несколько частей, дав миру ряд новых государств.

Taran L. O., magister of the Chair of International Relations, Public Communications and Regional Studios of the PrJSC "VNZ "MAUP". **Prerequisites for the collapse of the Austro-Hungarian Empire.**

***Keywords*:** geopolitics, Austro-Hungarian Empire, First World War.

***Annotation*.** The Austro-Hungarian monarchy is a two-monarchy, headed by the Habsburg dynasty and formed by a compromise agreement concluded between its two constituent parts — the Austrian Empire and the Hungarian kingdom — in 1867. Existed in Central Europe before the collapse of 1918 at the end of the First World War. The subject of consideration in the article are the main political preconditions for the collapse of the state. The collapse of the Austro-Hungarian Empire is a major geopolitical event that is fundamental to modern history. A huge empire collapsed into several parts, giving the world a number of new states.

Австрійська імперія була досить централізованою державою з потужним бюрократичним апаратом. Політика Клауса Меттерніха, спрямована на зміцнення абсолютизму і консервативних порядків привела країну в стан глибокої кризи. В першу чергу він був обумовлений національними проблемами. У країні, де власне німці становили всього 20 % населення [1], вся влада була зосереджена саме в руках меншості. Всі важливі рішення приймалися тільки у Відні. Однак до кінця правління, здавалося б, всесильного "кучера Європи", як часто називали Меттерніха, різко набрали чинності процеси національного самовизначення, формування націй. В першу чергу це стосувалося, звичайно, угорців. Угорщина завжди була найбільшою частиною дунайської монархії, вона становила майже половину її території.

Тому не дивно, що саме там сталися найважливіші події революції 1848–1849 років, хоча на ділі повстання охопило всю імперію. До того ж в 1846 р. в Австрії вибухнула економічна криза: безліч підприємств збанкрутувало, різко зросло безробіття і впала платоспроможність населення, в деяких селянських регіонах почався голод. Уряд залишилося пасивним і не вживало енергійних заходів для виходу з кризи. Повстання спалахнули в Галичині, польських землях, а також Італії та були жорстоко придушені. 13–15 березня 1848 р. хвилювання почалися в самому серці держави — у Відні. Протестуючі були натхненні подіями у Франції, де в цей же час революція перемогла. Імператор Фердинанд I був змушений піти на поступки: Меттерніх був відправлений у відставку і оголошено про створення комітету для вироблення

проектів реформ. 14 березня було скасовано цензура, заснована національна гвардія і Академічний легіон студентів. 15 березня, під тиском повсталих, обложили імператорський палац, Фердинанд I проголосив скликання конституційних зборів для прийняття конституції.Незабаром революція поширилася на Угорщину та Італію. В Австрії був прийнятий новий виборчий закон, і 22 липня відбулося відкриття нового рейхсрата. 1 вересня рейхстаг затвердив закон про скасування феодальних повинностей, причому повинності селян, що випливають з їх особистої залежності і права поміщицької юрисдикції скасовувалися безоплатно, а решта (оброки, сервітути, панщина) — за викуп, який сплачується в рівних частках селянами і державою.

Цей закон був підписаний імператором 7 вересня і означав ліквідацію особистої залежності і феодальних повинностей селянства. Після перемоги повстань в Мілані і Венеції велика частина Ломбардо-Венеціанського королівства була звільнена від австрійської влади і зайнята військами Сардинського королівства. Однак до кінця червня війська фельдмаршала Радецького, отримавши нові підкріплення, знову зайняли материкову територію Венеції, захопили Виченцу і Верону. Австрійські ліберали не підтримали італійську революції і не перешкоджали новим наборам військ і вилученню імператором коштів для фінансування італійської кампанії. 25–27 липня 1848 р. імперська армія вщент розбила сардинські війська в битві при Кустоцце і в серпні вступила в Мілан. Незабаром сардінскій армія капітулювала і в Ломбардо-Венеціанському королівстві (крім міста Венеція) була відновлена влада Австрії. У Чехії під впливом революції у Відні була створена національна гвардія, висунуті вимоги автономії Чехії у складі Австрійської імперії і введення демократичних свобод, організований особливий Національний комітет для підготовки реформ і скликання земського сейму. Імператор визнав рівноправність чеського і німецького мов на території Чехії. 24 травня в Празі відкрився Слов'янський з'їзд представників слов'янських народів імперії з метою об'єднання національних рухів проти пангерманської небезпеки.

Після травневих подій у Відні по Чехії прокотилася хвиля страйків і мітингів робітників.Незабаром був сформований Тимчасовий урядовий комітет за участю лідерів повстання, який заявив про невизнання розпоряджень віденського уряду. У той же час до Праги були стягнуті війська фельдмаршала Віндішгреца. 12 червня розпочався артилерійський обстріл столиці, а 17 червня Прага капітулювала. У країні почалися масові арешти учасників революції, були закриті революційні організації та газети. Революція в Чехії була пригнічена. В Угорщині революція швидко перемогла і поширилася на всю країну. Були введені демократичні свободи, сформовано перший угорська національна уряд Лайоша Баттяні, в березні 1848 р. прийнята широка програма реформ: ліквідовано особисту залежність селян і феодальні повинності з викупом за рахунок держави, введено загальне оподаткування, створено національний парламент. Фердинанд I був змушений визнати всі рішення угорського уряду. 2 липня Державні збори Угорщини ухвалили рішення про створення власної армії і відмовило імператору в наданні

угорських військ для війни в Італії. У той же час нехтування лідерів революції національним питанням викликало відхід від підтримки революції неугорських національностями. У Хорватії баном був призначений Елачич, який розгорнув програму національного підйому хорватів і відновлення Триєдиного королівства. Хорватське рух було підтримано імператором і австрійським урядом, які прагнули використовувати хорватів для придушення угорської революції. 5 червня Хорватський Сабор заявив про вихід країни зі складу Угорського королівства і приєднання до Австрії. 31 серпня Елачич оголосив війну Угорщини і почав наступ на Пешт. Повстання проти угорців почали і серби. Революція в Угорщині також викликала сильне національне рух в Словаччині, головним вимогам якого стало визнання словаків рівноправною нацією.

17 вересня словацький революціонер Людовит Штур спробував підняти повстання з гаслом відділення Словаччини від Угорщини, але зазнав поразки, і в цілому словацьке рух залишалося в руслі угорської революції. У Трансільванії рішення про унію з Угорщиною викликало сильний міжнаціональний конфлікт і збройні зіткнення між угорцями і румунами (докладніше див: Революція 1848 р. на Трансільванії). У Далмації загострилися італо-слов' янські протиріччя: претензії Хорватії на об'єднання з Далмацією зустріли рішучу відсіч з боку італійської буржуазії Далмації. У Словенії також спостерігалося сильне національне рух з гаслом об'єднання всіх земель, населених словенцями в автономну провінцію. У вересні 1848 р. в Австрії революція пішла на спад, тоді як в Угорщині під впливом загрози з боку армії Елачича почався новий підйом. У Пешті був сформований Комітет оборони на чолі з Лайошем Кошутом, який став центральним органом революції. Угорської армії вдалося розбити хорватів і австрійські загони. Перемоги угорців викликали активізацію революційного руху в Відні. 3 жовтня був опублікований маніфест імператора про розпуск угорського Державних зборів, скасування всіх його рішень і призначення Елачича намісником Угорщини. На придушення угорської революції було вирішено відправити частину віденського гарнізону, що викликало вибух обурення у Відні. 6 жовтня студенти віденських навчальних закладів розібрали залізничні рейки, які ведуть до столиці, не давши можливість організувати відправку солдатів до Угорщини. На відновлення порядку були послані урядові війська, які були розбиті робочими віденських передмість. Австрійський військовий міністр Теодор фон Латур був повішений. Імператор і його наближені бігли зі столиці в Оломоуц. Рейхстаг Австрії, в якому залишилися лише радикальні депутати, прийняв рішення про створення Комітету громадської безпеки для протистояння реакції і проштовхування порядку в місті, який звернувся до імператора із закликом скасувати призначення Елачича намісником Угорщини і дарувати амністію. Війська Елачича вже підійшли до Відня і 13–14 жовтня спробували увірватися в місто, але були відбиті.Віденські революціонери звернулися до Угорщини з проханням про допомогу. Трохи повагавшись, Кошут погодився надати допомогу Відні і направив одну з угорських армій до австрійської столиці.

До Відня також прибули загони добровольців з Брно, Зальцбурга, Лінца і Граца. 19 жовтня угорські війська розбили армію Елачича і вступили на територію Австрії. Однак до цього часу Відень вже була обложена 70-тисячною армією фельдмаршала Віндішгреца. 22 жовтня рейхстаг Австрії покинув столицю, а на наступний день Віндішгрец пред' явив ультиматум про капітуляцію і почав артилерійський обстріл міста. 26 жовтня урядові війська вдерлися до Відня в районі Дунайського каналу, але були відбиті загонами Академічного легіону. 28 жовтня було захоплено Леопольдштадт і бої перенесені на вулиці столиці. 30 жовтня відбулося бій між імперськими і угорськими військами на підступах до Відня, у Швехат, в якій угорці були повністю розбиті і відступили. Це означало крах надій захисників Відня. На наступний день імперські війська вступили в столицю. Після поразки Жовтневого повстання у Відні встановилася диктатура Віндішгреца: почалися масові арешти, розстріли революціонерів, члени Академічного легіону і мобільного гвардії відправлені солдатами на італійський фронт.

21 листопада був сформований кабінет на чолі з князем Феліксом Шварценбергом, в який увійшли консерватори і представники великої аристократії. На 7 березня 1849 року було призначено розгляд проекту конституції, виробленої рейхстагом, проте 4 березня імператор Франц-Йосиф I підписав так звану "символічні конституції". Вона відновила владу імператора, який призначається імператором Державна рада, ліквідувала автономію провінцій і відокремила від Угорщини Трансільванію, Воєводіни, Хорватію, Славонії і Рієку. 7 березня 1849 р. під тиском військ рейхстаг був розпущений. Революція в Австрії завершилася. В результаті перемог австрійських військ під керівництвом маршала Радецького революція була поностью пригнічена і в Італії — Венеція теж впала. Восени 1848 р. відновилося австрійське наступ в Угорщині. Після відмови угорського Державних зборів визнати Франца-Йосипа королем Угорщини, в країну вторглися війська Віндішгреца, швидко опанували Братиславою і Будой. Угорський уряд переїхало в Дебрецен. Але в Трансільванії австрійські війська зазнали поразки від армії Юзефа Бема. На початку квітня 1849 року відбувся знаменитий "весняний похід" угорської армії, в результаті якого австрійці були розбиті в кількох боях, а більша частина території Угорщини звільнена. 14 квітня була прийнята Декларація незалежності Угорщини, Габсбурги були позбавлені влади, а правителем країни обраний Лайош Кошут. Але 21 травня Австрійська імперія підписала Варшавський договір з Росією, і незабаром в Угорщину вторглися російські війська генерал-фельдмаршала Паскевича. Спільними діями російських і австрійських військ опір було придушено. Угорщина була окупована, почалися репресії, 6 жовтня лідери революційної армії були страчені в Араді.

Революція 1848–1849 років виявила головне протиріччя імперії — національне. При будь-якому ослабленні держави, викликаному економічною кризою, соціальною напругою, непрямими факторами (революції в сусідніх країнах), затяжною війною, монархія могла бути буквально розірвана на шматки відцентровими національними силами. Як вірно зауважив Єгор Гай-

дар, “австро-угорська еліта, розуміла крихкість імперії, намагалася зберегти її, розпалюючи протиріччя між підконтрольними народами, створювала ситуацію, в якій угорці ненавидять чехів, чехи — німців, італійці — і тих, і інших. Коли крах імперії став неминучим, взаємна ворожнеча зробила національні проблеми в країнах-спадкоємиця труднорегуліруємий” [2].

Надалі новий монарх намагався проводити жорстку консервативну політику — держава було перетворено з федеративного на унітарну. У 1851 році скасували Конституцію 49-го року. Зовнішня політика імперії не приносила бажаних плодів. Кримська війна зруйнувала австро-російський союз і в той же час не привела до зміцнення відносин з Францією і Англією. Поразка в австро-італо-французької війни, що обернулася крахом австрійських збройних сил в битві при Сольферіно, втратою Ломбардії і утворенням сильного Італійського королівства, призвело до найсильнішого внутрішньої кризи. Це змусило імператора піти на поступки національним рухам країни. 20 жовтня 1860 року було видано “Жовтневий диплом” — нова конституція імперії, що відновила автономію регіонів і розширила права регіональних ландтагів, перш за все угорського державного зборів, що отримав навіть право законодавчої ініціативи. Була також відновлена комітатські система, а угорську мову був оголошений офіційним на території Угорщини.

Проте “Жовтневий диплом” не заспокоїв угорське суспільство: хвилювання з вимогами відновлення у всій повноті конституції 1849 року продовжилися.У той же час диплом викликав невдоволення слов’янських частин імперії, які протестують проти надання особливих прав угорцям, а також австрійських лібералів, які побоюються того, що в новому імперському рейхсраті німці виявляться в меншості. В результаті 26 лютого 1861 року було опубліковано “Лютневий патент”, який змінював жовтневу конституцію в дусі централізації: права регіональних ландтагів були істотно скорочені, а повноваження імперського рейхсрату, який формується тепер не по національно-територіальному, а за становим принципом, значно розширені.

Державні збори Угорщини відмовився затвердити “Лютневий патент” і утрималося від посилки своїх представників в імперський парламент. Була також прийнята “петиція Деака” імператору з проханням відновлення конституції 1849 року. Але імператор відкинув петицію і 22 серпня 1861 року розпустив державні збори і місцеві комітатські збори. В Угорщині було введено режим надзвичайного стану (так званий “Провізоріум Шмерлінг”), який незабаром був поширений і на інші регіони імперії. У 1863 році імперський парламент покинули чеські і польські депутати, що повністю паралізувало його роботу. Таким чином спроби реформ провалилися, що в 1865 році визнав і сам імператор, скасувавши Конституцію 1860 року.

Незважаючи на провал спроб конституційних реформ 1860–1861 рр., Імператор Франц Йосиф I не залишив надій на вироблення якогось компромісу з угорським національним рухом, що дозволив би зміцнити монархію. У 1865 р. почалися секретні переговори через посередників між імператором і Ференцем Деак. На державному зборах Угорщини, що відкрився в 1865 р.,

розгорнулася бурхлива дискусія про умови, на яких можливий компроміс з Австрією. Перемогу здобув Деак і його прихильники, яким протистояли радикали і "партія резолюції", які наполягають на необхідності затвердження конституції 1848 р. на якості попередньої умови угоди. Австро-угорське зближення прискорили міжнародні події середини 1860-х рр. У 1866 році спалахнула австро-прусська війна і австрійські війська були вщент розбиті в битві при Садове.

Поразка у війні означало виключення Австрійської імперії з Німецької конфедерації і початок процесу об'єднання Німеччини під егідою Пруссії. Різке ослаблення в результаті війни Австрійської імперії при одночасному посиленні загрози з боку Росії і зростанні панслов'янську симпатій всередині національних рухів слов'янських народів імперії (перш за все, чехів), стурбували угорських лідерів. Тактика "пасивного опору" вже не приносила результатів, а навпаки, позбавляла угорську еліту можливості брати участь в управлінні країною. У той же час посилилися національні рухи інших націй Австрійської імперії: чехів, хорватів, румунів, поляків і словаків, які виступали з ідеями перетворення держави у федерацію рівноправних народів. Все це призвело до того, що Деак і його прихильники вирішили відмовитися від національної ідеології часів революції і радикально знизили обсяг своїх вимог на переговорах з урядом. Підсумком непростих переговорів між Віднем і Будапештом стало прийняте в 1867 році угоду, яке увійшло в історію під назвою Ausgleich (нім. "Вирівнювання").

Франц Йосип урочисто коронувався в Будапешті в якості угорського короля, а монархія була перетворена на основі принципу дуалізму: відтепер вона складалася з двох рівноправних частин, які мали широкою автономією, майже незалежністю. Угорське королівство (ін. назва "Транслейтанія"), до складу якого, крім власне угорських земель, входили тоді нинішні Словаччина, Хорватія, Трансільванія, Воєводіна і Закарпатті, отримало майже повну самостійність від західної частини імперії, яку в побуті називали Австрією, офіційно ж вона носила довге і незграбне найменування — "землі, представлені в Імперському раді": Австрія, Чехія і Галичина, частина Хорватії, Трієст (ін. назва "Ціслейтанія"). Західну частину імперії об'єднували з Угорським королівством, крім особи монарха, що іменувався в "великий" Австрії імператором, а в "великий" Угорщини — королем, також єдина армія і три загальних міністерства — закордонних справ, оборони і фінансів. Боснія, яке перейшло під "тимчасове управління" дунайської монархії за підсумками Берлінської конференції і анексована нею в 1908 р., не входила до складу жодної з частин. Незадоволеними залишилися багато, як на захід, так і на схід від внутрішньої австро-угорського кордону.

У 1871 році чехи майже умовили Франца Йосипа коронуватися в Празі — в якості чеського короля, однак пізніше імператор змушений був відмовитися від своєї обіцянки під тиском угорських політиків, які побоювалися, що Чеському королівству буде надана настільки ж широка автономія, як і королівству Угорському. У самій Угорщині тим часом був прийнятий досить де-

мократичний, за тодішніми мірками, “закон про національності”, де йшлося про наявність “єдиною політичною нації — єдиної і неподільної угорської нації, членами якої є всі громадяни країни, до якої б національності вони не належали”. На ділі, однак, все було інакше.Декларуючи цивільний націоналізм, який визнає права членів нації за всіма громадянами країни, політична еліта Угорщини на практиці схилялася до націоналізму етнокультурного, що ширить ці права тільки на носіїв титульної мови і культури. В останній чверті XIX століття в Угорському королівстві здійснювалася програма мадяризації адміністративних органів і системи освіти, Природно, така політика не могла не натрапити на опір меншин — хорватів, словаків, сербів, румунів, у яких почався процес формування націй. Меншини, суворо кажучи, були такими, лише будучи взятими окремо: на початку XX століття етнічні угорці становили лише 48 % населення королівства, а інші народи — 52 %. У цих умовах політика мадяризації, природно, викликала все більше сильну відсіч. У західній частині імперії головною проблемою були взаємини чехів і німців. Останніх на той момент в чеських землях проживало близько трьох мільйонів. Швидка культурна, економічна, а потім і політична емансипація чехів у другій половині XIX століття призвела до гострої конкуренції між ними і місцевими німцями. Тертя на національному грунті спостерігалися і в інших провінціях — між словенцями і німцями в Карінтії, Гориці і Вкрай, поляками і українцями в Галичині, сербами, хорватами та італійцями в Хорватії і Далмації та ін. Поступово багато народів в обох частинах Австро-Угорщини починали сприймати державний лад імперії як монархію “на двох”, яке сприяє головним чином угорцям і австрійським німцям — за рахунок слов’ян і румунів. Міжетнічні протиріччя були характерні головним чином для великих міст.

Крім того, габсбургська традиція і виробляти століттями відповідна ідентичність, яка пов’язувала підданих імператора-короля насамперед з монархією і династією, а вже в другу чергу з тією чи іншою територією і народом, залишалася досить сильною аж до останніх півтора-двох десятиліть існування Австро Угорщини. Загострення міжнаціональних протиріч, що протікало протягом багатьох десятиліть і аж ніяк не лавиноподібно, здавалося, не заважало монархії домагатися економічних успіхів. Серйозним економічним потрясінням став крах віденської біржі 1873 р., після чого Австро-Угорщину очікували чверть століття економічного підйому і зростання добробуту — нехай навіть розподіленого нерівномірно між процвітаючими областями і відсталими провінціями. На думку Ярослава Шимова, провідного дослідника Австро-Угорщини “аж до фатального 1914 р., економіка дунайської монархії знала набагато більше благополучних років, ніж періодів спаду і криз” [3]. Так, видобуток вугілля зріс з 800 тис. т в 1848 р. майже до 34 млн т. в 1904 р.

У Відні будівельний бум призвів до бурхливого зростання виробництва будматеріалів [3]. Але в цілому країна залишалася переважно аграрною: в 1910-му році 63 % працездатного населення Транслейтанії було зайнято в сільському і лісовому господарстві. У Цислейтанії цей показник становив 53 %. Розвиток капіталізму в Австро-Угорщині вело до формування єдиного

великого центральноєвропейського ринку, руйнування якого після 1918 р. дуже негативно позначилося на економіці практично всіх країн-спадкоємиць. В Австро-Угорщині проводилася найбільш передова на той час соціальна політика. Уже в кінці XIX ст. були введені пенсії по інвалідності та спеціальні накопичувальні рахунки для робітників, заборонено використання дитячої праці (до 14 років), а в 1917 р., за рік до краху монархії, було створено перше в світі міністерство соціального захисту населення. Влада добре усвідомлювали, що національне питання є головною загрозою для монархії. Франц Йосип говорив про себе "Я німецький князь", маючи на увазі швидше культурну та історичну приналежність Габсбургів до німецького світу, ніж їх політику, послідовно антинаціоналістичну, в тому числі і по відношенню до націоналізму частини їх підданих-німців, які орієнтувалися на Німеччину і мріяли про приєднання до неї. В кінці 90-х рр. XIX ст., імператор кілька разів поспіль відмовлявся затвердити на посаді популярного політика Карла Люгера, перемагав на виборах бургомістра Відня, нарікаючи йому на антисемітські та антислов'янські погляди, які, на думку монарха, могли б загострити обстановку в багатонаціональній столиці імперії. В якості одного з засобів боротьби з націоналізмом імператорська уряд розглядав демократизацію — перш за все, введення загального виборчого права, сподіваючись, що на загальних виборах переможуть помірні антинаціоналістичні сили. У 1907 р. виборче право було надано всім підданим-чоловікам в західній частині монархії. Франц Йосип швидше вітав наявність в парламенті соціалістичної більшості. Монарх прорахувався: перевага в рейхсраті все одно отримали різноманітні націоналісти. На початку XX ст. Габсбурги почали розглядати помірних соціалістів з їх інтернаціоналістською ідеологією не як противників, а як тактичних союзників в боротьбі з головною загрозою — націоналістичної. Ставлення австрійських лівих до монархії також змінювалося в кращу сторону — настільки, що в палаці Шенбрунн жартували щодо "імператорської і королівської соціал-демократії", а на зборах соціалістів, в свою чергу, жартома називали старого імператора "товаришем Францем Йосипом". Не дивно, що саме "австромарксісти" зробили найбільш переконливі теоретичні спроби вирішити національне питання в рамках дунайської монархії. Свої плани реформування монархії виношував і ерцгерцог Франц Фердинанд, в 1895–1914 рр. — спадкоємець австрійського і угорського престолів. На той час в імперії не було жодного сепаратистського руху, який би всерйоз погрожував її існуванню.

Проблеми Австро-Угорщини носили хоч і хронічний, але швидше за латентний, негострий характер, і лише Перша Світова війна 1914–1918 рр. різко загострила їх, поставивши 400-річну монархію на межу загибелі.

Список використаних джерел

1. *Шимов Я. В.* Австро-Венгерская империя. — М.: Эксмо, 2003. — 608 с.
2. *Гайдар Е. Т.* Гибель империи. Уроки для современной России. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2006. — 448 с.

3. *Шарый А. В., Шимов Я. В.* Корни и корона: Очерк об Австро-Венгрии: судьба империи. — М.: КоЛибри, 2011. — 448 с.

References

1. *Shimov YA. V.* Avstro-Vengerskaya imperiya. — M.: Eksmo, 2003. — 608 s.
2. *Gaydar Ye. T.* Gibel' imperii. Uroki dlya sovremennoy Rossii. — M.: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, 2006. — 448 s.
3. *Sharyy A. V., Shimov YA. V.* Korni i korona: Ocherk ob Avstro-Vengrii: sud'ba imperii. — M.: KoLibri, 2011. — 448 s.

УДК 325

Т. М. ТЕРЕЩЕНКО
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

ІНТЕГРАЦІЯ МУСУЛЬМАНСЬКИХ СПІЛЬНОТ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

***Ключові слова*:** європейський простір, мусульманські спільноти, інтеграція, міграційні процеси, культурна ідентичність, національна ідентичність.

Анотація. Проаналізовано особливості сучасної політичної ситуації у Європі під впливом ісламського чинника. Схарактеризовано вплив ісламського чинника на сучасну систему безпеки у європейському регіоні. Вивчено реакцію країн Європи на активізацію мусульманської меншини на континенті. Акцентовано увагу на сучасній специфіці діяльності ісламських екстремістів у цьому регіоні. У даній статті розглядаються також процеси міграції як фактор соціорелігійних перетворень у європросторі, досліджуються можливі способи інтеграції мусульманських спільнот у європейські соціуми, а також вплив міграційних процесів на трансформації культурної й національної ідентичності європейських країн.

Терещенко Т. М., магистрант кафедры международных отношений, общественных коммуникаций и региональных студий ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Интеграция мусульманских общин в европейское пространство: проблемы и перспективы.**

***Ключевые слова*:** европейское пространство, мусульманские сообщества, интеграция, миграционные процессы, культурная идентичность, национальная идентичность.

Аннотация. Проанализированы особенности современной политической ситуации в Европе под влиянием исламского фактора. Охарактеризовано влияние исламского фактора на современную систему безопасности в

европейском регионе. Изучено реакцию стран Европы на активизацию мусульманского меньшинства на континенте. Акцентировано внимание на современной специфике деятельности исламских экстремистов в регионе. В данной статье рассматриваются также процессы миграции как фактор социорелигиозных преобразований в евро пространстве, исследуются возможные способы интеграции мусульманских общин в европейские социумы, а также влияние миграционных процессов на трансформации культурной и национальной идентичности европейских стран.

Tereshchenko T. M., magister of the Chair of International Relations, Public Communications and Regional Studios of the PrJSC "VNZ "MAUP". **Integration of Muslim communities into the European space: problems and prospects.**

***Keywords*:** European space, Muslim communities, integration, migration processes, cultural identity, national identity.

***Annotation*.** Peculiarities of modern political situation in Europe with respect to Islamic factor are analyzed in the article. The mainsecurity challenges in the current European countries as a result of activation of the Muslim minorities are studied. The impact of the Islamic factor on the modern security system in the European region is considered. The reaction of the European countries to the activation of the Muslim minority in the continent is studied. Particular attention is paid to modern peculiarities of activities of Islamic extremists in this region and to related security risks.

У Європі проживає понад 20 млн мусульман, що суммарно з населенням середньої європейської країни, географічно локалізованих від Португалії до Фінляндії та від Ірландії до Болгарії. На даний час не існує ні достатньо достовірних карт розміщення мусульман в Європі, ні докладних статистичних даних про точну їх кількість на континенті. Попри те, що мусульмани були присутні у Західній Європі впродовж століть, їхня чисельність ще ніколи не була такою значною, тому можна впевнено стверджувати про нову ісламську присутність.

Процеси глобалізації зумовили трансформацію Європи у такий тип поліконфесійного соціуму, де серед значної кількості релігійних віросповідань друге місце після християнських деномінацій посів іслам. Поява мусульман-мігрантів у Західній Європі в новітні часи має безпосереднє відношення до її минулої центроформуючої ролі у розбудові світової колоніальної систе-

ми. До більшості провідних західноєвропейських країн мусульмани прибували і прибувають з колишніх колоній. І, якщо іммігранти-мусульмани сприймалися спершу як тимчасово запрошені на європейський ринок праці через дефіцит трудових ресурсів (і самі усвідомлювали свою "тимчасовість", прагнучи хоч якої "компенсації" колоніального минулого), то з часом вони почали відчувати й розглядати себе як осілу, закорінену, рівноправну етнокультурну меншість, виборювати власні інтереси. Наслідком цього стало загострення взаємин між спільнотами з різною релігійною, національною, історичною та культурною ідентичністю, що особливо виразно простежується у європейських країнах, де укорінилася достатньо велика мусульманська община. Європейська політика мультикультуралізму, у тому варіанті, в якому вона реалізується сьогодні, не усуває суперечностей, які виникають між носіями різних ідентичностей, що і зумовило пошук альтернативних рішень, здатних їх подолати.

Тож закономірно, що в фокусі досліджень науковців різного фаху опинилися процеси міграції мусульман, їх самоідентифікації та інтеграції у країнах-реціпієнтах. Чи не найбільшої уваги перебрали на себе проблеми впливу зростаючих міграційних потоків мусульман на соціально-політичну та релігійну ситуацію в Європі; співіснування корінного населення з новоутвореною національною меншиною, як на особистому так і на інституціональному рівнях; громадянсько-правового статусу мігрантів; соціальної, психологічної та культурної адаптації іммігрантів-мусульман у нових умовах; впливу релігії на процеси інтеграції іммігрантів-мусульман до іно-конфесійного середовища тощо.

У цьому контексті дещо осібне місце посідає проблема сучасних моделей інтегрування для мусульманських спільнот, а також вагомої та суперечливої ролі мусульманського чинника у питаннях національної ідентифікації європейських держав.

Проблемам впливу ісламського чинника на сучасну європейську політику присвячено багато наукових праць таких зарубіжних фахівців, як П. Бергер, Ю. Бовен, Д. Брокс, В. Білокриницький, А. Борисова, Ю. Григор'єва, М. Гарфінкел, Д. Екельман, Р. Ланди, З. Лєвіна, Б. Лоуренс, Б. Льюіс, Р. Паз, Д. Пайпс, О. Рой, Б. Рубін, Ю. Тєгіна, Д. Фрід та ін., а також українських — О. Богомолова, О. Войтюк , В. Григор'янс, С. Данилова, А. Захарченко, С. Зінько, Т. Хазир-Огли, В. Швед, Г. Яворська та багатьох інших. Проте питанням вивчення впливу ісламу на сучасну систему безпеки у Європі наукова увага приділена недостатньо. Так, практично відсутні спроби оцінити весь спектр сучасного впливу ісламу на систему європейської регіональної безпеки в контексті сучасних інтеграційних процесів та міграційних напливів арабських біженців унаслідок суспільно-політичної кризи в наближених мусульманських країнах, наприклад регіоні Північної Африки та Близького Сходу. Залишається несистематизованою ціла низка проблем, уключаючи конкретні виклики та загрози з боку проісламських угруповань у Європі та їхніх впливів на сучасну політичну ситуацію в регіоні.

У більшості європейських країн зі значною мусульманською діаспорою тривають дебати стосовно інтеграції іммігрантів. На даному етапі до традиційних обговорень стосовно маргіналізації та дискримінації, асиміляції та інтеграції додалися дискусії щодо внутрішньої і зовнішньої безпеки у контексті боротьби з тероризмом. Інша дискусія також передбачає обговорення питань безпеки у значно ширшому аспекті, включно з культурологічною складовою. Традиційна європейська демографічна матриця характеризується незначною часткою молоді, недостатньою для природного відтворення населення. Для мусульманських спільнот характерна розширена схема відтворення, що може в майбутньому призвести до зміни етнічного складу населення, гетерогенності та розмивання національної ідентичності.

Перелічувати наявні статистичні дані можна дуже довго, але всі вони характеризуються трьома тенденціями. По-перше, існує сталий зв'язок між оцінкою кількості мусульман та оцінкою етнічного складу іммігрантів, які прибувають до Європи із різних куточків світу. Отож, етнічна приналежність слугує одним із найголовніших показників зростання ісламу. Оскільки іслам — так, само, як інші релігійні системи — не уникнув явища етноконфесійного синкретизму, то світоглядні відмінності між вихідцями із доволі різних країн (порівняймо, наприклад, арабський Магриб та головно пенджабський Пакистан) фактично залишаються поза межами очікуваної сукупності. Але, варто зауважити, часто фактором мусульманської реінтеграції на теренах Європи слугує саме етнічна приналежність, яка виявляється у формуванні конкретних соціально-економічних груп, об'єднаних спільними культурними традиціями та навіть політичними орієнтирами. Більше того, неможливо із впевненістю стверджувати, буде у європейській *уммі* 2050 р. домінувати надетнічний *салафізм*, який редукує поняття "мусульманськості" до текстуальних першоджерел та їхнього сталого витлумачення чи, з іншого боку, реформаторський модернізм, представники якого виступають за пристосування ісламських релігійних норм до європейських соціальних та економічних реалій.

По-друге, зростання кількості мусульман у Європі вже перетворилося на об'єкт політичних спекуляцій: "ісламізація Європи" — не стільки демографічний чи релігійний, скільки політичний процес. Зауважимо також, що доволі часто сенсаційні заяви про появу майбутнього "Арабістану" лунають і з боку середовища, близького до науки; існує реальна загроза того, що "шокуючі" прогнози на майбутнє можуть перетворитись на фактор штучної актуалізації наукових досліджень, тобто ефективно діючий засіб для залучення додаткових коштів.

По-третє, одну із нагальних проблем у вивченні "європейського ісламу" становить оцінка мусульманської релігійності, адже ця тема потребує одночасно і ґрунтовних соціологічних досліджень, і глибинного розуміння автохтонних мусульманських поглядів на релігію. Скільки європейських мусульман є "практикуючими віруючими"? Наскільки ісламська теорія суспільства, держави і право мотивує соціалізацію та інтеграцію європейських мусульман? Наразі ми не можемо дати однозначну оцінку мусульманській

європейській релігійності — очевидно, в силу того, що це надто складний та багатоманітний феномен. У нещодавньому дослідженні, здійсненому під керівництвом відомої дослідниці європейського ісламу Жаклін Цезарі, було обрано групу з 500 мусульман, які мали висловити своє розуміння "мусульманськості" ("*What it mean to be Muslim?*"). Отримані результати свідчать про те, що поняття мусульманин/мусульманка у свідомості віруючих поширювалося навіть на осіб, які свідомо не виконували обрядових вимог (зокрема, п'ятиразову молитву — салят), хоча й погоджувалися із тим, що ці практики є обов'язковими. Попри гнучкість (*flexibility*) мусульманських уявлень про релігійність, Цезарі констатує процес "сек'юризації" (*securisation*) ісламу, тобто функціональної стійкості в ототожненні ісламу із тероризмом. Але ця гнучкість також не є загальним правилом, оскільки якісний стан мусульманських громад постійно змінюється — замість очікуваної секуляризації послідовників ісламу, нагальною проблемою для багатьох європейських країн стало носіння хіджабу, будівництво мечетей та інші вияви релігійності, що свідчить про збільшення впливу традиційних ісламських цінностей (див. [4]). Проте, справедливо відзначають окремі дослідники, ці явища не є проблемою самі по собі; натомість проблему складає надмірна політизація цих питань, яка призводить до відверто негативного ефекту, зокрема виключення мусульман зі сфери публічного життя. Натомість саме така "включеність", вважає мусульманський інтелектуал Тарік Рамадан, допомогла б мусульманам відчути себе повноправними членами суспільства та позбутися комплексу релігійної меншини.

З іншого боку, в Європі досить потужний вплив має салафізм, який апелює до безпосередніх першоджерел ісламського віровчення. Посилаючись на концепцію "прихильності та зречення" (аль-валя' уа ль-бара'), сучасні апологети салафізму закликають до фактичної самоізоляції мусульманських громад (перебування у не-мусульманській країні дозволяється лише у випадку необхідності чи заклику до ісламу, засуджується уподібнення не-мусульманам "у тому, що притаманно лише їм", як незмінний факт визнається ненависть Заходу до ісламу, радикально обмежується можливість суспільних відносин із не-мусульманами. Цей фактор також керує мотивацією певних груп мусульман на Заході, але як салафізм впливає на включеність віруючих у публічну сферу, визначити досить важко. З одного боку, мусульмани часто відмовляються від участі у певних соціально-політичних процесах, а, з іншого, намагаються відтворити свою власну систему цінностей, альтернативну цінностям європейського уявлення про громадянське суспільство. І хоча досі така альтернатива обмежувалася мусульманськими кварталами європейських міст, де вже діяли певні норми шаріату, останнім часом з'явилася більш широка тенденція — позиваючись до європейських судів у громадянських справах, мусульмани інколи чекають від них рішень, обґрунтованих не лише європейським, а ще й ісламським правом. Зрозуміло, що навіть поодинокі випадки цього явища одразу перетворюються на предмет активних політичних та громадянських дискусій.

Навіть держави Північної Європи, які донедавна найменше зазналимусульманського впливу, зараз відчувають певні незручності від арабських іммігрантів. У центрі Європи з'являються цілі ісламські анклави, які намагаються активно впливати на всі процеси загальноєвропейського буття. Європа перетворюється на потенційний конфліктний регіон — "зіткнення цивілізацій", що може стати реальною картиною сьогодення. Тому уряди багатьох європейських держав виявляють занепокоєння у зв'язку з такою соціально-політичною та демографічною ситуацією, яка зараз активно формується під впливом ісламського чинника.

Виникає природне запитання, чи вдасться сучасному європейському керівництву розв'язати проблеми, які виникають у цьому соціально-політичному контексті. Більшість урядів держав-членів ЄС визнала той факт, що наявність значного мусульманського чинника на сучасному етапі їхнього розвитку становить суспільно-політичне занепокоєння. Адже, як свідчить сучасна світова практика, ісламське населення характеризується консерватизмом та рішучими намірами щодо відстоювання своїх прав і політичних вимог, удаючись до крайніх — інколи екстремістських заходів, уключаючи терористичні акти та інші недемократичні форми політичного впливу на уряди держав. Мусульманські екстремісти проводять ідеологію насильницької ісламізації із застосуванням різноманітних проявів войовничого ісламу — від нетерпимості інших віросповідань до озброєного насильства, що становить серйозну загрозу для неісламської більшості сучасного населення Європи. Найрадикальнішою формою ісламського екстремізму є ісламістський тероризм. Це призводить до загострення і так напруженої в сучасний період політичної та соціально-економічної ситуації в регіоні, а також до невдоволення місцевого населення, що постійно наростає у європейських країнах, оскільки чисельність ісламського населення у Європі постійно збільшується за рахунок міграцій із країн Близького й Середнього Сходу та Північної Африки і через значний природний приріст у мусульманських сім'ях.

Останнім часом спостерігається стрімкий приріст ісламського населення і за рахунок механічного збільшення мусульман унаслідок масових міграцій, і через природне збільшення дітей у мусульманських сім'ях.

Наприклад, у Німеччині в турецьких родинах є в середньому по 5–6 дітей, тоді як у суто німецьких — по 1–2 дитини, що є характерним для більшості розвинених країн Європи.

Населення країн Європи довгий час дотримувалося концепції мультикультуралізму і прихильно ставилося до появи на своїх теренах прибулого мусульманського населення, поки не зіткнулося із проблемою активізації мусульманских меншин на своїй території, яке супроводжується масовим зростанням ісламських анклавів на європейській території та різних проявах ісламістського фундаменталізму, радикалізму й екстремізму, що становить у сучасних умовах інтеграційного розвитку загрозу національній ідентичності.

Попри те, що мусульмани були присутні у Європі впродовж століть, їхня чисельність ще ніколи не була такою значною, а також вони не проявляли

такої активної політики в суспільному житті регіону, як зараз. На сучасному етапі соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку Європи найбільше мусульман проживає в Болгарії (13,8 % – 1,11 млн), Франції (7,6 % – 4,50 млн), Німеччині (3,7 % – 3,04 млн), Нідерландах (4,3 % – 0,7 млн) та інших країнах.

Згідно з експертними висновками, тільки в 15 державах ЄС живе майже 12 млн мусульман, що становить другу позицію за чисельністю віросповідання у Європі. Проте їхня чисельність постійно зростає внаслідок нелегальних мусульманських міграцій, які постійно кількісно зростають та розширюються в географічному плані.

Слід зазначити, що збільшення мусульманського населення Європи, як відзначають фахівці, відбувається і через порівняно значну кількість європейців, які щороку з певних причин приймають іслам. Понад 100 тис. осіб у рік європейців — переважно з корінного населення, насамперед з інтелектуальної та наукової еліти, переходять у мусульманство, що за оцінками експертів, становитиме серйозну безпекову загрозу в найближчій перспективі.

Нині гостро постали численні проблеми соціальної, політичної і культурної адаптації ісламських іммігрантів, що прямо пов'язане з падінням загального матеріального благополуччя в період сучасної економічної кризи у Європі та світі. Крім того, багато європейців, як свідчить практика, боїться значного припливу дешевої робочої сили з мусульманських країн, тому така ситуація вимагає негайного вжиття кардинальних безпекових заходів і з боку окремих європейських держав, і євроспівтовариства загалом. Тому зараз населення більшості країн Європи мінює своє ставлення до мусульман, яких стає дедалі більше. З'явився страх перед тотальною ісламізацією, який викликаний сучасними масовими міграціями мусульман у Європу та революційними і конфліктно-військовими діями в Палестині, Іраку, Афганістані, Лівії, Єгипті й інших близькосхідних та північно-африканських країнах. Це посилюється скандальними вимогами мусульман щодо права носіння свого традиційного одягу (хіджу), вимогами будувати нові мечеті, зводити цілі мусульманські квартали у європейських столицях та інших містах континенту, відкривати нові мусульманські школи тощо. Мусульманські масові протести і сутички з поліцією та простими громадянами останніх років у Європі через публікацію карикатур на Мухаммеда, загострення інших суперечностей між неісламськими соціумами європейських країн призводить до загострення загальної безпекової та суспільно-політичної ситуації в регіоні. Це при тому, що ще кілька років тому назад серед корінних мешканців європейських країн переважало цілком толерантне ставлення до мусульман, які поруч мирно проживали. Тепер громадяни ЄС вимагають вжиття рішучих заходів щодо стабілізації ситуації в регіоні, що викликало радикальні рухи серед молодого мусульманського населення Європи і привело до провалу реалізації концепції європізації та лібералізації ісламу на європейському континенті. Звичайно, гострота цих проблем у різних європейських країнах відмінна, проте ксенофобські настрої стосовно мусульманських меншин посилюються скрізь на

континенті. Це є закономірним явищем, адже корінне європейське населення не бажає миритися з тим, що останні не лише ігнорують його культуру, мову, звичаї і традиції, а й намагаються нав'язати свій спосіб життя, який викликає масове відторгнення і неприйняття. Одночасно політики багатьох європейських партій, особливо в містах-ареалах підвищеної концентрації арабо-мусульманських іммігрантів, уключають інтереси цих громадян у свої передвиборні програми. Вони відстоюють ісламські інтереси у сфері освіти, релігії та соціального забезпечення, відносин із зовнішнім мусульманським світом, заробляючи тим самим прохідні голоси в парламенти держав.

Сучасне європейське суспільство характеризується, на противагу ісламським державам, великим ступенем секуляризації — відходом церкви від справ державного будівництва і впливу на політику країни. У національних конституціях багатьох європейських держав релігійний чинник не відіграє визначальної ролі, хоча в них буває вказано на той факт, що більшість населення певної країни сповідує ту чи іншу релігію. У сучасній Європі неприйнятним є виставляти свої релігійні почуття на широкий загал, хоча часто державні процеси в країнах ґрунтуються на принципах християнської моралі, адже християнство є тим чинником, що об'єднало Європу в єдиний культурно-цивілізаційний простір. У ЄС не існує єдиної моделі взаємовідносин між державою та релігіями. Іслам, відчуваючи пасивну роль християнства в процесах державного будівництва, перетворився на значну складову частину європейського культурного простору і починає активно діяти в регіоні, впливаючи на процеси формування внутрішньої регіональної політики, що не може знайти одобрення серед корінного населення Європи. У межах національних концепцій безпеки у європейських країнах реалізується принцип субсидіарності різних моделей в окремих державах-членах, що призводить до реалізації прав громадян на вільне віросповідання, а в разі порушення їхніх прав свободи совісті та віри — вирішувати це на рівні Європейського суду з прав людини, що завжди призводить до палких дебатів у Європарламенті з певних релігійних питань. Це стосується, наприклад, права мусульман публічно дотримуватися певних ісламських релігійних звичаїв, носіння спеціального одягу, здійснювати виготовлення документів жінок-мусульманок із фотокартками в головному уборі тощо, що викликає потребу формування нової європейської моделі відносин між державою і релігійними структурами на основі вибіркового права. Виникне ситуація з певними перевагами реалізації прав мусульман у відношенні до корінного населення Європи. Тому така постановка питання може викликати подальшу небезпечну поляризацію всередині європейської спільноти і в окремих державах – учасницях ЄС.

Все частіше мусульмани, що проживають не тільки в Європі, але і у всьому світі, чітко усвідомлюють свою етнічну специфіку, свої інтереси і можливості їх відстоювати, використовуючи політичні і інші методи, що затвердилися в ареалі нового мешкання, наполегливо вимагають рівноправ'я і отримують його, утверджуючи свій стиль життя.

Погодимося з висновками аналітиків, на думку яких, Європейське Співтовариство доволі пізно усвідомило той факт, що "ісламська атака" на західні країни — не спонтанне і тимчасове явище і не штучно спровокована акція, а закономірний процес, обумовлений цілою низкою чинників: від непродуманої імміграційної політики європейських урядів (яка була пов'язана з нестачею робочої сили під час економічного підйому в повоєнні роки і стала причиною соціальної напруги) — до формування єдиного інформаційного простору в річищі процесів глобалізації. При цьому уряди провідних європейських країн ще тривалий час розглядали міграцію, як винятково внутрішній процес, не вважали за необхідне узгодження регіональних політик щодо регулювання міграційних потоків, були впевнені у контрольованості останніх та здатності своєчасно, у потрібний момент, спрямувати їх у зворотному напрямі. Зрозумівши, що іммігранти-мусульмани не збираються вертатися додому і de facto стали складником соціуму, вони вдалися до впровадження політики обмеженого в'їзду, жорсткішання режиму перебування, внаслідок чого значна кількість мігрантів осіла в транзитних країнах, котрі, в свою чергу, опинилися не готовими до такого перебігу подій.

Така політика зрештою сприяла вкоріненню іммігрантів-мусульман у Європі, що викликало низку проблем з їх адаптації, соціально-економічної інтеграції, а також готовності соціуму до "перетравлення" та інкорпорації інокультурних спільнот. Ця ситуація кардинально змінила міграційну політику приймаючих країн, стимулювала процес розробки спеціальних інтеграційних програм, визначення пріоритетних сфер та базових принципів, вироблення спільної імміграційної політики.

І попри те, що загалом Європейські країни в тій чи іншій мірі демонструють готовність поважати різні культурні, релігійні, національні ідентичності і суспільні ідеї, розуміючи, що тільки за цих умов вдасться працювати і мирно співіснувати один з одним, наразі представництво мусульман у Європейському просторі залишається однією з найскладніших проблем, яку необхідно вирішувати для врегулювання відносин між релігійними общинами і державною владою.

Серед іншого, це пояснюється тим, що в ісламі відсутня єдина, жорстка ієрархічна структура, інакше кажучи, іслам — це релігія, в рамках якої ніхто не може претендувати на виняткове право репрезентації інтересів всіх мусульман. Як наслідок, у західноєвропейських країнах налічується досить велика кількість ісламських організацій і структур, що стало складною проблемою не лише для держави, а, власне, і для мусульман. Повновладний авторитетний орган, який би представляв інтереси всіх мусульман, і з яким держава могла б вести діалог, відсутній, владі доводиться взаємодіяти з кожною громадою окремо, що, природньо, актуалізує проблему якості та ефективності державно-конфесійної політики.

На нашу думку, питання про збільшення кількості мусульман стало надбанням чергових фобій та стереотипів. Використовуючи новітні методики прогнозування, які вже довели свою ефективність (але, звісно, прогноз —

не пророцтво), можна відносно точно передбачити кількісні показники мусульманських громад, дати оцінку можливостям міжрелігійного та міжкультурного діалогу, з'ясувати перспективи соціальної інтеграції сповідників ісламу, визначити можливу кількість осіб із вищою освітою, спрогнозувати потенційний рівень безробіття, зрозуміти напрями розвитку багатьох інших процесів. Але навряд чи можна спрогнозувати майбутню сутність мусульманського релігійного світогляду та його головні особливості у контексті поєднання чи протиставлення "європейського" й "автохтонного".

Очевидно, ми не можемо дати адекватної оцінки навіть сучасній релігійності європейських мусульман, їхніх політичних та соціальних орієнтирів — надто уже різноманітна сьогоднішня європейська умма. А тому є усі підстави стверджувати, що "теорія ісламізації" загрожує перетворитись на справжню політичну ідеологію, яка, на жаль, має дуже мало спільного зі справжньою сферою міжрелігійних та міжкультурних відносин у Європі.

Таким чином, щораз більший вплив ісламського фактору на регіональні та глобальні процеси є однією з найактуальніших проблем, які сьогодні Європа має враховувати в процесі реалізації своєї внутрішньої і зовнішньої політики та впровадження нової системи колективної регіональної системи безпеки. Останні події в країнах Європи свідчать про відсутність єдиного репрезентативного інституту мусульманської спільноти, відмінні моделі і способи інкорпорації меншин ускладнюють вирішення цього кола проблем. Суттєве значення для вибору моделей та способів інтеграції мусульманських спільнот має концепція нації приймаючої держави. Тому це потрібно враховувати урядам європейських держав у виробленні й національних, і спільних безпекових заходів та програм загальної інтеграційної політики.

Найбільш успішними у вирішенні інтеграційних проблем є країни, в яких уявлення про націю базуються на республіканських принципах, а імміграційна політика — на ідеях двостороннього пристосування.

Висновки. Отже, інтеграція мусульман у європейський простір нагально потребує вироблення спеціальної соціально-політичної стратегії, яка б враховувала інтереси і право на збереження своєї культурної ідентичності, власних уявлень про організацію суспільства і держави з боку як автохтонної частини населення, так і мусульман-іммігрантів.

Список використаних джерел

1. *Аничкин А. О.* Европейское лицо умеренного ислама / А. О. Аничкин // НГ-Религии, 2013. [Електронный ресурс]. — Режим доступу: http://religion.ng.ru/politic/2013-01-16/5_islam.html
2. *Арістова А. В.* Геоконфесійні виміри світової міграції / А. В. Арістова // Вісник Черкаського ун-ту. Серія "Філософія", 2012. — № 11 (224). — С. 52–57.
3. *Бубакер Д.* Европа должна бороться за своих мусульман / Д. Бубакер // "Известия" — 18 мая, 2003 [Електронный ресурс]. — Режим доступу: http://izvestia.ru/news/276697

4. *Михайлов С. В.* Ислам и западная Европа: тенденции и их интерпретация / С. В. Михайлов // Полития. — 2007. — № 4 (47). — С. 212–217.
5. *Нетесова Ю.* Политика стран Европы и радикализация мусульманских общин / Юлия Нетесова // Космополис. — № 3 (22). — 2008. — Ст. 104–123.
6. *Курбанов Р. В.* Фикх мусульманских меньшинств. Мусульманское законодательство в современном немусульманском мире / Р. В. Курбанов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ru.convdocs.org/docs/index-76800.html
7. *Риппбергер С.* "Евроислам" — есть он или нет? / Свен Риппбергер // Немецкая волна. — 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.portal-credo.ru/site/print.php?act=monitor&id=1252
8. *Эспозито Дж.* Ислам: Почему мусульмане такие / Дж. Эспозито; [пер. с англ. Н. А. Богомоловой]. — М.: Эксмо, 2011. — 384 с.
9. *Фрэнсис Фукуяма.* Проблемы европейской идентичности. Современная идентичность — work in progress, может ли она становиться отправной точкой глобальних политических решений? / Ф. Фукуяма. — 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gefter.ru/archive/9047
10. *Хазир-Огли Т.* "Фікх меншин" як спосіб існування ісламу в Європі / Т. Хазир-Огли // Іслам в його проблемах і трансформаціях. Українське релігієзнавство. — К., 2010. — Спецвипуск 2010-1. — С. 148–156.
11. *The Common* Basic Principles for Immigrant Policy in the EU/Europe web site on integration [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/ewsi/en/EU_actions_integration.cfm
12. *European* Council for Fatwa and Researc [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.e-cfr.org/data/cat30072008113814.doc
13. *Kettani H.* World Muslim Population / Housein Kettani. — 2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http: //www.pupr.edu/hkettani/ papers/hicah2010.pdf
14. *Muslim* population in European cities [Електроннийресурс]. – Режимдоступу: http://islamineurope.blogspot.com/2007/11/muslim-population-in-european-cities.html
15. *Ramadan T.* To be a European Muslim. A Study of Islamic Sources in the European Context / Markfield: The Islamic Foundation, 1999. — 273 p.
16. *Roy O.* Islamic Terrorist Radicalisation in Europe // European Islam — Challenges for Society and Public Policy / Amghhar, Samir, Amel Boubekeur and Michael Emerson (eds.). — Brussels, Center for European Policy Studies, 2007. — P. 52–60.
17. *The Global* Religions Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World' s Major Religious Groups as of 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pewforum.org/global-religious-landscape-exec.aspx

References

1. *Anychkyn A. O.* Evropeyskoe lytso umerennoho yslama / A. O. Anychkyn // NH-Relyhyy, 2013 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://religion.ng.ru/politic/2013-01-16/5_islam.html
2. *Aristova A. V.* Heokonfesiyni vymiry svitovoyi mihratsiyi / A. V. Aristova // Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya "Filosofiya", 2012. — № 11 (224). — S. 52–57.
3. *Bubaker D.* Evropa dolzhna borot'sya za svoykh musul'man / D. Bubaker // "Yzvestyya" – 18 maya, 2003. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://izvestia.ru/news/276697
4. *Mykhaylov S. V.* Yslam y zapadnaya Evropa: tendentsyy y ykh ynterpretatsyya / S. V. Mykhaylov // Polytyya. — 2007. — № 4 (47). — S. 212–217.

5. *Netesova YU.* Polytyka stran Evropy y radykalyzatsyya musul'manskykh obshchyn / Yulyya Netesova // Kosmopolys. — № 3 (22). — 2008. — St. 104–123.
6. *Kurbanov R. V.* Fykkh musul'manskykh men'shynstv. Musul'manskoe zakonodatel'stvo v sovremennom nemusul'manskom myre / R. V. Kurbanov [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://ru.convdocs.org/docs/index-76800.html
7. *Ryppberher S.* "Evroyslam" — est' on yly net? / Sven Ryppberher // Nemetskaya volna. — 2003. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.portal-credo.ru/site/print.php?act=monitor&id=1252
8. *Éspozyto Dzh.* Yslam: Pochemu musul'mane takye / Dzh. Éspozyto; [per. s anhl. N. A. Bohomolovoy]. — M.: Eksmo, 2011. — 384 s.
9. *Frensys Fukuyama.* Problemy evropeyskoy ydentychnosty. Sovremennaya ydentychnost' — work in progress, mozhet ly ona stanovyt'sya otpravnoy tochkoy hlobal'nykh polytycheskykh reshenyy? / F. Fukuyama. — 2013. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://gefter.ru/archive/9047
10. *Khazyr-Ohly T.* "Fikkh menshyn" yak sposib isnuvannya islamu v Yevropi / T. Khazyr-Ohly // Islam v yoho problemakh i transformatsiyakh. Ukrayins'ke relihiyeznavstvo. — K., 2010. — Spetsvypusk 2010-1. — S. 148–156.
11. *The Common* Basic Principles for Immigrant Policy in the EU/Europe web site on integration [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://ec.europa.eu/ewsi/en/EU_actions_integration.cfm
12. *European* Council for Fatwa and Researc [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.e-cfr.org/data/cat30072008113814.doc
13. *Kettani H.* World Muslim Population / Housein Kettani. — 2010. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http: //www.pupr.edu/hkettani/ papers/hicah2010.pdf
14. *Muslim* population in European cities [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://islamineurope.blogspot.com/2007/11/muslim-population-in-european-cities.html
15. *Ramadan T.* To be a European Muslim. A Study of Islamic Sources in the European Context / Markfield: The Islamic Foundation, 1999. — 273 p.
16. *Roy O.* Islamic Terrorist Radicalisation in Europe // European Islam. — Challenges for Society and Public Policy / Amghhar, Samir, Amel Boubekeur and Michael Emerson (eds.). — Brussels, Center for European Policy Studies, 2007. — R. 52–60.
17. *The Global* Religions Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.pewforum.org/global-religious-landscape-exec.aspx/

УДК 323.1

О. В. ТИХОНЕНКО
магістрант кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

***Ключові слова*:** гендерна політика, державне управління, гендерний паритет, гендерний баланс, країни ЄС.

Анотація. В статті представлено процес формування та розвитку гендерної політики Європейського Союзу від моменту створення європейської спільноти до сьогодення. Поклавши в основу критерій зростання впливу гендерного паритету, здійснено періодизацію еволюції гендерної політики на три періоди. До першого можна віднести період від моменту створення Європейської економічної спільноти 25 березня 1957 року до підписання Маастрихтського договору 7 лютого 1992 року. Другий етап розпочався с підписання договору про утворення Європейського союзу на основі Маастрихтської угоди і завершився укладанням Амстердамського договору 2 жовтня 1997 року. Третій період охоплює проміжок часу від підписання Амстердамського договору про розширення ЄС на Схід Європи і триває до нині. У межах запропонованої періодизації розглянуто та проаналізовано процес формування гендерної політики в контексті її впровадження як де-юре так і де-факто у різноманітних сферах суспільного життя та простежимо за способами і методами досягнення гендерного балансу. Виявлено здобутки і прогалини на кожному із етапів. Проаналізовано думки європейських вчених щодо впровадження гендерної політики в країнах-учасницях ЄС. Визначено механізм, розроблений Європейським Союзом для досягнення гендерного паритету між чоловіками та жінками. З акцентованого увагу на позитивному досвіді , який можна використати для України і створити гендерний баланс.

Тихоненко О. В., магистрант кафедры международных отношений, общественных коммуникаций и региональных студий ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Европейский опыт внедрения гендерной политики в систему государсвенного управления.**

***Ключевые слова*:** гендерная политика, государственное управление, гендерный паритет, гендерный баланс, страны ЕС.

Аннотация. В статье представлен процесс формирования и развития гендерной политики Европейского Союза с момента создания европейского сообщества по настоящее время. Положив в основу критерий роста влияния гендерного паритета, осуществлена периодизация эволюции гендерной политики на три периода. К первому можно отнести период с момента создания Европейского экономического сообщества 25 марта 1957 г. к подписанию Маастрихтского договора 7 февраля 1992 г. Второй этап начался с подписания договора о создании Европейского союза на основе Маастрихтского соглашения и завершился заключением Амстердамского договора 2 октября 1997 г. Третий период охватывает промежуток времени от подписания Амстердамского договора о расширении ЕС на Восток Европы и продолжается до сих пор. В рамках предложенной периодизации рассмотрены и проанализированы процессы формирования гендерной политики в контексте ее внедрения как де-юре и де-факто в различных сферах общественной жизни и прослежено за способами и методами достижения гендерного баланса. Выявлено достижения и пробелы на каждом из этапов. Проанализированы мнения европейских ученых по внедрению гендерной политики в странах-участницах ЕС. Определен механизм, разработанный Европейским Союзом для достижения гендерного паритета между мужчинами и женщинами. С акцентировано внимание на положительном опыте, который можно использовать для Украины и создать гендерный баланс.

Tikhonenko O. V., magister of the Chair of International Relations, Public Communications and Regional Studios of the PrJSC "VNZ "MAUP". **European experience in the implementation of gender policy in the system of public administration.**

***Keywords*:** gender policy, public administration, gender parity, gender balance, EU countries.

Annotation. The article presents the process of formation and development of the gender policy of the European Union since the creation of the European community to the present. Based on the criterion of growth of the influence of gender parity, the evolution of gender policy into three periods has been carried out. The first can be attributed to the period since the creation of the European Economic Community on March 25, 1957 to the signing of the Maastricht Treaty on February 7, 1992. The second stage began with the signing of the treaty establishing the European Union on the basis of the Maastricht agreement and concluded with the conclusion of the Amsterdam Treaty on October 2, 1997. The third period covers the period of time from the signing of the Amsterdam Treaty on the expansion of the EU to the East of Europe and continues to this day. Within the framework of the proposed periodization, the process of forming a gender policy in the context of its implementation as de jure and de facto in various spheres of public life was examined and analyzed, and we will follow the ways and methods of achieving gender balance. Revealed the achievements and gaps in each of the stages. The views of European scholars on the implementation of gender policy in the member countries of the EU are analyzed. The mechanism developed by the European Union to achieve gender parity between men and women is defined. With an emphasis on positive experiences that can be used for Ukraine and create a gender balance.

Основні чотири інститути Європейського союзу були закладені ще в 1952 р, коли було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі, а ідея Європейського співтовариства ще навіть не розглядалася. Ці інститути ЄС (Асамблея, Рада, Комісія та Суд) по суті своїй з тих пір не змінювалися. Асамблея перетворилася в наднаціональний парламент, а Європейський суд — в суперарбитра. В той же час, роль Ради, що складається з представників урядів держав-членів, дещо знизилася, а роль Європейської комісії, як виконавчого органу, істотно не змінилася. Рівність між чоловіками і жінками стало частиною "європейського проекту" з самого початку існування ЄС — з положення про рівну оплату, зафіксованого в Римському договорі 1957 р.

Гендерна політика ЄС мала сильний вплив на роботу і внутрішню структуру основних органів Європейського співтовариства. Можна простежити, як співвідносилися подібні зміни до загальних завдань гендерної політики ЄС на різних етапах його становлення. На першому етапі існування Євросоюзу в 1960–1970-х рр. основні завдання в рамках регулювання гендерної рів-

ності полягали в законодавчому закріпленні рівноправності, регулювання проблеми рівності в основному на ринку праці. Рішення даного завдання не вимагає спеціальних інститутів і ведеться в рамках повсякденної роботи існуючих органів. Діяльність в такому вузькому правовому просторі не могла привести до серйозних змін становища жінок в Європі. У зв'язку з цим в 1980-ті рр. здійснюється перехід до нової стратегії — створення спеціальних умов, проведення широких спеціальних заходів і розширення рамок законодавства. Дана комплексна гендерна програма потребувала створення широкої мережі спеціальних інститутів. Почалося формування спеціалізованих комітетів, включення питання гендерної рівності безпосередньо в роботу самих структурних елементів ЄС, були створені спеціальні фонди, спрямовані на фінансування програм і проектів, розширена гендерна інформаційна мережа. З цього часу Європейська комісія стала основним органом в структурі ЄС, які реалізують гендерну політику. З 1988 р. проводиться курс на забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків — членів персоналу Єврокомісії. З кінця 1980-х рр. поступово зростає представництво жінок на керівних посадах (з 5,2 % в 1970 р. до 31,4 % в 2004 р.). У Комісії були створені спеціальні структурні підрозділи, які займалися гендерними питаннями. Так, в рамках Генерального директорату з питань зайнятості, трудових відносин та соціальних питань Європейської комісії створюється спеціальна Група по забезпеченню рівних можливостей. Вона несе відповідальність за дотримання основних принципів ЄС щодо забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків, за реалізацію Рамкових стратегій Співтовариства з питань гендерної рівності. Голова Комісії та ряд уповноважених складають Групи уповноважених з питань рівноправності, які стверджують звіт щодо забезпечення рівних можливостей між чоловіками і жінками на загальноєвропейському рівні і ініціюють загальноєвропейські обговорення, зокрема питання про облік гендерної проблематики у всіх інститутах і у всіх напрямках роботи Союзу. Консультативний комітет із забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок є дорадчим органом, що складається з представників профільних міністерств держав – членів ЄС. Цей комітет допомагає Комісії в розробці та здійсненні діяльності Євросоюзу, спрямованої на заохочення рівності між чоловіками і жінками. Він регулярно збирається і висловлює свою думку про вплив політики Європейської комісії на становище жінок. Комітет був створений в 1981 р. рішенням Комісії 82/43/ЄЕС: "Застосування на практиці принципу рівності для чоловіків і жінок слід заохочувати за рахунок поліпшення співпраці і обміну думками і досвідом між тими органами, які несуть відповідальність у державах-членах і для сприяння діяльності Комісії у розвитку засад рівності. Прийнято рішення створити Консультативний комітет із забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок". Великий внесок у розробку проектів директив, а також підготовку різного роду доповідей, інформаційних повідомлень про становище жінок в ЄС, про заходи щодо захисту їх прав вносить функціональний орган Комісії ЄС — Бюро з питань зайнятості і рівних можливостей для жінок. Бюро підтримує тісні

зв'язки з групами трудящих і підприємців, проводить дослідницьку роботу, семінари, реалізує просвітницькі проекти та ін. В рамках Комісії ЄС діє також Жіноче бюро інформації, на базі якого випускається щоквартальний журнал "Жінки Європи", де публікуються різноманітні відомості, необхідні для підвищення професійної конкурентоспроможності жінок. В ЄС функціонує Європейський соціальний фонд, заснований відповідно до Римського договору. Метою його освіти було бажання сприяти поліпшенню умов праці і життя громадян держав – членів ЄС. З кінця 1970-х рр. значні суми фонд виділяв спеціально на потреби жінок. У 1986 р., наприклад, на потреби жінок було виділено близько 80 % коштів фонду. Європейський парламент — єдиний європейський інститут, обирається безпосередньо громадянами держав-членів. Європейський парламент не має повної законодавчої влади, але він може здійснювати контроль над бюджетним законодавством і політичними діями, що зачіпають інтереси жінок. Парламент готує проекти пропозицій до Європейської комісії з прав жінок, організовує публічні слухання з гендерних програм. Робота Європейського парламенту організована в рамках різних постійних парламентських комітетів, включаючи Комітет з прав жінок, створений в 1984 р.

Новий порядок денний на рубежі століть змусила Європейське співтовариство переглянути свою політику, в тому числі і гендерну. З 1995 р в суспільно-політичний лексикон міцно увійшов термін "гендерна інтеграція". Концепція гендерної інтеграції вимагає систематичного присутності гендерної перспективи в діяльності всіх урядових інститутів і в соціальній політиці. Ця концепція стимулює всі органи ЄС враховувати в своїй діяльності гендерну проблематику, внаслідок чого практично всі важливі інститути Євросоюзу в тій чи іншій мірі стали носіями гендерної політики.

Наприклад, з 1995 р. Комісія встановила річні планові показники по найму і призначенням жінок на адміністративні посади. З метою досягнення в кінцевому підсумку гендерної рівності були створені спеціальні показники і нормативи представництва жінок у відсотках від загального числа працівників. Наприклад, для середньої ланки працівників цей показник склав 30 %, але і він не був досягнутий — в основному через дуже низьке число жінок-кандидатов. Крім того, в 1994 році жінки займали лише 2 % старших керівних посад, а в 2007-му 18,5 %. На частку жінок доводилося 20,4 % управлінських місць в Європейській комісії (за даними на 2004 р.). В Європейській комісії в 2007 р. працювало більше жінок, ніж чоловіків, у всіх категоріях зайнятості. На частку жінок доводилося 50,6 % від призначень на посади адміністраторів і 74 % на посади помічників. Загальна кількість жінок на адміністративних посадах в 2004 р. становило 44 % (23,2 % керівників середньої ланки і 12,8 % вищого керівництва). В той же час, Комісія приймала різні заходи для підвищення компетентності співробітників, їх професійного зростання, узгодження сімейних і професійних обов'язків. Збільшення числа жінок в штаті Комісії забезпечило більш активне просування принципів гендерної інтеграції в самих різних сферах життя країн Європи. В Європейсько-

му парламенті протікали схожі процеси. Для парламентарів також було очевидно, що збільшення числа жінок-депутатів призведе до більш активного лобіювання інтересів жінок в різних галузях європейського законодавства. В ході виборів до Європейського парламенту в 1994 р. число жінок-депутатів коливалося від 8 % (Португалія) до 50 % (Люксембург) і 44 % (Данія). Всього в Європейський парламент від 12 країн ЄС було обрано 28 % жінок-депутатів. А через 10 років їх стало вдвічі більше. Однак в активно мінливому світі для швидкого виявлення та реагування на нові проблеми, що стосуються гендерної рівності, роботи чиновників і парламентарів явно недостатньо. Тому в процес прийняття рішення стало активно залучатися суспільство. Велику роль в просуванні ідей гендерної рівності стало грати Європейське жіноче лобі (ЕЖЛ). "Європейське жіноче лобі орієнтоване на сприяння правам жінок і рівності між чоловіками і жінками в країнах Європейського союзу. ЕЖЛ працює в різних областях — таких, як соціальне становище жінок в економічній сфері і [участь] жінок в процесі прийняття рішень, насильство по відношенню до жінок ... ЕЖЛ працює в основному з установами Європейського союзу: Європейський парламент, Європейська комісія і Рада міністрів ЄС". Важливим моментом для реалізації гендерної рівності стало активне формування національних інститутів — які реалізують власні програми, так і сприяють загальноєвропейської гендерної політики. Формування національних інститутів відбувалося протягом усього часу існування ЄС і десь розвивалося самостійно, а десь — під тиском Союзу. Так, в Португалії в 1991 р. формується Державна комісія з рівності і прав жінок, що замінила створену в 1977 р. Комісію зі статусу жінок. У Франції в означений період подібні органи характеризуються постійною нестабільністю. У 1965 р. був створений Комітет досліджень і зв'язку в області жіночої праці, діяльність якого багато в чому відповідала загальноєвропейським тенденціям. А в 1985 р з'явилася незалежне Міністерство з прав жінок, яке незабаром було скасовано. І тільки в кінці 1990-х рр. з'явився Державний секретаріат з прав жінок. Одну з найбільш ефективних структур гендерної політики сформувала Швеція. Там до 2000 р. була створена система державних інститутів, що діють і сьогодні: Міністерство з питань інтеграції та гендерної рівності, Відділ з питань гендерної рівності, Спеціальний експерт з питань гендерної рівності, Комітет з питань гендерної рівності, Парламентський уповноважений (омбудсмен) з питань рівноправності (останній з'явився в Швеції в 1980 р.).

Висновки. Таким чином, до початку нового століття в Європейському союзі набув поширення структурний підхід до забезпечення гендерної рівності. З метою його досягнення було забезпечено тісну співпрацю головних інститутів ЄС — Європейського парламенту, Ради Європи, Європейської комісії, Європейського суду. Створена система консультування Комісії громадськими організаціями та експертами через спеціально створені консультативні комітети і експертні групи. Так системно і органічно поєднуються зусилля різних суб'єктів суспільного життя, що діють в інтересах гендерної рівності на європейській арені.

Список використаних джерел

1. *Annavander Vleuten*. The price of gender. — Asgate Publishing, Ltd, 2007. — 98 s.
2. *Безган Л.С*. Гендерная политика в Европейском Союзе. — 2001. — С. 80–85.
3. *Договір* про заснування Європейської спільноти: Міжнародний документ від 25.03.1957 // Відомості Верховної Ради України. — Режим доступу :http://zakon4.rada.gov.ua
4. *Договор* о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 феврали 1992 г.) // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
5. *Штылева Мария*. Формирования политики гендерного равноправия в Европе // Журнал социологии. — Том 10. — С. 87–13.

References

1. *Annavander Vleuten*. The price of gender. — Asgate Publishing, Ltd, 2007. — 98 s.
2. *Bezhan L. S*. Hendernaya polytyka v Evropeyskom Soyuze. — 2001. — S. 80–85.
3. *Dohovir* pro zasnuvannya Yevropeys'koyi spil'noty: Mizhnarodnyy dokument vid 25.03.1957 // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny — Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua
4. *Dohovor* o Evropeyskom Soyuze (Maastrykht, 7 fevraly 1992 h.) // Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua
5. *Shtyleva Maryya*. Formyrovanyya polytyky hendernoho ravnopravyya v Evrope // Zhurnal sotsyolohyy. — Tom 10. — S. 87–130.

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

До публікації в Щоквартальному науковому часописі СНТ "GAUDEAMUS" "АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ" ПрАТ "ВНЗ "МАУП" приймаються наукові матеріали, що є оригінальними самостійними працями і представляють собою результати власних теоретичних та(або) експериментальних досліджень авторів, представлені у вигляді тез або статей.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ

В лівому верхньому куті — прізвище та ініціали автора (жирним курсивом прописними літерами), науковий статус і місце роботи (навчання) (курсивом звичайними літерами).

Далі посередині — назва роботи (жирним шрифтом прописними літерами).

Після цього — текст розміром 3–5 сторінок, без переліку джерел.

Структура тексту: актуальність дослідження, мета дослідження, методологія і методи дослідження, матеріали та методики дослідження, коротко основні результати дослідження, висновки.

Текст друкується шрифтом TimesNewRoman, розмір 14, через 1 інтервал.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

В лівому верхньому куті — прізвище та ініціали автора (жирним курсивом прописними літерами), науковий статус і місце роботи (навчання) (курсивом звичайними літерами).

Далі посередині — назва роботи (жирним шрифтом прописними літерами).

Після цього — текст розміром 12–25 сторінок, з переліком використаних джерел з транслітерацією і посиланнями на них у тексті в квадратних дужках.

Структура тексту: ключові слова та анотація на українській, російській та англійській мовах, актуальність дослідження, постановка проблеми, об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, методологія і методи дослідження, матеріали та методики дослідження, результати власних досліджень та їх аналіз, висновки, список використаних джерел українською мовою, список використаних джерел транслітерацією. Текст друкується шрифтом TimesNewRoman, розмір 14, через 1,5 інтервали.

Матеріали до публікацій надсилати на електронну адресу Голови редакційної колегії:

Коваленко Валерій Халілович
e-mail: tuman2014@ukr.net

Редакція здійснює літературне і наукове редагування матеріалів.

Права на надруковані матеріали залишаються за редакцією.

Відповідальність за зміст та оригінальність публікацій покладається на авторів.

Члени редакційної колегії можуть не поділяти точку зору авторів.

Публікації, подані у вигляді, що не відповідає даним вимогам, розглядатися не будуть і до друку не приймаються!!!

Наукове видання

АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ

№ 2, 2018

Щоквартальний науковий часопис
студентського наукового товариства
"*GAUDEAMUS*".

Підп. до друку 27.07.18. Формат 70×100$^{1}/_{16}$. .
Ум. друк. арк. 18,38. Обл.-вид. арк. 14,05. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Видавець і виготовлювач
ДП "Видавничий дім "Персонал"
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.